A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 729 Subject Gadya Kavya

Name of MSS Hanuman Nātak (Tīka)

Author Madan Mohan Mishra

Period Folios 211

Script Devnagiri Source Prof. M. Rakesh, D.A.V. College, Jalandhar

Missing Folios

729

हनुमान नाटक ; व्या० तथा अनु० मोहनदास मिश्र कृत ॥
१११ पत्रक ॥ ले० सं० १४पं० प्र० पू०

ह० ले०



MSS
729



729

१

ॐ ह॰ १

ॐश्रीगणपतिर्जयति हृदयेयत्प्रेरणयासम्प्रवृत्तोहंविमूढतरबुद्धि तत्पदकमलंवंदेगोकु
लनाथस्यमहदादेः १ हनुमन्नाटकसागरशङ्कार्थागाधतांस्तुगाधत्वम् नेतुंकृतसा
हसतांममस्तुधियःखंतमर्हतु २ तावच्छ्रीरामचंद्रगुणचक्रवालवर्णनेच्छुःकविःश्री
भीष्टदेवतानामोनतरितांशीःसर्वांनादीमवतारयतिकल्याणनामितिद्वादशपदैः एतदु
क्तेनाटकावतारेऽष्टाभिर्दशभिर्वापिनांदीद्वादशभिःपदैः आशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशो
वापितन्मुखमिति अत्रसंक्षेपतोयोद्घाटनंक्रियतेविस्तरस्यश्रद्धाविच्छेदकत्वात् रामना

ॐकल्याणानांनिधानंकलिमलमथनंपावनंपावनानांपाथेयंयन्मुमुक्षोःसपदि
परपदप्राप्तयेप्रस्थितस्य विश्रामस्थानमेकंकविवरवचसांजीवनंसज्जनानांबीजंध
र्मद्रुमस्यप्रभवतुभवतांभूतयेरामनाम १ नभवतांभूतयेप्रभवत्वित्यन्वयः भूतयेऐ
हिकपारलौकिकैश्वर्यायमोक्षायचभूतिरैश्वर्यमोक्षयोरितिवरकः मेलकोपमलंकारः
उक्तवीभात्तो विशेषणार्थनिर्मातायघेनकार्यभाकपदःवाक्यस्यादिविहीनोपिमेलकःसमतो
बुधैरिति विशेषणोत्तहृदयप्रदत्वंद्योतयतिकल्याणानिनिधीयंतेयस्मिंस्तत् कलिमलमथन
मेतेनपापहारित्वमुक्तंकविवरवचसामेकंविश्रामस्थानंयतःसकलकवीनांगिरोरामनाम
स्तुतावेवास्थिताःपुनःकिंभूतंसज्जनानांजीवनंपुनःकिंधर्मद्रुमस्यप्ररूढत्वस्यबीजंहेतुःय
द्वारामनामग्रहीतेनतदाधर्मप्रवृत्तोपिरोपितः १



सदेवजगतांपति[illegible]र्जगत्स्वविस्नुर्वोयुष्मान्पातुरक्षतुकीदृशः श्रीस्तनपत्रभंगमकरीमुद्रां
कितोरःस्थलः श्रियालक्ष्म्यायौस्तनौकुचौतयोर्यापत्रभंगाःपत्रलताः कस्तूरिकाविरचि
तालताघ्रयामकर्यस्तासंमुद्रयाप्रतिबिंबेनांकितं चिह्नितमुरःस्थलंहृदयस्थलंयस्य
सः कोभावः यदाहरिणाश्रीः समालिंगितातदा[illegible]तत्स्तनाश्लेषेणहृतनक्षग्राम्हृदयपत्रलता
मकार्थः कुलस्तत्रउरःस्थलेप्रतिबिंबिताइतिपुनःकीदृशःमधुवधूवक्त्राब्जचंद्रोदयः म
धोमधुनाम्नादैत्यस्ययावधूर्ललनास्तासांयानिवक्त्राब्जानिमुखकमलानितत्रचंद्रोदय

शानुश्रीस्तनपत्रभंगमकरीमुद्रांकितोरःस्थलोदेवोवःसजगत्पतिर्मधुवधूवक्त्राब्ज
चंद्रोदयः क्रीडाक्रोडतनोर्नवेंदुविशदेदंष्ट्रांकुरेयस्यभूर्भातिस्मप्रलयाब्धिपल्वल
तलोत्खातैकमुस्ताकृतिः २ इवचंद्रोदयमस्ववयःसयथाचंद्रोदयेःअ[illegible]निसंकोच
मानुवंतितथाहरेरुदयानह्वधूवक्त्राभोरुहाणिनि श्रीकान्यमवन्तीतिभावःसइतिकः
यस्यक्रीडाक्रोडतनोः क्रीडयालीलयाक्रोडाकारातनुःशरीरंयस्यतनस्यलीलयाशूक
ररूपस्यदंष्ट्रांकुरेभूर्भूमिःप्रलयाब्धिपल्वलतलोत्खातैकमुस्ताकृतिः प्रलयाब्धिरेवप
ल्वलतलंतस्मात्अधोभागस्तस्मादुत्खातातडस्मादित्यपकाद्वितीयायामुस्तातदाकाराभा
तिस्मसुमेलदसमुतिभूतेपिलद् वाराहाःखलुनडागतलस्थोमुस्तामद[illegible]नि
सोपिवराहस्तस्यजलधिःपल्वलेसमः भयंमस्तासमेतिदंष्ट्रायांस्थितिरतएवोक्ताकृत्या

ह॰ २

यमिति विरचयतु एतेन विद्यावत्त्वमुक्तं हरिरित्यनेन तु ईश्वरत्वमुक्तं परप्रेमा गुणो
दर्शितः त्रैलोक्यवांछितजनेनेत्यनेन देवताभजनेनेत्यनेन फलप्रतिनाद्यमनेया चानेनेति एतेन नदा
न्तत्वमुक्तम् १ इदानीं कथायोजनाय वाल्म्याख्याकृदात्मनः श्लोकचतुष्टयमवतारय
ति आसीदित्यादि दिग्विजयी रघोर्वंश्यः दशरथो राजा आसीत् तस्य कः यस्य भूरिश्रवाः नाराय
णः स्वमात्मानमेव रामभरतलक्ष्मणशत्रुघ्नरूपेण चतुर्धा विधाय पुत्रतामाप
किमर्थम् दुर्वाये वैरारातसमस्तेभ्यो याम भूरिभार स्वनाशाय वैवस्वरातस्याधमावि
यं शैवाः समुपासते शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्तेति
नैयायिकाः अर्हन्नित्यथ जैनशासनरताः कर्मेति मीमांसकाः सोयं वो विदधा
तु वांछितफलं त्रैलोक्यनाथो हरिः १ आसीदुद्भटभूपतिप्रतिभटश्रेणीप्रमाथी वि
क्रान्तिको भूपः पंक्तिरथो विभावसुकुलप्रख्यातकेतुर्वली उर्वीवर्वरभूरिभार
हृतये भूरिश्रवाः पुत्रतामागत्य यो विधाय महितः स्वांशं चतुर्धा विभुः ४ तेषामीश्व
रनागुणो रघुजनुर्वाग्व्यापानम् [illegible] ज्ञाग्व्यो रामः सोप्ययकोशा
तिधराणि: किंभूतः महितः स्वर्णः पुत्रार्थमिष्टः अन्यत्स्पष्टम् ४ तेषां चतुर्णां पुत्राणां मध्ये
ज्ञानुषा जन्मनाईश्वरत्वप्रतिपादकगुणैः श्रीरामो ज्यायान् इति शायेन ज्येष्ठो भूदिति
योजनावश्यमवगमम् ५ रामायनमः रामो विजयते रामानुजाय नमः ॥

[illegible]

२

सेंदर्स्तीसंहृदनाम्नोरत्नसः सीताऽकासत्यवतीसुतनात् विश्वामित्रात्भाविवित् निमि 4
जम्भेनेनानेनम्हगरूपेणरावणः सीतांहरिष्यतीतिभाविवित् ६ सुगमम् ७ नत्रदा
मेहहृासीताविकिन्स्तनिकमठेनिजानकीइंदंधनुः कमठपृष्ठवत्कठोरं ग्रसोरघुनंदनो
रामः मधुरमर्तिः सुकुमारांगः अहहेतिखेदे अनेनरामेणइदंधनुः कथंज्यम
नुदस्तीदमनप्रमोदम्सिताद्दास्यायविधोद्यं रामः सत्यवतीसुताद्यगतल
साम्प्रमंलीलयाल्हेनकौशकनंदनेनचमखेत्राणागतनान्तत्स्तान् हत्वा मन्त्र
वदाप्तुभाविविद्सौमारीचमृग्राकृतिम् ६ मखेयत्तविधोययासुरभवद्गामे
णसाईमुनेः सीतास्वयंवरणागतनाखिलन्नृपव्यामुग्धवीर्यंप्रियं श्रुत्वानहनुरुत्स
वेनमिथिलामास्याद्यतेनाधिकंसत्कारैरुपलंभितः पुनरगात्त्वायाधिनंमंडल
म् ७ कमठपृष्ठकठोरमिदंधनुर्मधुरमूर्तिरसौरघुनंदनः कथमधिज्यमने
नविधीयतामहहहतानपणस्तवदारुणः ८ धिक्कृनतंगं कथं विधीयते अत
स्तातस्यपितुः पणः यः कोपिधनुरधिज्यंकरिष्यतितस्मैसीतांदास्यामीत्येवंरूपाप्रति
ज्ञासत्वायत्नस्त्वेदारुणः अयोग्यः ग्रस्त्वतस्तइतियद्वाऽविसर्गपाठेहेतातनवपणोदा
रुणः इतिमनसाक्तिः तातपणस्त्वन्नाभविष्यनहर्हिहंगामभजिष्यइतिलवंःलोवेनुतिः

रा०घ०टी० ७

ह॰ ३

अथ रामः सीतासंशयमवधार्य्य तच्छान्तिं ज्ञापयितुं लक्ष्मणमनुवदति श्राद्वीपादिति
भो लक्ष्मण मीनूपतयः श्राद्वीपात्समभ्यागता द्विर्गता आपोऽस्मिन्निति द्वीपः सागरा
न्तर्वर्त्ती देशः तमभिव्याप्य परतो लंकादेशपियद्वा द्वीपो जंबूद्वीपस्तमभिव्याप्य पर
तो द्वीपान्तरादपि तत्रापि सर्वे न तु केचन तेषां मध्ये केनापीदं महद्धनुः महतो रुद्रस्य
धनुः यद्वा महच्चेदं धनुश्च नाकृष्टं न तोकर्षणं तिष्ठतु न टंकृतं टंकारश्च न कृतं पुन

आद्वीपात्परतोऽप्यमी नृपतयः सर्वे समभ्यागताः कन्यायाः कलधौतकोमलरुचेः की
र्तेश्च लाभोऽपरः नाकृष्टं न च टंकृतं न नमितं नोत्थापितं स्थानतः केनापीदम
हो महद्धनुरिदं निर्वीरमुर्वीतलम् ४

रपि तिष्ठतु न नमितमपि न नमनमपि जातं स्थानतोऽपि नोत्थापितं अहो महदाश्चर्य्यं इ
दमुर्वीतलं निर्वीरं वीरपुरुषः कोऽपि नास्ति न त्वेतदाकर्षणे को लाभ इति चेत्तत्राह
कलधौतस्य दाहोत्तीर्णहेम्न इव कोमला रुचिर्य्यस्याः एवंभूतायाः कन्याया लाभः
अपरः कीर्त्तेश्च लाभः कलधौतेन तप्तहेमेति धरणिः कन्येयं कलधौतकोमलरुचिः
कीर्त्तिश्च लाभोऽपर इति पाठे त्वयमेवार्थः इयं कन्या सीतानाम्नी लाभस्तस्याप्तिः अपरः की
र्त्तिलाभ इति अत्र सीतायाः पित्राद्यधीननया कन्यात्वम् ४ ॥ ॥ ३

6

लक्ष्मणोरामभद्रंदयानेदवंदोकरोद्भवामनिजप्रचंडदोर्दंडयोर्महतीप्रोदिंनाटयतिमर्वाद्दं:स्वप्नूप
वगनन्तस्मान्का दरमात्मामादिशोज्ञापयश्च नस्यमसूयत्कौतुकमास्त्यर्यकर्मवलंनत्पश्यर
त्वादरेवीम्ना किंवलमितिचेत्तत्राहपनद्दनु:प्रोद्दर्तुमम:प्रतिनामितेनम्रीकर्तुं प्रचालि
तुं कोगणगुणस्तोकनायचपलयितुं पनदायगेतंनिहंतुमग्रीकर्तुं त्वमेवास्मि किंपुनराकं
षणमात्रमिनभाव:पिनाकोजगवंधनुरित्यमर:ममैवात्रेदृशीशक्ति:भवेतन्नब्रह्मा
देवस्यीरंघुनाथस्यापिं वकृतयादासोस्मितेलक्ष्मणोमेद्वौदीनयिमृधराजगणेयेजीत:
पिनाक:कियान् तन्मामादिशापयश्चपश्यचवलम्भत्वस्यत्कौतुकेप्रोद्दर्तुंप्र
तिनामितुंचालितुंनेतुंनिहंतुंत्वम: १० हानवोयमवष्टपमेवकुहिनाकस्मिचिद्ङ
मसौदोःक्रीडामशाकीकृतत्रिभुवनोल्लकापतेर्यावतेनकिंमृदवदीत्तसेनन
धागोहृष्टिःसः प्रासततिनहृताविपरोनजासिमुनयःप्राच्यामरीच्यादय: ११
ओहरमाद्दी हहुपी वेसीत्रयेयेणरेवंवदतोरेतद्दनरमासाधराव णपुरोहितोजनकमन्नुवदति
दा   वेमो   सुताचेतिपदद्दयेनरहितोऽवष्टमेवभवनाकस्मिविद्यावनेपि वरायदानव्येवश्रसौ
वेमो   नेत्नगुरुणा नज्ञानतलंचकापतिरनेनेम्यप्यमक्रदो:क्रीडामशाकी
अनि:यिवमस्तु नेनत्नगुरुणा नज्ञानतलंचकापतिरनेनेम्यप्यमक्रदो:क्रीडायामश
न्नात्तेन्नवडहहुंनेमातिप्यस्वप्रतिन्नानेनतुल्योडानिर्जितत्रिभुवन:यहाभुजक्रीडयामश
नंगाकंयोयेषांतेनबोनक:ज्ञानकमस्यास्तीतियोमंशादितिविम्ब:मशापवमशक:पवंम

रा०
४

अथरामः सीतासंशयमवधार्य्यात्मशान्तिंत्ता वितर्कं प्रागभूताः प्राच्यामरीच्यादयो मुन
योलब्धमणमीनृपतयः प्राहीपात्तमभ्यास्मान्मासतिकथयंतिकथंभूतानिपात्तति
नर्वंजीदेभूः तमभिव्याप्यपूरतोलकादेः र्वराएणधिकानियरोरजासिपरस्परहृं निपातं
[illegible]ह्रीदर्जे [illegible]दयितवापिसर्वैर्हृगुणैर्वंयाचेतेतस्मादस्मै दानमेतिभावः नन्वकेष्यागो
सीन[illegible]हक्षेदं धनुष्यं वितर्के गो ह्रीभूभूराहूतवर्णेनरूपात्तलस्परावएणस्यक

माहेश्वरं धनुः कुर्य्यादधिज्यं चेह दारामिताम् प्रत्योक्तिः गुरोः शंभोर्हन्तु म
नैवेच्छुर्णोनानयतित्वणात् १३ शंभोरावासमचलमहाबृंभुज
कोत्कौ माहेश्वरं धनुः कृष्णमईनेदशकन्धरः १४ ॥

यार्ईदगयं मितिरूपायाकाचित्तासःस्तीतिध्यानकिंतुलसमर्थः १२ जनकः हृगमम
१२ जनकोविहस्यधनुराकर्षणोरावणपाक्षिंपोनयतिकाकृत्यादशास्कधरः माहेश्व
रंधनुः कृष्णमाकृष्णमर्हनेयोग्योसिकिंभूतःशंभोरावासेवास्थानं अचलमहीतेनभु
हुर्नेभुजकोत्कौभुजेकोत्कोस्यास्तीतिगुरोर्गरिह्मेवोहृते किंतुनसहनारि
तिभावः १४ प्रत्योक्तिःसक्रोधम् सोर्हमिति हेतुर्मद ५४४ ॥ ४

दुर्वीग्रहधनुर्विद्शाकंधरस्यदोः परीत्ताभुजवनत्तानरूपाकानकाघिनेनवचरूयधनुरुशि
ज्यकरणरूपायरीताकानकापीमर्थः किंविशिष्टस्यकैलासंगिरिमुद्धृतवतः अनुमत्त
गमनम् मद्वा किंविशिष्टस्यतेदशेरणेनपुलवेनसार्द्धकैलासेनेतरशरणउद्धृतवतउद्धे इदि
धारयतः ईदृश्येनानेदृगितिज्ञानतवः दशोनेपुरणदइयोरितिचरकः गुरौनेतत्गुरो
भावेकैलासेरुत्सीदरेपिचेतिशाघ्यतः चतुर्नबल्लभयादेव्यासार्द्धदेवीयातमानालंभो
कार्याकार्यपरीत्तानयास्ररूपः कार्याकार्यविचारेत्तालमालम्भाजयाधनिरिति
विम्वः किंविशिष्टंनेत्रगुणेरेवषएम्पानामिवयाः प्रमथाविघात्तामिराकीर्णं
सार्द्धदेरणहरवल्लभयाचदेव्याहेरवषएमुखहषप्रमथावकीर्णम् कैलासमुद्धृ
तवतादशाकंधरस्यकेयवतेयनुषिडमदरोः परीत्ता ५९ युक्तंहेरबोगाणेशास्त्रस्येवंमुग्ध
[illegible]याबएमुखस्येवशत्रुसंहरणविघाहृषोधर्मलस्येवलोकपालनविघायत्ता
[illegible]पततद्विशेषणत्रयेणसमुणशालिनानिकल्पतवेजिनलोकनगुणदर्शिता
[illegible] चेतिपदद्वयेनविघावत्तमुक्तं किंवत् दशोनदइलहन यथारुदः सर्वेजा
वेनकेनापि[illegible] नेतगुणानज्ञानतल्लवधनुरूद्धरणमात्रेकापरीत्तेतिभावः ५९
त्रनिर्मयवेभय त[illegible] मात्तिप्यत्वप्रतित्तानरात्तः श्रावयतिजानकीतिजनकएवजनकः
[illegible]नकः जानकमस्यास्तीतिजानकीजनसम्बद्धिमान्जानकीजनकः
त्रेगकंयोयेषांतेपर्वरे

अथ रामः सीतासंबद्धं विशिनष्टि: जनकसुतकल्याः जनको हृद्यः बलेन ततः किंचिन्मस्तना
भोऽलत्मणगमीनृष्टपव्याजनतानेषुजनकः प्रमानिनिधरणिः सुक्तमितिपाठे जनक
तर्वंजीदे मूः न स्मरणस्य एतननमाह यत्र धनुषि दशवदनभुजानां शक्तिः कुण्ठिता जाता
...हीपदे... पि नमयति तदारोपणेन एवं मैथिलीतस्य तदारोपणकर्तुर्दाराः स्यात् दारशब्दो नित्य
बहुवचनविशिष्टा त्रिभुवनजयलक्ष्मीः यस्मात् त्रिभुवनं जितं भवतीति भावः धनुरारोपणेन ततो हि
तज्जन. समानात् १६ इत्युक्ते श्रीरामः सर्वतो विलोक्य तद्भ्याधनेनारयति अत्र रामे चित्ररसः

स्मरणेन जनकसुतकल्याः ततिया: सर्वपतेदशवदनभुजानां कुण्ठिता यत्र शक्तिः नमयति
धनुरैशं यस्तदारोपणेन त्रिभुवनजयलक्ष्मीमैथिलीतस्य दाराः १६ कपोले जानक्याः
करिकलभदन्तद्युतिमुषि स्मरस्मेरं गण्डोड्डमरपुलकं वक्त्रकमलम् मुहुः पश्यन्शृण्वन्र
जनिचरसेनाकलकलं जटाजूटग्रन्थिं रचयति रघूणां परिवृढः १७

प्रतिपाद्यते धनुः स्याने
तिर्यक्... विशिष्टा जानक्याः कपोले स्मरस्मेरं रसः कामस्मितं यथा स्यात्तथा वक्त्रकमलं नि
जमुखारविंदप्रतिविंबं पश्यन् तेन मधुररसो दर्शितः किंविशिष्टे कपोले करिकलभो हस्ति
शावकस्तस्य दन्तयोर्द्युतिं किंचिन्मीतोज्ज्वलतां मुष्णातीति पतेन पीताया अपि वर्म्मकेशरस्तनमु
के स्वयंवरागमनरतः सेनाकोलाहलं च शृण्वन् वंधवलाहरिष्यामहीत्येवं रूपपतेन भयान
कोदर्शितः जटाजूटग्रन्थिं रचयत्यनेन वीररसो दर्शितः ब्रतिनन्दनं जटासटे तस्य मरः गण्डोड्डुब
रपुलकं पतेनोद्भासरसः स्निग्ध नासिकोदर्शितः रसत्रयेपि डुमरः प्रचंडः परिवृढो ऽधिपः उ

५

10

धनुरुद्धरणादंबरेसीताजानदग्न्ययोः शुभाशुभं योनयति गृहीतेति पसंदेश्रस्फुरत् तद्रूपं वसंतनरा
जेवत्तर्वा मे मृगहश्रेजयकारिम्र शंतवरा नदेवभुरुषस्य स्यास्फुरितेभयशसनमिति ९ लक्ष्म
णोरामेस्तरहस्यधनुः सज्जं कुर्वतिसति पद्मादीनिन्द्रवनान्यधोयास्यतेत्याशंक्याह इदंहिती
येदग्धीमजंगमंचैतत्त्रितयेतस्मिन्त्रितयेमूमन्नेगमक्रमेणपदृधीवांधनेमिक्रेकुरुतेति १०
गृहीतेनहरकोदंडेरामेपरीणयोन्मुखे पसंदेनयनेवामेजानकीजामदग्न्ययोः ११ इदंस्थि
रामवसुंधरामधारयेनोनंक्रमेराजनदिदृहितयेदधीयाः दिङ्कुंजराः कुरुतनत्रितयेदधीयेको
रामः करोतिहरकार्मुकमाततज्यम् १२ दृष्ट्वीयातिविनम्रतांफणिपतेर्नम्रफणामेडल
विश्रान्तमतिकूर्मराजतहिनोदिङ्कुंजराः कातराः आनन्दतिवहृहिंतदिशामदैः सांदुष
राधारिणः कंपतेरघुपुंगवेपुरजितः सज्यंधनुः कुर्वति १३ उत्तिष्ठंसहकौशिकस्य भलकैः
सार्द्धं मुखैर्नीमितेभ पानोजनकस्यसंशयधियासाकं समास्फालितम् वैदेहीमनसासम
सार्द्धं मुखैर्वनिमितेभ पानोजनकस्य संशयधियासाकं समास्फालितम् वैदेहीमनसासम
वसहसाकृष्टंततो भार्गवः प्रौढाहंकृतिदुर्मदेनसहितंतद्भग्नमैशंधनुः १४ अत्रभतार्थयाली
र्मनानिर्देशः केवलाकालिकानुभवेफटायातफणाहयोस्त्रिमरः हृहिंतंकरिगर्जितं
वृ... तरहितपुरजेमहृत्हस १५ अथधनुर्भगेनानारसानुभवाचित्ररसेदर्शयितिपद्यमवतार
वेनवानी... तेरामेणकौशिकेवस्तलरसोजातः अत्रहर्षसंचारीरुधीस्तलकाः सात्विकाइति
त्रविभयवेभय... मः परदैस्यरससंचारी दैन्यादेवम्र खनगतत्रभीषणहिविधरत्नत्रप्रभावेनैव
हास्तेप्सउतदृढे... णाद्रसोजातः अत्रस्मानिसंचारीमचाधेजाताग्राध्यनुभावः संशयइतित्वानेवेद
तेगकंपोयेषांतेप...

अथ रामः सीतासं[illegible]मेनहत्वमवतारयति शंभो रुद्रेयद्भुणवल्लरीप्रसंगे चिकीर्षाकृष्यकर्षणातिके
मोलत्वमगमीन[illegible]त्रिपुरावरोधस्तु हृशाककर्णोत्मलग्रथ्यः भ्रंशपतियदा चरुमांशगुणवल्लरीउ
तर्वं जीदेग्रु[illegible]नमात्मीयप्रकोष्ठके प्रस्फालयतिन दाता सा मेव त्रिपुरस्तु हृशामेववल्ल
[illegible]हीद[illegible]नतिभिघेते शौर्यनेनदीहत्य न दोषारथिन भग्नमिति मेनहत्वम् ११ ननच
[illegible]पनमात्र मेव घणः किमर्थं रामेण तद्ग्रमितिचेनत्राह तद्रुस्मेति नदेशोधनुःरा
शम्भोयद्गुणवल्लरीमनुपनयसाकृष्यकर्षणातिकामस्यपति त्रिपुरावरोधस्तु हृशाककर्णो
त्पलग्रथ्यः स्वश्चास्फालयति प्रकोष्ठमिमान्नन्य चतासाम होमिय नवल्ययानिदा
शरथिनातद्गुनमोहत्यत् ११ तद्रुसी मात्रवधपातकिमन्यथा रितत्रानकारिकरस
[illegible]नपापभीत्या येशन्धनुर्निजप्रस्थोगुणयन्नेनेहं नमोचरघुनन्दनपाणिनीष्ठे
११ त्रुटपङ्गीमथन्तः कठोररतिनहत्त्वाकरोहिलयत्रस्यहाजिरवेरमार्गगमनेनाभो
शिरः कंपने दिगंतिस्खलनेन कुलादिहृमनेतल्पाणवोमेलने वैदेहीमदनेनमदोयदम
नेत्रैलोक्यसंमोहनेन १४ नकरतीर्थ्येदेहं नमोचत्यक्तवान् किमर्थं निजभुरस्वरणा
यपापनिहृत्यर्थं कयाब्रह्मा च मातोच ब्रह्माणातरोनयोर्वधः तेनपातकिनोयेमन्यथारि
तत्रानकारिणोनयोः करसंगमाद्यः संसर्गजयाघस्पृष्टास्यःस्वाग्निपापाः तीर्थेदेहं
त्यक्त्वाशुद्धोभवतीतिप्रसिद्धं ११ त्रुटयद्धनुर्निनादः नचतस्मिन्नवसरेत्रुटयद्धनमानेभो
मोहदलिहृबलस्यकठोरः परुषोयानिनदः तविस्मयमाश्वर्यमकरोत तदेवयोतयति त्र

चा नमेवाद्भुतरसंविशिनष्टि कथयन्निति श्रीयोगाम स्तस्य भुजबलेन दलद्भज्यमानोयः कोदंडोधनुः 12

तस्य कोलाहलः प्राप्ताडंबरः प्रथमन्मीलनिप्रकटीभवति किंकुर्वन् विधेर्ब्रह्मणः सृष्टिस्तुतीः

कर्णान्नरुंधन् आहृण्वन् अष्टौदिशोमुखरयन् वाचालिताःकुर्वन्मूहेश्वरस्याट्टमूर्तीः क्रो

डयन् व्याकुलयन् तथाचगमे भंजनवकृताकाशोवायुर्यज्वाशशीरविः इत्यष्टौमूर्त्तयः

शंभुर्मंगलंजनयंतुनइति अष्टौकुलक्ष्माभृतः कुलगिरीन्दलयन् विस्फोटयन् नानाह

गमः विजयः कुमुदोनीलोनिषिधोहिमवानयनजयंतःकालानिषधोवाहीकोष्टौदिग्गजाः

रुन्ध्यन्वष्टविधेःश्रुतीर्मुखरयन्नष्टौदिशः क्रोडयन्मूर्त्तीरष्टमहेश्वरस्यदलयन्नष्टौकु

लक्ष्माभृतः नान्यन्नागवधिरारिपन्नगकुलान्यष्टौचसंपादयन्नुन्मीलन्नयमार्गदो

र्वलदलत्कोदंडकोलाहलः २५ यद्ब्रह्मजजनकात्मजाकृतेराघवःपशुपतेर्महद्धनुः

नहनृगुरुरवेणरोषितस्तावजगामजामदग्निजोमुनिः २६

दे [illegible] विधाने पन्नगकुलान्यष्टौनचैवनागःसर्पोरगाख्याश्चदंदशूकोविनिसृगः मायिका

द्वयः सर्पे [illegible] सर्पजातयः सर्पेतिप्रोदितःसर्वेष्वयथापंकजंजलस्येषपिभिदन्यसल

वेन केनापित्तीति तन्नुतिममत्तिरुंधन्नित्येकार्थतात् यत्कोजामदग्न्यस्वामनेवरुणस्य

त्रनिर्भयतेभय तस्यागमवृत्तावयतियदितिजामदग्न्यः त्रुटयद्भैरवधनुःकोलाहललामयत्त्र्छि

त्वात्तेमयद्रुहदुद्धेरोषात्कल्पान्तानलवप्रदीप्तरोषानलःअन्यान्तगममम २६ ॥ ॥ ॥

नेगकयोयेषांतेपवे

रा०
४

अथरामः सीतासं[illegible]नेराजगामेतिपूर्वेणसंबंधः पृष्ठनस्तूणीद्वयंनिषंगयुग्मंधन्वेधन्वएते
मोलन्त्मएगमीन्[illegible]रुरुष्विनलकोमृगः मंजिष्ठयारक्तंमांजिष्ठकंवासः उक्तंच ब्रह्मव्रत
तर्वजीतेयुः[illegible]ननमसितिपराशरः किंविशिष्टोमुनिः दंड अशनि दिप्योच प्रशस्ता
मोद्दीप[illegible]निदंडः ब्रह्मव्रतेपितत्रियदमनेपि पुनः किंविशिष्टः नकश्चित्परः श्रेष्ठोय
स्य[illegible]परः पुनः पैप्पलः पिप्पलोब्रह्मसूत्रमस्यास्तीतिपैप्पलः स्वार्थेनद्धितः अशनि

चूडाचुम्बितकङ्कपत्रमभतस्तूणीद्वयंपृष्ठतोभस्मस्निग्धपवित्रलाञ्छितमुरोध
त्तेत्वचंरौरवीम् मौञ्ज्यामेखलयानियन्त्रितमधोवासश्चमाञ्जिष्ठकं पाणौ
कार्मुकमक्षसूत्रवलयंदण्डोपरःपैप्पलः २०

दिप्योच यज्ञोपवीतनवातिति अस्यापियज्ञसूत्रेवपिप्पलो स्त्रीयुएपघयीतिधरणि दंडं
परंपैप्पलमितिपाठे आम्बंस्यदंडंधत्ते विभृयात् पैप्पलंदंडंब्रह्मव्रतधरः सदेत्युक्ता
त् समुच्चयोयमलंकारः पादार्थानामनेकेषामेकस्मिन्निवेधनम् एकयाक्रियु
याविस्तेः सप्रोक्तोगसमुच्चयः वैरिणोरपि वीररसस्यगतयोरत्रभयायोजनमदो
षायपुत्र्याहृतोपिसंयोगस्तनयोर्वा दनदृष्यतीत्युक्तत्वात् २१ ॥

एवंभूतो जामदग्न्यः शाम्भव्यनुचरः पृथुलौ मांसलौ भुजावेव शिलास्तम्भौ तयोर्विभ्राजमा
नाया ज्याघातश्रेणीचिह्नसंचिकास्फोटनपंक्तिलसन्त्याः सज्जयास्तूचनेनानन्तविनाशावस्थितेन विन्ना
पिनाए पृथ्वीवक्षस्त्वविजयप्रशास्तिर्येन सः नाम सूचनयोः संज्ञेति विग्रहः वक्षःपीठे पृथक्का
लोत्पन्नसंहननावाप्तः तीक्ष्णीकृतबाणः किंविशिष्टे वनानि यानि एणस्थानानि तेषां व्रणैः यः कै
णः मांसास्रग्निवर्जितः तेन कठिने मांसास्रग्निवर्जनेन किणः श्रुतिधराणि: त्रित्रियत्रा
नापवबनगजास्तम्भनताथयामृगयानस्य कौतुकमस्यास्तीति २८ एवंभूतमेनमेनेह

आजन्मब्रह्मचारी पृथुलभुजशिलास्तम्भविभ्राजमानज्याघातश्रेणिसञ्ज्ञान्तरितव
सुमतीचक्रजैत्रप्रशस्तिर्वक्षःपीठे घनास्त्रव्रणकिणकठिने संहतश्वासवेगो
राजन्यगोष्ठीवनगजमृगयाकौतुकी जामदग्न्यः २८ सोऽयं सप्तसमुद्रमुद्रितमहीपस्य
स्यार्जुनस्याहतं छित्वा भैरवसन्नद्धे निजरठकण्ठकुठारेण यः रेवातीरनिरोधहेलाग
मनेबाहूसहस्रञ्जवान् काण्डङ्काण्डमखण्डयत्पितुर्वधामर्षेण वीर्यस्य २९

...रामस्तारयति ... सोऽस्मिकः सोऽभैरवसंगरे अतिभयंकरे ... नन्त
रज्यः ... ठारेण परशुना ...र्जुनस्य राज्ञः कण्ठं छित्वा एवं ... स्थाजबालवेगे
वेन केनापि ... अस्मिन्नास्य ... इति चेत्तथाह सन्नभिः ...
अनिर्भय ... खण्डं खण्डमखण्डयत् न न्वर्जुनो ... इति ... कठोर ... भोजरठककर्कशावि
... स्याः पालकस्य किंविशिष्टस्य अतिजरठमतिकठोरं ... कीर ... येन
... गकंपोयेषां ... स्वैरेवानम दानन्दीरं निरोधाय ... गह ...

रा॰ ८ अथ रामः सीतां संस्मारयति यस्य परशुरामस्यासौ कुठारो विश्रुतः सर्वतः ख्यातः
भोलन्मएगमीनवधः असौ कः येन कुठारेण स्त्रीबालवृद्धावधिर्निधनस्त्रबालाश्चवृद्धाश्च
तर्वजीदेपूः नवधानेनतस्मिन्सप्तकृत्वे सातिश्रयिच्युतरुधिरसरिद्वारिपूरेऽभिषेकः सर्व
...ही...ज्ञानमकारि कृतंयद्वेनाकावाजेति भावः किं विशिष्टे वारिपूरे नृपाणां
स्ती...

येनत्रिःसप्तकृत्वोन्त्रपबकुलवसामांसमस्तिष्कपङ्कप्राग्भारेकारिभ
र्त्रच्युतरुधिरसरिद्वारिपूरेऽभिषेकः यस्यस्त्रीबालवृद्धावधिनि
धनविधौनिर्दयोविश्रुतोसौराजन्योऽशाकुटक्रयनप
ऋरटहोरधारःकुठारः १ ॥ ॥ ॥

यावज्जीववसामांसमस्तिष्कमेदिकाचतेषां प्राग्भारः समर्दो यस्मिं शीर्षणमांसोमस्ति
ष्क मितिविग्रहः प्राग्भारवृजसमेमहीइत्यपि किं विशिष्टः कुठारः राजन्यानामन्तकत्तायाप
वह्रदासिरपलेयोकयनेदारणेपङ्कीरटनीघोराधारायस्यसः कु
यनोजातननानीनमरः १

जामरग्रः क्रोधंनाटयिवाह केनेदंकुपितकालरंतपेज्ञीतरालमिछ्वनाथनुर्भग्नंभोः रामः 16
सांशकंभोमनुनेमनमयोन्माथिनः हइस्मतहनुः मय्येवमामुपक्षिछ्यमामासायद्वेधाकृतंमम
धनेतोभग्नेहृष्पने डौपश्लेषकोयमाधारः भृविपवंसतिभ्रमोपवंधनुर्भग्नकृतासतिव
नेमाने ग्रन्ताहगमे समौनिर्मौककेतुको न्नानोशत्रुणाहृषैतेयकारि त्रिपुरमिधनेरा
हं यसनत ३१ जामरग्रः स्फीतफूत्कारशकलैनासापुटचोरकोटराग्री लिग्रभतरोषानलो
ज्वलितकालकूटधमसोमाछ्यान्हिग्मडलः ध्वानः सोमः समरहोस्त्री मलेग्ररेनिजकं
पार्वत्यानिजभर्तृराज्ञपमितिम्लानंयदस्माछिंतेनिर्मौकेनचवाहकेनचलितंयस्माद
रेनाद्रिना भवंयत्रिपुरेन्धनन्यनुरिदन्तन्मनयोन्माथिनः स्मैवंमयिरामनामनि
भुविद्वेधाकृतंनृष्पने ३१ लकमल्लिनीपालेपवर्षद्वाशाय्थेकपमकोडश्चेडहोदंडकोदंड
विरचंडिमाडंबरेएतसृरिनंजगत्त्रयंसकलवन्हमतीमंडलाखिंडलकुमुदिनीपतलक्ष्मीह
…मालिनंमानवेत्सियेनोक्तः कार्त्यवीर्यः ३१ प्रवेवेश्मानेपयुकोडमनवसर
न्ध्यःस…लाभाकोदंडखंडनरूपोयश्चडिमाचंडित्वेनदाडंबरेणजगत्त्रयंकथमाहारे
वेनकेनौ…धर्वगौवसरवारिविंसमरः ख्यातंतंमानेननवेत्सिकिंभरतंसकल
वलिमेयतेभय…एणाष्ठवगौ… राज्यारिहूपानेह
हालेमवउहंछुतेन डलाराजानः कुमुदिन्यइवनेषोपवत्सयालक्ष्मी
नेगकंयोयेषांते…येनकर्कयेनकार्त्तवीर्योनृपइत्युक्तः ३८ ॥

रा०
५

17

अथ रामः सीतां सं० हे मंद कार्याकार्यमूढ मे स्वभावः सर्वं भूतेन न विदितो न ज्ञातो नाऽपितु वि
मोलत्वमेणमीलनेन ज्ञातं त्वदाश्चर्यमिति होपदेन ध्वनितं स्वभावमेव ब्रुवाणयति किं विशिष्टस्य
तर्वं जीदेमूढः तेषष्टस्मात् भानपिंडमंतो मकृतद्दयान्निः सार्थेनिः सार्धं अकलयितुं स्व
…होपि… गतदयस्पष्टुनः सर्वनहृति सर्वान् स्त्रीहृद्गत रुणान्यान् राजवेश्मान् राज्ञां वे
…नत्वाविधान् एकविशात्यवयिएकविंशाहारम्येर्येन विशासनः त्रातयतः पुनः
सहस्रबाहुस्त्वं महान् द्विबाहुस्त्वं सैन्ययुक्तोप्यहमेकएव त्वं ब्रजो वर्जी मुनिनन्दनो ह
न्तव्याः पितो परशुत्तनर्क्तमर्कः ९९ उक्तस्योक्तस्य गर्भान् पिशाकलयितुं त्रेवतन्तो
नग्रोपाडहामस्यैकविशात्यवयिविशासनः सर्वतो राजवेश्मान् पित्रूनर्द्दक्त मरणे
प्रतिवचनमहोमन्दमन्नयमानः क्रोधान्निः सर्वतोमेन रवत्वं न विदितः सर्वभूतेः स्व
भावः ३३
…पितृत्वमिदं पितृर्जनर्पणादि प्रतियोगो हितोया संधायमानः क्रोधाग्निर्येस्य यथा पितृ
मकरवंतथा तथा त्वंतत्क्रोधो भवमिति भावः किंभूते पितृर्यस्त्वं… येयथा स्यात्तथा
तइक्त पूर्णं प्रतिवचनं तेषांत्रियाणां रक्तेन पूर्णेतिः पादिते प्रतिवचनं वचनेवचनं
प्रतिकरणीयं यस्मिंस्तत् पतितकुशयवादिचकं वचनं तत्रत्कनैवानिष्पादितमिति
भावः ३३ एवंभूतोपि मवतानज्ञातस्त्वदाश्चर्यं… राम स्वयमेवानुवदति ३३

५

म हे राम मदीयः कुठारस्तेन च स्मृतिं नेस्मरणविषयं न प्राप्तः किं प्राप्त एव मामागनाहत्वेन त्वत
मितिभावः ममानादरणमेवमहदाश्चर्यं किं विशिष्टः कुठारः कृतवीर्यस्यापत्यं कार्त्तवी
र्यं स्वास्तावर्जुनस्तस्य भुजा एव विपिनं तस्य कर्त्तनलीलायां विदग्धः पुनस्तेजोभिः
आश्चर्यं कार्त्तवीर्यार्जुनभुजविपिनच्छेदलीलाविदग्धे कस्य रुद्रस्योपरि स्नेह करक
वर्णरणत्कारघोरः कुठारः तेजोभिः त्र्यम्बकप्रलयसमुदितद्वादशार्कानु
कारैः किं न प्राप्तः स्मृतिं ते स्मरदहनधनुर्भंगपर्युत्सुकस्य ३४ बाह्वोर्बलं न वि
दितं न च कार्मुकस्य त्रैयम्बकस्य महिमा न तमेव दोषः तच्चापलं परशुराम मम क्षम
स्व डिम्बस्य दुर्विलसितानि मुदे गुरूणाम् ३५ अयं कंठः कुठारस्ते कुरु राम
यथोचितम् निर्हते हन्तुं गोविप्रान्न शूरा रघुवंशजाः ३६ मोघं स्याद्भवतां समन
वर्तते संग्रामवाञ्छापि नः सर्वे हीनबला वयं बलवतां पूर्वोऽस्थिता मूर्द्धनि यस्मा
…कं गुणानां शरासनमिदं सुव्यक्तमुर्वीभुजामस्माकं भवतो यतो न च गुणाय
द्वयः सा … न्वर्त्तगामेकं गुणकं वर्णसंगत इति धरणिः बहुत्वमुत्कर्षो ब्रनष्टम्यपि
वेन केनोपि … म्ना त्र्यम्बकोद्दरस्येदं धनुस्त्रैयम्बकं नानिमेति वा पाठः तत्र ततो
ञनि भयते भय … म त्र्यम्बकोऽप्यनेकौ शिष्य इति विघ्नः एतेन धनुर्भंगस्ये
हास्ते मयउद्धतैः सारतामिति डिंभमारणं च कौशिष्य इति … करोति अयमिति सगम् ३६
नेगकं योयेषां तेपरोन ३७ इदानीं गर्भिनाचेपमाविः करोति

पुनरपि मवेदग्न्य माह्निपतिर्भोव ह्यानिस्मितम् [illegible]

१७ 18

अथ रामः सीतासं॰ लोतित्तोषिति ओमुनेश्वीरजननीप्रक्रिष्ट्ररमातापवपदेननान्याकृतश्च
ह॰ ५ मोलन्मणमीवजननैगिरिजास्य हयोवभवेति अहंचेहक्रुद्धमातास्यामित्तिस्पृहायोहत्त
नर्वजीहेगुरुःन विशारवःशिखिवाहनःस्कंदोयदाक्रोचगिरिजयार्थगतस्तदापरसुनाथुहेपरा
गोहीपैःमुवामल्लयापिसाभ्रमृयम् सर्वगरुडध्वजस्येदानीमस्मदीयमिदकार्मुकंश्राक
ष्टुमभ्रहमितिधनंजयः रामोतिधर्षणामर्षणमूर्छितःश्राकृष्टेधनुषिमृनिधर्षणा
ञ्छोवीरजननीजननीतवैवदेवीत्वयभगवतीगिरिजाप्रियस्ये त्वद्दोर्दशीकृतविशाख
म्रखावलोकक्रीडाविदीर्णहृदयास्पृहयाम्बभूव ३२ तच्चापमीशभुजपीडनपीनसा २०
रम्यागमभज्यतभवोस्तुनिमित्तमात्रम् राजन्यकप्रधनमस्मदीयमाकर्षकार्मुकमिदं
गरुडध्वजस्य ३३ पुरोजन्मानाद्यप्रभृतिममरामःस्वयमहंनपुत्रःपौत्रोवारघुकुलभुवो
हितिभुजाम् अवीरंवीरंवाकलयतुजनोमामयमयन्मयाब्रह्मद्रोहद्विजदमनदीनाय ८८
ऽसाक्रिष्टेममपराजयइतिधर्षणामर्षेतामर्षाम्मूर्छितः ३४ अद्यप्रभृतिरामःपरशुरामपुरो
जन्मासीत्परशुरामस्यपूर्वजन्मत्वात् सचममहंरघुकुलजाततानारास्ताप्रत्रःपौत्रोवानब्रह्म
णिविमाननहेतुत्वात् तेषांतनदाभावाश्च अतोयेभूलोकस्थोजनः अथवा कोलुकार्थमागं
तुकोपिदेवादिगणः मावीरंकलयतुज्ञानात अवीरंवानशौर्येब्राह्मणोत्क्रमेइत्युक्तत्वात्
मयाउक्तसाम्यद्विजस्यदमनदीनायापरिकरःकटिस्थवस्त्रोग्रचितो लस्मात्तज्जतपरि

एतन्मनसि विचार्य्य नलः पुनरपि शांत्यैव दाति भूमात्रमिति प्रकरणार्थः स्वबोधपवकटात्मतुष्टि
यति यदा नलश्च विजये लाभत्रयमस्ति दैश्वर्य्यग्रहणं आत्मजयघोषणं शत्रुहननं चेति तेषां
त्रितत्यराजये किमपि नास्तीत्याह यद्भूमात्रं नलस्यैलोकात्तत्राप्य एवमितं नलः सर्वाभूः तत्रा
पि भवाहृशोन वीरेण नाहृतं राज्यं रेण तत्रापि त्रिः समकृत्वो न नैकवारं निर्ज्जितं तत्‌ हार्य्यतेत्या
ज्यते आहित्यागश्लाते इति एतत् कियत् न कियदिति तदपि भूमात्रं न वैनास्तीत्याह किं विशिष्टे
न वीरेण दद्‌ता जित्वा ज्ञिताब्राह्मणेभ्यो दद्‌ता एतेनैश्वर्यग्रहणमपि नास्ति नहि जयो भविष्यति
भूमात्रं क्रियदेन दर्गीवमिति तन्निर्ज्जितं हार्य्यते यद्वी वेणा भवाहृशोन दद्‌ता त्रिः समकृत्वो जयम्
डिम्भो येन नवबाहुरीहृशामिरहे हुं रम्व वीरव्रत त्वं क्रोधाहि रम प्रसीद भगवन् ज्ञात्यैव सज्यो सि
नः ४१ हिः शारं नाभिसन्धनेहि स्थापयति नाश्रितान् हि ददाति न चार्थिभ्यो रणमोहिनीभिभाव
ापि नास्तीत्याह अयं मलत्सरणं जनः नवबाहुस्त रूपइति वत्तुडिंभो हृढः डिंभोस्त्री हृद्वालयोरि
त्यः वीरव्रतं ईहृशो त्वोर् बालहृद्वोपरित्यक्तशस्त्र रूत्वान्नचकं सीति राजनीतो कोहृशावीरव्र
...जयेप्य जयेनैवस्त तो जयोपि नास्ति यथा कथं चिदस्तु ग्रहिपुरूमादि चलणं इति वाक्यी हृ
दयः से... चेत् शाह हे भगवन् त्वं नोऽस्माकं ज्ञात्यैव ब्राह्मणं ज्ञात्यैव सज्योस्ति न तु त्रेण अतः सज्जेव
वेन केनापि ... आहि रम प्रसीद च आत्मवधेनासा कमयशो मा देहीत्यभिप्रायः संकरो यमलंकारः
इति भयतेभय ... आहृेशोन शाहृ समयुत्त्या न छुहृया जनैः प्रग्भाभाक्रियते तर्था यद्भगी यो न कः ससके
त्यात्ते भाउहृश्छे तैय ब्राहृेशोन शाहृ सयुत्त्या सछुहृयाज नैश्च प्राभाक्रियते था यद्भगीयोनकः ससक
... हित्रिः ... शारमिति स्वागमः ४२ ॥
त्रेगकं यो येषां ते एवं माल स्यात्म वाणसाफल्यं श्रावयति हि शार

रा॰
४

21

अथ रामः सीतां स्वर्गगामिनं अत्रेयं कथा रामस्य बाणेन निरर्थकानन्ता चेन्मुनये स्मर्जे
मोलन्म एगमी धः स्यात् भ्रमो चेन्नहिं भ्रूनपीडात एतद्धाणपरशोः स्वर्गगमनमेव विच्छेदे
नर्व जीटे गुः नेक धे णे सीता हृत्तिमाह तच्चापतत्स्मनेश्वापं ताडिकारावे ति परेन राम
... ही ... धं त्वमारोपिते सीतनयास्म स्त्रीपरिणयनमेव ताडिकावन्ममाधिमरणामि।
...

रामस्तदादाय धनुः सहेलन्वाणाङ्गुणेयोज्यद्दाचकर्ष भातिस्मस्ताज्ञान्मकर
ध्वजः स्वर्गतिमत्रचिच्छेदच भार्गवस्य ४३ तच्चापमाकर्षन्तिताडिकारावाक
र्णमाकर्णविशालनेत्रा सास्वयमेति सुविदेहजा सोकन्माङ्गिः मन्यापरिणि
चनीति ४४ यः कान्तवीर्यास्यभुजासहस्रच्छिच्छेदवीरोयुधिजामद
ग्न्यः सस्तायके रामकराधिरूढं ब्रह्मण्यहैन्यप्रणयाम्बभूव ४५

तिभावः ४४ भार्गवः स्वानयम् सर्वोह्मनिषेधो ... कीर्तनेन रामशौर्यादिकं द्यो
तिते अनोद्धत्यं ब्रह्मण्स्वभावप्रवोति द्योतितं ब्राह्मणं ब्राह्मणस्वभावश्चेदं दे
न्वचतत्र प्रणायोस्यास्तीति ४५ इदानीं कविः श्रीरामं स्तौति यावदिति ॥ १२

नावतारिष्यत्

यद्ययंदेवोरामःनप्राभविष्यत्तर्हिअस्मांभ्रमोपदेकोऽधास्यत् कुतोनाथ्यामस्वदिस्यपेत्ता
यामाहधावनत्वेत्रवधार्थंतरमानःयोधूर्जटेःरुद्रस्यधर्मेत्रत्रःशिष्यःसवासोपरश्चस्य
तेनत्वस्यायाप्रखिलत्त्विषाणांप्रेरणीपंक्तिलस्याशोणिनेनपिच्छिलाप्राच्छादिता
वस्त्रमतीजातेनिशेषःरुद्रशिष्येनतसंस्तावकत्वंस्वचितेनश्रवीणदत्तिणेविक्तइति
यावद्धूर्जटिधर्मेत्त्रपरशुत्वस्याखिलत्त्विषश्रेणीशोणिनपिच्छिलावत्समती
कोस्यामेधावन्परम् त्रैलोक्याभयदानदत्तिणभुजावष्टम्भदिव्यादयोदेवाप
त्रिनक्षत्रकुलैकतिलकोनप्राभविष्यद्यदि ५६ उन्नाजितमदाग्निःसभगवान्देवः
पिनाकीगुरुर्वीर्यत्राणनयङ्गिरामनुपश्यव्यंकोहितनकर्मभिःत्यागःसबलम्बस्व
द्दितमहीनिर्व्याजदानावधिःसम्यब्रह्मतपोनिधेभगवतःकिंकिंनलोकोत्तरम्
५७ त्रातावतारःरघुनन्दनस्यस्वकीयनालिङ्ग्यनतोतिगाढम् विन्यस्यतास्मिन्
संततयंधनस्तेनेजोमहतत्वेत्रवधान्विष्टेनः ५८ विश्वःउत्तेमनेरवोविस्तावत्वैः
र्ध्व:सेपि......पूर्वत्सर्वउत्तेभनेवाप्रन्यत्तगमम् ५९ रामःपश्चात्तापाज्ञामदग्न्यचरण
वेनकेनापिहोत्रयाच्यं.....भाषणाब्रह्मवेदःतपःकायक्लेशःपत्नानिनिधीयेतेय
त्रनिर्मयत्वेभयतत्रब्रनतपोनिधेभगवतःसूर्यसतवलोकोत्तरंलोकेभ्योतिरिक्तं
त्वात्तेभ्यउत्तद्धेतोर्देवमेवाह्मिनदेवघोनयनिजमग्गुरुवीर्यमागेत्वाहशःकोपिना
तेगकेयोयेषांनेपर्वे

ह०
५

अथरामः सीता[illegible]तिविषः काहलः शोकरध्वनावित्यपि सुगमम् ४८ प्रवरा देवाः प्रकृष्टो
मोल्लक्ष्मणमी[illegible] स्वर्गः देवस्त्रीसमूहानामिति रमयतीति रमणः सचासौ रतिपतिश्च तद्वा
तर्वजीदे[illegible]गतिः[illegible] गनिद्रां गतेवासीत् एतेन दिग्धप्रलयस्यातिकोदर्शितः उक्तं च रसोदधौ
[illegible]हीप[illegible]चेष्टाज्ञानविलयनेयदा तदा प्रलय इति किं विशिष्टः तस्याः पाणिस्पर्शसौख्यम्
[illegible]ध्वानमर्दलरसालगभीरभेरीभाङ्काररतालरवकाहलनादजालैः स्वर्गाङ्गनाभ्रूवध
रिणीगगनान्तराले पाणिग्रहे रघुपतेर्जनकात्मजायाः ४९ रामेष्यामेसकामस्य
प्रातिजनकजापाणिपद्मप्रदत्ते पित्रा नेत्रालिपद्मे प्रवररघुरवधूमण्डलानां मुहू
र्ते तस्याः पाणिस्पर्शसौख्यं परमनुभवति स चिदानन्दरूपत्वस्मादासीद्वाणाभिन्नोरम
णरतिपतेर्योगनिद्राङ्गतेव ५० वैवाहिकं कौशिकनन्दनजामदग्न्यबाल्मीकि
गौतमवसिष्ठपुरोहिताद्यैः रामो विधिं सह समाप्य सलक्ष्मणस्सैरानन्दयन्ज
नकजास्वपुरीं जगाम ५१ इति प्रथमोङ्कः १ चिदानन्दरूपं मोहनस्य रवानरोगमिति ५१
सलक्ष्मणो रामः एतैः कौशिकनन्दनादिभिः कृत्वा वैवाहिकं विधिं समाप्य तैः कौशिक
नन्दनादिभिः सह पुरीं जगामेत्यन्वयः सलक्ष्मण इति पदेन सीतानुजयोर्मिलया लक्ष्म
णस्यापि विवाहो ध्यातित इति ध्वनिः ५१ इति श्रीमिश्रमोहनदासविरचितायां हनुमन्नाट
कदीपिकायां जानकीस्वयंवरो नाम प्रथमोङ्कः १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मथनवनयोः संभोगमधुरं योजयितुं प्रथमवनारयति प्राप्येति प्रथमयामस्तु प्रवेशकोत्तु केवनी
तल्लदप्रयामत्रयेकथ नपिनीताकथमिमत्रहेतुमाहमारनाराचभिन्नइति अन्यत्तुगमन
किमेतदस्यार्घकुविरेवयोजयतितत्रनास्मद्दोषः सर्वलक्षणोपेतान् देवभूपालयोग्या
न् मेडरमेड्डरायोस्तुरंगानवलोक्यमारनराकलितचित्तभ्रांतमावधूपुत्रयोर्मंगलावलोक
नायागतस्य भगवतस्तरणेः किरणमालिनस्तुरंगाडुमेस्तमावेतज्ञेत्विनलाउनमस्तोढा

प्राप्यायोध्यां स्वजनपरमोत्साहसंभावनाभिर्नेत्वा मड्डीखिलगजरूजनेसीतनयाल
स्तेनत रामोयामत्रयमपिकथंमारनाराचभिन्नो नीत्वा सीताकिमि
तितुरंगास्ताडयामासदृष्टे: १ ॥

स्ताडिताः पुनर्भगवंतंभास्करं तु नगमत्यालावलनयंविवितिब्रह्मादाश्वारथिर्जनकपुत्री
राघवौ तेस्तुरंगास्ताडयामासनिशायांमोढायांशीघ्रमावयोः संगमोभवत्विमभिप्रायः
संयुगं ... आवियोरितिधरणिबलात् सीतामेडुरेविप्रेतुरंगास्ताडयामासरामस्तुमेड्डरा
नृपः संयि... राजिशालायांतुमेडरेत्यमदः मेडरेचमेड्डराचेतिद्वेद्वेकंपनेनोन्मा
वेन केनापिस्तो... तस्यास्तु चिता प्रोन्मारसोदधौमोढानेदापनोविरलाघो
त्रनिर्भयविभवय तत्
स्तालेभ्यडहत्छेतोट स्फुरम:सडत्माट: १ ॥ ॥
तुरंगकंपयोयेषांतेपवं

25

अथ रामः सीता

मोलन्नमग्गमीवेशमाह नकान्तिनायानलिन्याबोधवे विकाशहेतोस्तर्पैः संयाते सतिप्रा
तर्वज्नीदेपूः नागे प्रमदयायास्यान्तयासिंधुपुत्रे चेन्द्रे उदिते सति रामेनं दयितीजगाम कामम
मोही[illegible]जया अकामानुमतो कामेस्पृहायामपि से मतइति भावः एतेन अपाघोति
[illegible]मंदिरं वा उक्तं च कलाविलासे रम्यप्रहिरवानेदनवचित्र कलाकलेस्तकोव
[illegible]स्थनगरहेस्तरनन्दरमिति २ पुनरपिसिंहावलोकनन्यायेन चन्द्रोदयमाविः क
रोति तत्रवसरे नरगी विरहिण्यपि प्राचीभागे सरागे सति एतेन चन्द्रदर्शनानन्योपि स्त्रि

अस्तंयाते मुकुलनलिनीबान्धवे सिन्धुपुत्रे प्राचीभागे प्रमदमुदिते पङ्कनाविङ्कःपिङ्गे
रामङ्का मङ्कुः कुजननि रामन्दिरं स्वैरमोहस्लज्ञनकननयानन्दयन्तीजगाम २ प्रा
चीभागेसरागेन रागिणाविरहिणी कान्तमुद्दे समुद्रे निद्रालीलीयत्र लौविकसने कुमु
दे निर्विकारे चकोरे आकाशे तावकाशेनासि शामसि नकोकिलोके सशोके कन्दर्प
मल्पदर्पा वितरति किरणान् शार्वरीसर्वभौमः ३

यः पुरस्सुरुषे रागं कुर्वती तिध्वनितेयत सर्वीयादिशसनरागिरतिप्रियः सोपि सरागा जातेति भावः यत्रोदेतिरविः सैव प्रियातस्या स्व
नप्रियपुत्यागमोनास्तितसा वकाशइति ग्रहादि दर्शनमेवतत्रावकाशः तेनास्ति शामेनाशामि
तेसतिकोकाख्यकवाकास्तेषांलोके सम्म हे शार्वरी भूपति शुद्रइतितन्नु कोकानांकृतः शोक
इत्यपेक्षायामाह भविष्येरामेः सन्निकटवर्त्तिनि कोकलोकानाम कस्मान्महोन्यानने

सिकेषु कि स्थिताना मपि स्त्रियमप्यनवज्ञो कतः शोकं सम्भरुति ३

१३

पुनस्त्वं इममेव विशिनष्टि स्वैरमित्यादि चतुर्भिः प्रुवतीत्युवाचयन्तः तेषामत्रैकशेषः स्त्रिया
सहोक्तौ पुमान् वशिष्यते इति कंदपवकेदलः सार्धं चलसमूलं कुर्वन्निमर्थः अन्यत्रग
मन् ४ अपिचतत्रोदये सरागं चंद्रमवलोक्य कविरुत्प्रेक्षते असौ शशी तत्क्षणाद् उदयमा
त्रादेव प्रह्लेतोद्यैः केरवालपवकोशाः स्वच्छचर्मकोशात्तेभ्यो निःसरंतीया अलिश्रेणी
भ्रमरपंक्तिः सेवक्रमाणः स्वच्छं तमाकर्षति प्रसत्सत्प्रगद्दात्ति दिवानत्र संभ्रमम्लयपश्चोदयाद
स्तैरछैः रवकोरकाविदलयन्नंतोमनः खेरपन् अम्भोजानि निमीलयन्मृगदृशां मानस्य
मुन्मीलयन् ज्योत्स्नाङ्कुरदलयंस्तमः कवलयन्नम्भोधिमुद्वेलयन् कोकानाकुंपयन्नदि
शोधवलयन्निंदुःसमुज्जृम्भते ४ अद्यापि स्तनशैलदुर्गविषमे सीमन्तिनीनां हृ
दि स्थातुं वांछति मान एष धिगिति क्रोधादिवालोहितः उद्यद्दूरतरप्रसारितकरः क
र्षत्यसौ तत्क्षणात् फुल्लकैरवकोशनिःसरदलिश्रेणीकृपाणं शशी ५ यातस्यास्तमन
५ न्तरदिनकृतो वेषेण रागान्वितः स्वैरं शीतकरः करेण नलिनीमालिङ्ग्य तांयोजय
सैन्यानि तत्स्पर्शमवाप्य सम्प्रति मया पुत्रेण मे स्वाम्यहो हेलया सेने च कुमुद्वतीवनितया वेल
स्व्याः सेथि... पंक्तीभूय निःसरंतीति प्रसिद्धं कीदृशः उद्यदुत्कृष्ट दिति क्रोधादालोहितः रविरिति कि
वेन केनापि स्ता... नीनां हृदि अद्यापि मत्पुघनेपि स्थातुं वांछति इति कीदृशो हृदि स्तनावेव दु
र्गतिर्भयवेभय ता... रागमुत्प्रेक्ष्य पाण्डुतामुत्प्रेक्षते ५ यातस्येति अनेन रूपलोतरशीतकरः
लस्तेभ्यउन्नद्धेतोप... पः सूर्यस्य वेषेण रागान्वितो यातः याह गरुणोत्ले रविरस्तिनाहृगुदयेचे
तंगकंयोयेषांतेपवे

दोःस्फुरति भावः किंकृत्वि तनयेच्छेकामलिनीमध्येचांसमालिङ्गं कं रविं

सपाण्डुकृताः ६

२८

श्री

अथरामः सीता
ह: भोलक्ष्मणगामी[illegible]यन् संप्रतितदैववनयाकमलिन्याशीतस्पर्शमवाप्य नु खं भो हहे
४ तर्वज्जीटे[illegible]वेदेषु केमुद्दिनेसतिरुद्देड्मपिपाठः क्रमद्द तोखनितयाकुमद्दिमे
[illegible]ोही[illegible]याकृतासद्दैलस्यतज्जातिरेकस्लेनपांडुकृतः रागान्विनोपिपीनेव
[illegible]नकेनेवहासेनैवपरगासिनमेन हृष्ट्वापन्तुमद्दिनीविकसनंतदेवहा
[illegible]च आत्मनस्व[illegible]नियस्य जाने[illegible]यजायते अपत्रपातिमहतीतद्दैलक्ष्मण

कर्पूरैः किमहरि किं मलयजैरालेपि किं पारदैर्न्तालिस्फटिकान्तरैः किमहह
टिघां पृथिव्यो वपुः पत्तनर्कपकैरवल्लभ हे मदङ्गारदीत्वामुदीदिक्कान्तो
न्मुकरे चचकोरसङ्घदि घोदेतघारतिषि १ अमृतनमस्तरशेमेमण्डलं
स्यात्नभयहिजचेत्नुरचचकोरप्रीतिरङ्गारकेषु प्रभवतिभवदीया नचे
द्दिधात्नुर्विधाननदिहृषुनरपिस्याकोन्मथाकर्तुमीशः ८
[illegible]हाहृतमद्द

प्रतालि राम: सर्वीप्रति यावाम्नमीतरोदसीनमरः अनालिंत किंदिक् पर्वासैव कांतान्तस्यामुकुरे
नुल्ये: अन्यत्सपृष्टम् १ अगारकोरकाशं च चकोरमवलोक्याह भोद्दिजचन्तरपतिविदंध
चकोरअमृतनरशेमः मंडलस्य चेद्दविंबस्यामृतनमन्तुभयचेद्भवदीयाप्रीतिः अंगारकेषुप्रभव
तिजन्तदाविधान्तुरीश्वरस्यविधानं पुनरप्यन्यथाकर्तुंकः प्रमाणीशः स्यात्नकोपीतिभा

नीरसमुद्राज्जन्मप्रादुर्भावो यस्यैवंभूतो देवश्चंद्रो जयति नमे वविशिनष्टि ग्रंथकारनिवहसेनाया: स्फा
मेविस्तारस्तत्राशायचक्रं प्रविष्टलिंगतलामंडलम् राजहंसशुवराजहंस: शुवलोयग्रचुडामणिक: कु
मुदवनवधूनांबोधेविकाशोसतितिद्रायादरिद्रो यस्मात् यदुदयेविकाशितात् पुनर्हंसकोचइ
तिभाव: इतिपतेर्बीणानानिर्वाणस्तीदृणिकरणनस्यशासन: उपलविशेष: यद्वानिर्वाणेमोहाल
स्यशासन: सारूप्यकृत्कामबाणनिर्मुक्तोमत्संसासारूप्यकृदितिभाव: निर्वाणस्तीक्ष्णमोतयो
विति चरक: उक्तेजनोपलेशासन: पत्रेप्यामगतेष्वमानितिधरणि: इत्याकर्ण्यचइमेइलेशालो

चक्रक्रीडाकृतानलस्तिमिरचयचमत्स्फारतेहारचक्रंकान्तासंयोगलालीगगनसरसिजोरा एद
जतेराजहंस: सम्भोगारम्भकुम्भ: कुमुदवनवधूबोधनिद्रादरिद्रोदेवात्क्षीरोदजन्माजयति दि
इतिपतेर्वीणानिर्वाणशासन: ४ अंकेकृतोजनकतनयाहारकोटस्तलातस्य यंकांकेविपुलपुल
काराववीनम्रवक्त्रा बाणस्तंचप्रवदतिजन: पंचबाणे: प्रमाणेबीणे: किं मांप्रहरतिशने

वेणीरितिपजेर्बाणाज्जानकीरामचंद्रयोर्वचत: स्थलेतिपंततीतिश्लोकाभिप्रायमवगम्यति: ज्ञानं: स
संकीर्तनः अध्यापितरूणारात्रौशुकसारिकादीनांपक्षिणांमधुरस्वरैर्मिहोमानेसूचिते ४ राम: रा
घवः संधिः द्वार्यग्रभागस्थलतानात् अथोभागात्जनकतनयांके कृत्वापर्यंकमध्येविनाय
वेनकेनापिसा विपुलपुलकामेनेनम्रवक्त्रास्निग्धसात्विकोदर्शित: उक्तंचरसोदयो साक्षादीमूव
शनिर्भयवेभय तथोपिभिर्ज्ञेयाइतिहठमरतिप्रकाराङ्गसायेस्तु: स्निग्धामनात्वाचइत्यपिशनैर्मन
ह्नास्तेमृउत्कंठेत्याय: प्रभृतरामांचदर्शनेनपंचबाणेप्यरमितबाणभ्रांतिः १० ॥ ॥
तंगकंयोयेषांतेपवं

रा॰ ५

अथ रामः सीता

मोल्लम्नगमी नामास्पर्शेत्यादि व्याजवचनभाषिणी सीतासदयहृदयं चेदं हृदयेच अनिलस्या
तर्वर्जीदे गूढः नायाप्राईषत् शिथिलंचकार किं कृत्वा पुंडरीकाक्षो रामः तद्वृत्तः पीठकमल
कोष्ठी ... मलेकुचयोरपि काठिन्यमता कीदृशी कामे कामसंबंधभावैः मूर्णाकामकला
... स्वामिनाश्री रामेणापि गाढंगाढं यथा स्यात्तथा आलिंग्य स्फीतेनोन्नतस्फीतात्वचुंब
... नईक कार्मवतारेन कारवहूलं लिंग्रह स्लांतचर्विताधरमन्मथसतागेइ संस्पर्शस्फीतेनचुंब
नमिनिकमलकलिकाकोमलं पुंडरीकाक्षवत्तः कुचकाठिन्येन व्यथितं मा भूदिति शंकया
गाढगाढं कमलनकुलेपुण्डरीकाक्षवत्तः पीठकाठिन्यमपि कुचयोर्जानकी मानकीर्णा
मर्णकामेः शिथिलमनिलस्यागतायाचकार स्फीतेनोन्नतसदयहृदये स्वामिनालिंगमे
ता ॥ अन्योन्यं बाहुपाशाग्रहणारसभराणालिनोस्तत्रयूनोर्भूयोभूयः प्रभूतामित
तफलभुञ्जानन्दतोज्ञानपषः संसारोगगर्भसारोनवरवमधुरग्लायिनोः कामिनोर्गाढमालि
ग्यगाढस्वापिहिनरूनहीनिवृत्तो बाहुबन्धः १२ बाहुपाशमोषड्ड्रसज्यपवनप्रवेशाय हृदये
शिथिलमाचकारेतिभावः ॥ जानकीरामचंद्रयोः ॰ तत्र संभोगसमयेभूयोभूयोनेदंतान्मु
ढुर्मुहुः रसेनवर्द्धमानयोर्यूनोर्जानकीरामयोः पषः संसारोनवनवजातः अत्रोत्तर
सप्रसोजातः इतिभावः गर्भसारः सुरवयस्य सः कीदृशयोः परस्परं बाहुपाशग्रहणयोर
सातिशयः तं समभिव्याप्य शालितं शोभितं शीलं ययोस्तयोस्तथाभूतः कीदृशोः प्रभूतं बहुअभि
मतेइष्टे कामफलंभुंजमोपयोः ब्धातेकक्कलातिविदग्धयोरितिपुनरतिस्थाप्हारः कामिनोः का

पालिंगथ्रवर्धितसीतयोर्भतरिति

मध्यवर्द्धनविदग्धकौतुकाबाहुबंधश्लथः शिथिलो जातः इति किं

२५

नहीति अतएवमधुरात्नापिनो:स्वपिहिनहिनहीत्यादिमाधुर्यं शृणमेकाम तमाकृतिरामर्मालिंग्यप्रत्कं
ठितापिकामाकुलापिज्ञानकौतुकसंभृतितल्लज्जयानवसंगमतयाचभर्त्तृमेनोहरणाय वचनहिन
हीतिव्याहृतवदुःसहमपिमारज्वरं विषहतेस्म ॥ १२ ॥ वक्रेति चंदने खदिरं घनः कर्पूरः ताभ्यामाहृतःसंगः
क्रमुकः गोर्भयस्याःसो चूर्णंकस्तूरिकागर्भं खदिरं चंदनं मतमितिधरणिः ॥ १३ ॥ ततः किं जातं तावक्ष्य
येत्तायामाहमंदमितिजनकतनयातांवीटिकां चतुर्द्धाविधायतत्रायमंदंमंदंशनैःशनैःतत्रापि

वक्त्रेततःफणिलतादलवीटिकांस्वेविन्यस्यचन्दनघनाहृतमुग्गभीम् रामोव्रवीद्धरि
गृहाणमुखेनवालेतच्छमनातदधरंमधुरंसुपातुम् ॥ १४ ॥ मन्दंमंदज्जनकतनयातां
चतुर्द्धाविधायस्वैरंज्जकेनदधरमधुप्रेमतोमीलिताक्षी मेनेतस्यास्तदनुकवलानध
र्मकामार्थमोक्षान्रामःकाममधुरमधरम्ब्रह्मपीत्वापितस्याः ॥ १५ ॥

सेत्यातस्यानुसारेयथास्यात्तथाजन्हेहृतवतीचतुर्द्धातेहेतुक्तनःतस्यरामस्यपत् अधरमधु
रुच्यःसंधिन्नस्मात् एकदैवग्रहणेतदधरयोगःस्यादितिभावः मंदंमंदत्वेहेतुःकीदृशीमीलि
तेन केनापिज्ञाकिनेत्रान्तेव मीलनेमतितत्कृहरणयोगात्मदत्वजरदन्तनकृहरणेततरंतस्यावी
शनिर्भयत्वेभयं तोस्त्यानधर्मार्थकाममोक्षानतत्प्रसमानतमेनेरामोपितस्याःसीतायामधु
रास्तेस्यउत्तरवेत्याय् रंब्रह्ममेनेब्रह्मानंदसमंमेनेपतनदधिकंब्रह्मसुखंनास्तीतिभावः ॥ १५ ॥
नेगकंपोयेषांतेपवें

रा॰ ४

अथरामः सीता
मोलन्मृगमी[...]मासाद्य· भाति स्मेति छद्मनामिषेण स्वीकृतनिद्रा सा भाति स्म स्खलन
नर्वेणीदेगुः[...]रेप श्रेयया सा उत्प्रेक्षते किं कुर्वतीव चित्ते स्थितश्चासौ रामचंद्रश्चेति
[...]ढी[...]न्माति निर्गच्छति इति भयेन सा रुंधतीव १५ रामः तत्र मिथिलस्तनोरः स्थले
[...]दुर्मे सा तं ते दमिदं चिरमालोक्य मदने तिकामाग्निनाप्युष्मतः योरमणीयः
[...]सीतायाः कुचौ तः स्तनमध्ये देश स्वगुरुके हृदि योमलयजपंकः तस्मिन्निमग्नोऽलि
भाति स्म चित्तस्थितरामचंद्रं सा रुन्धतीति निर्गमशंकयेव स्तनोपरिस्थापितपाणिपद्मा हृदया
प्रतिद्रा सरसिरुहाक्षी १५ मदनदहनशुष्यत्कांतकान्ताकुचान्तर्हृदिमलयजपंके गा
ढवद्धाखिलांघ्रिः उपरिवितनपत्रालक्ष्यते निर्निमग्नः शरदइवकुसुमेषोर्बन्धुहृदीव
शेषः १६ पृथुलजघनभारमन्दमान्दोलयन्ती स्फुरदचलदलिकाग्रा प्रस्फुरत्कणि[...]
प्रकटितभुजमूला दर्शितस्वलीला श्रमदघातिपत्निद्रा जानकी व्याजनिद्रा १७ [...]
र्भंगरोलक्ष्यते उत्प्रेक्षते कीदृशाः गाढं यथा स्यात्तथा बद्धाः अखिलाः अंघ्रयो यस्य अत एवोपरिवित
तौ पत्नौ यस्य उड्डीनासंभवात् कउवलक्ष्यते पुष्पशर एव शेषः कुसुमेषोः शरइवपुंखमात्राव
शिष्टः अंशो हृदयमग्न इति १६ तत्रावसरे पृथुलेति निद्रा गौणव्याजेन भावितः कारणं इमेनाभि
तानिद्रायया सा अन्यथा वैजात्यमायाति जानकी पतिं श्रमदयतिप्रक्षिप्य कर्षयन्तीति हर्षप्रकार
मेवाहमेदयथा स्यात्तथा पृथुलो मांसलो यजघनं तथा भारं तं मंदोलयंती तोलयंती पुनः कीदृशी गर
हनिस्वर्शाङ्गानि चंचलानि अलिकाग्राणि यस्याः प्रकटितं भुजमूलं यया दर्शिता स्वलीला

32

तामपिह्रस्यां मन्वानः तदनु व्याजाविः कृतभावदर्शनानेन रामः जनकपुत्रीवक्त्रमालोक्य पुनः पुनराघ्राय चुंबनं पिनत्क्षोतः स्तननतटभुजमूलोरःस्थले रोमराजीमदनसदने चापिरामेण तुंबितमासीदिति अत्रेदं हृद्ये कं कीदृशः पंचबाणः कामोऽस्मालीति तयापि सकामद्युति अशो हिंस्याव एतेन पंचप्रकारां चुंबनं घोतितं तदुक्तं वात्स्यायनीये भुजमूलं स्तनौ वक्षो वलिर्मदनसद्म च पद्मिनी चुंबिता ह्येवं यातिपंचशराधिपः १९ अथ मयलोला लिंगनं घोतयी तुपघ्नमवतारयति निशाल्तुरिति श्रीरामपादाः ते प्रसिद्धाः कामिनः तकामः श्रीरामपादाः जयं

तदनु जनकपुत्रीवक्त्रमालोक्य रामः पुनरपि पुनरेवाघ्राय चुंबनं स्पः स्तननतटभुजमूलोरःस्थ लेरोमराजीमदनसदनमासीच्चुंबितं पंचबाणः १९ निशाल्तुस्सीतिंतबोवरहरणरणन्मेखला रावधावत्कंदर्थारब्धबाणव्यतिकरतरलाः कामिनो यामिनीषु ताटंकोपांतकांतग्रथितमणि गणोगुल्लद्रश्मिभाभिर्व्यक्तांगा हृत्संगकं पाजघनगिरिदरीमाश्रयंते श्रयंते १८ तमेव गिरिदरी

वाश्रयंति लयंते स्थानेऽश्रयंते आश्रयंते इति कुतः इत्यपेक्षायामाह निशीज्ञानायस्यापवं भूताबोसी सीता तस्या नितंबवस्त्राकर्षणे सति रणंतीशाब्दिता या मेखला तस्या रावेण धावन्नः कंदर्पस्तेना रब्धः संधितो यो बाणस्तेन यो व्यतिकरो भयं तेन तरलाः आत्मानं गोपयितुं चचलाः अन्योपि चौर्यं कृ वन् केनापि ज्ञातोऽपलायितुमात्मानं गोपयति तथैते कामचौर्यं अत्रास्मिन्नवसरे भासो व्यतिकरः अ त्रनिर्भयत्वे भयं तद्धि निलीयन्तिष्ठन्तु इति चेत्तत्राह ताटंकयोरुपांते गुंफिता ये मणिगणा रत्नसमू हास्तेभ्य उद्गच्छन्तो याः उज्ज्वलाः प्रभादीप्तयस्ताभिर्व्यक्तांगाः प्रकटीकृतशरीराः अत एव तांते गुप्तस्थ नेगकं ये ये ये षां ते एवं भूताः सन्तः आश्रयंत्याश्रयंते उक्तं च कामावतारे निर्निदितामृगादृशोऽरसनायदेव

ज्ञानकीप्रबुद्धा भावेमानसंरागं प्रेमतस्य हृष्टमेव प्रेमतः संगेस्पृहयतिबालभावाद्विभेतीतियोजना १०
ह. अन्यत कामबाणभिन्ना सतीवीनलज्जाज्ञानकी निधुवनेतिरूरमणकामतः स्वस्त्वानस्तारंनिर्विशं
१२ कंयथास्यात्तथामेरसनायिवृपिवस्वादरेवीसा अत्रासादनमेवपानं ननुरमितायास्मासीतिचेत
त्राह प्रियायामम चेतः रमसशंकांतंकिरमसोद्ताथिक्यनूतोयाशंकाभयंतोतकः कंपोयस्मिस्त
त् एवंभूतेजातेरमणायाम्रत्तमासीतिभावः यद्वा मवेमेकेपदंरमणस्यनवयोरभसात्रममेधि
क्येनत्सायाशंकानयायत्रातंकस्तत्प्रुक्तंयच्चेतस्तदेवाप्रियंयस्यामेकृतोनतमासीत्तस्यायामाह नि
धुवनेरतेयाघनावहीकेलिस्तयाद्भावणादिनाज्ञानिभावेनिःश्वासेनामजंत्याः उक्तंचरसोदधौ
स्पृहयतिचविभेतिप्रेमतोबालभावात्मिलतिस्वरतसद्धेः पद्मः माकुञ्चयत्नी अहहनहिनही
तिव्याजमथ्यालयत्नीस्मितमधुरकटाक्षैर्भावमाविः करोति ११ निधुवनेघ्नकेलिग्लानिभी
वमभजन्त्यारमणरभसशंकातंकचेतःप्रियायाः अधरदशनसर्पस्त्रीकृतायाधृतायाः
पिवपिवरसनामेकामनोनिर्विशोङ्कम् १२ ओजस्वाइंदेहेयत्तद्दल्लभुष्टिकंडवेदस्ततद्धिग:
माद्गताधिश्रमेणनिःश्वासेनालानिः पुनः कीदृश्याः अधरस्यदशनेखंडनेनसर्पीतं निर्गतसी
त्कारशब्दोयस्याः यद्वा अधरदशनयोः अधरदन्तयोरेवसर्पन्तीत्कृतंयस्याः उक्तंचपदेस्यायकेद्र
वतिचयदिनारीप्रोदरागार्त्तिपुंक्तान्तदुनिधुवनयोगे दंतसंधौतमीरम् इवतिरदनवासःकिंचितु
न्नथ्यमृयःकथ्यितमिहमनीद्वैःसीत्कृतंतासकाचि अस्मिन्नस्येसीत्कृतमाविः कृतंपुनःभूताया
अंकेवक्षसमेष्टयंताधिका उक्तंरसोदधौ ताकृतामिन्दुरवोयस्याःसततंप्रि
योभवेदनुगःवशप्रेष्टातोकाव्वजनरमणीयोमंडतेयथार्थयाधेति २१ १२

रामः सानंदं जानकी वाग्विलासमत्रा लयति लालित्यशालिना लापेन वाचामिति रामस्य राज्ञी च
रस्या वरास्यास्तु चरित्रस्तु रूपा यत्रिस्त्रीस्तु रमयति स्तरभी करोति वाचांगुंफेन वचनयासेन मोस्वना 34
गंफरुत्नमरः कीदृशेन गुंफेन रंभायाम्र सरसलस्याः करावेव कमलेन नयोर्ईलामंगुलयः तासां
ज यउद्गारः अप्रमादवान् संचारस्तेन जद्वागर्वोकतेत्रीगमनेनतेन चंचतीस्तशाह्लायानेत्रीवीणा ततः
संजातो योमंजुस्वरः कोमलालापः ततो पितरस्ततरः अतिशायेन रसवान् यउद्गारः उद्गा

वाचांगुंफेन रम्भाकरकमलदलोदारसञ्चारचञ्चत्तन्त्रीसञ्जातम
ञ्जुस्वरतरसरसोद्गारतारान्तरेण प्रसक्तोन्मिद्दर्नोकदुमकुसुमन
वामोदसंवादमैत्रीभृतेनधात्रीस्तरभयतिचर
स्यावरो रामराज्ञी २२

रास्वं गीतेतस्मिन् तारास्त्रिभ्यन्नान्मृदुतरास्त्रियस्मिंस्तेन तदुक्तं संगीते सा तु तनी पंचमस्तीकृत
मिमं च विराजितम् त्रिपदं समुद्बंगीनमक्षारा स्वमतं बुधैरिति पुनः प्रत्यग्रं नवीनम् उन्निद्रं विः
कसितं च तन्नाकदुमकुसुमं च यत्पारिजातपुष्पं तस्य योनवामोदस्तत्कालिको गंधः तस्य यः
संवादमैत्रीवचनं चातुरी तस्याः पात्री भृतेन यत्पारिजातकुसुमादप्य
तिसुगंधेनेत्यर्थः २२ अथारामलामाह्लादयति अपि च अरण्यमिति

ह॰ १८ सारंगैर्मृगैर्हरिभिः सिंहैः मातंगैर्गजैः पंकजवनैः पद्मवनैर्वनैर्जलैर्जीवनैर्गेहैर्भवनैर्वनमि 35
त्यमरः कीदृशैः सर्वैः प्रियायास्तव चक्षुः सौंदर्येण मृगा मध्यप्रदेशसौंदर्येण मृगाः स्तनप्र
देशसौंदर्येण गजकुंभा वदनसौंदर्येण कमलवनं विजितमिति मृगादिभिररण्यादिप्र
यणं युक्तमेवेत्याह सतां सेभाविताना मानेचिंतानां तेनास्थाने सतिकेनापि दूषिते सति मर
णं मुक्त्वा न हि भावे दूरस्थवृणं देशांतरं दुर्गाश्रयणं वा योग्यं अत एव मिदुर्गमेवाश्रितमिति
भावः अपि प्रियेयं श्रीपीतिकोमलामंत्रेण अपि प्रियेवानं रसे भावनागर्हा सन्मुखं यं प्रसंगा कासं

अरण्यं सारंगैर्गिरिकुहरगर्भाश्च हरिभिर्दिशो दिग्मातंगैः सलिलमपि वनैः पंकजवनैः प्रि
याचक्षुर्मध्यस्तनवदनसौंदर्यविजितैः सतां मानम्लाने मरणमथवा दूरशरण
ला म् १३ वक्त्राम्बुनाले सरसीरुहाणि मृणालतां गौरगृहं जपाया पद्मीदृशालेपव
लोक्य वेणीमङ्गमृभुजङ्गाधिपतिर्जगोप २४

भावनास्वपीत्यमरः २३ वक्त्रमिति सरसीरुहाणि पद्मानि पद्मीदृशालेव वक्त्रं विलोक्य न
त्वा रदयोर्यं वनांतेजलमध्ये जपायः इष्टाराधनाय मंत्रजपं लेखवान् मालां तां ज्ञगृहुः पद्मी
दृश इति पदेन मृगो पिबनांते अरण्यमध्ये तृणभक्षणादिना नेत्रशोभार्थं तपस्वी नीतिं
न्यर्थः भुजंगाधिपतिरपि नेवेणीमवलोक्य न त्वा दृश्य हीनमंगं जगोप अन्यथा स्वस्वगो
पनेन कोलाम इति यद्वा पद्मीदृश इति पदद्वयं पद्मीमृगी जात्येकवचनं तेदृशाः दृष्टीरवलो
कनवैदग्ध्यनेकनाद्रुतवत्वं अवलोक्य वनांते अरण्ये गौरांगनेत्र त्वयमं गजगोपमनेत्रसा २४ १८

स्वर्णमिति स्वच्छवर्णेयस्य स्वयं भवन्मायि स्वर्णे तव देहकांतिमवलोक्यात्मगतमलापकर्षणाय तवदंगसा
म्यतकथनाय च स्वदेहं दहने क्षिप्तं नन्तु तद्वर्णं प्राप्तवानितिभावः हीरकमणितुल्यबीजसर्व
मपि दाडिमस्य फलं नवदंतपंक्तिं विलोकयत्तर्णमेव विदीर्णं स्फुटितं जातं तन्दुपमानवहिः कृतत्वा
दितिभावः २५ वदनमिति हे कांते प्रिये पश्य मम स्वगौरवं प्रत्यत्तमवलोकय विधाताउर्वी

स्वर्णं स्ववर्णेन हते स्वदेहक्षिप्ते प्रकाशि नवदन्तपङ्क्तिं मम् विलोकयत्तर्णमणि
बीजसर्णं स्फलं विदीर्णं नन्तु दाडिमस्य २५ वदनमम्तरशिम पश्य कान्ते नवो
र्वीमलिनत्वलनदरैश्च्युस्य वाञ्छौ विधाता स्थितमतत्त्वयदिन्दुः स्वेचरो भ्र
ल्लघुत्वात् क्षिपति च परिभ्रम्यैनस्य ताराः किमेताः २६

भ्रमोस्थितेन तव वदनं वाञ्छौ तौरसम्नुद्दे स्थिते शीतरश्मिच गुरुणा साम्यातिरेकज्ञापनाय भ्रनिल प्रवल
त्वाद्दंडेन न भ्रत्नल यन्तोलयामास नतदिंदुः लघुत्वात् भ्रत्सगुरुणाश्रितत्वात् खेचरः डमन्नोभ्रतः
तदास्य च्युंद्रस्य सग्नैधाता ताराः भ्रस्थिरा घाः क्षिपति स्म तस्य चेंद्रस्य प्रसैप्रमाः स्ताराः किं कियेत्यः
नकियंतइत्यर्थः गुरुगौरवात्तव वदनमत्रैव स्थितं चेंद्रस्तु गुरुणभावा
त ऊर्द्धमितिभावः २६ ॥

ननुसितात्वंडुस्येदूत्सनरग्रणोबाकृतरत्न: नर्हि किंगौरवादेवगुणाधिक्यामित्यपेक्षायामाह ज्ञा
नकीस्त्रानंदसोकंठवशाणवल्लभमाह्लादयतिरमयतीति भावयित्वा निषेव्यधात्राग्रहं क
तेमेवदनेनयापि प्रियेणवयोग्रास्वाद्यंअन्तरश्मेरपिमंडलेनिर्मीयमाणायत्रेवस्वादानिया
यस्तत्रैव गौरवमितिभाव: २१ राम:सानंद:सीतामितिपरिरभ्णकाम: कामकलाविला
सोयत्र अन्यथारस्तिहितिः स्यात राम: सीतांतयाबुभुजेयथाकोपिईश्वरोपिअस्वानायापि
भुनक्तिनभुनराबुभुजेनाग्रभोक्तामितीति २८ अथैतद्स्तवर्णन्मुपसंहरन्निप्रियाया: कापिप्र
रमणचरणाग्रमन्नावकम्भावयित्वामधुरगिरमुदारांरामदासीब्रवीमि कृतमपिप्र
हधात्रास्वाद्यनिर्मीयतामेवदनमन्तरश्मेमण्डलेवाप्रियेण २७ सीतांमनोहरतरां
क्नि:रन्तीमालिंग्यतत्रबुभुजेपरिरम्भकाम: रामस्त्वयात्रिभुवनेपियथानकोपिरामा
भुनक्तिबुभुजेनचभोक्ष्यतीश: २८ स्फुरत्तरभिस्तवर्णस्फीनकत्वापुटोपुसल्लितभुज
लतायाः संपुटीलिङ्गितायाः स्वरतरसवशायाराघवस्यप्रियायाहरतिहृदयतापंका
निर्वचनीयादिव्याअलौकिकीस्तनश्रीः राघवस्य हृदयतापंहृत अपनीतिहृदयः कामस्तत्तापेह
रति कीदृश्यास्फुरत्सस्पर्शसहस्रतरभिःसुगंध:सुवर्णः गौरोज्वलः स्फीन:किंचिदुन्नतःस्वो
सौकत्वापुटस्पृतसाङगतेललिते भुजलतेयस्याःसातस्याः कत्वापटोपरिनिपाठेस्तपुवार्थः
एवंभूतात्कलोपदान उपते उपरिवेष्टिनन्मूलेभुजलतेयस्याः स्फुरसुप्रतिपाठःतत्राशी
भुतः कीदृश्या: संपुटाख्यालिंगनेनालिंगितायाः तदुक्तंपंचसायके अधंगतेमध्यगतेस्य

आगामीतिरंगभवनेसुरतागारेचिरंकोपिभ्रमआविरासीत् कयोस्तयोः सीतारामयोर्भ्रमेपिचिरभव
यमितिचरकः किंकृतेवआगामीभविष्यो योदीर्घविरहः दंडकारण्यप्रस्यानरूपस्तज्ज्ञातेवकीदृ
शीसीताअद्भुताः कामकेलयोयस्याः साअस्यरसस्यादौतरंगास्तादृयमास्तेतिभ्रमउक्तः प्रोतेवि
डालपत्नीप्रजननमेवभ्रमः अतआद्यांतभ्रमादनिष्टमेवजातं यद्वा सस्पष्टएवार्थः रंगभवने अद्भुत
कामकेलिः कामक्रीडाचिरमाविरासीदन्यत्सर्वंवत् अन्यकविनैवव्याख्यानं भ्रममेवाविःकरो
तिरूरणप्रधानामिति तयोर्जानकीरामचंद्रयोर्मध्येजानकीचरणायुधानोगिरं आताविडालप
आगामिदीर्घविरहस्त्विरमाविरासीद्भातेवरंगभवनेद्भुतकामकेलिः आत्वानयोर्गिरम
प्रसूजदोतपत्नीमुद्धोरोकतभरणाच्च रणायुधानाम १ इतिश्री हनूमन्नाटकेद्विती
योध्यायः २
पत्नीमप्रसूजत् अत्रपत्नीशब्दोविडालप्रजनेपतिव्रतायाः परपुरुषस्पर्शोमा
भूदितिसूचयति किमिप्रसूजत् एवमुर्क्तंभवतिबालायास्तेतिचरणायुधशाद्वेनैवप्रात
कृत्यघतेनेनरथा अतःप्रजिताविडालपत्नीवैरनन्तुसारेतीचरणायुधनव्याघ्रमप्रातनेस्मिन्दिह
ते प्रातःकालासंभवादनेनाभवत्वयामिनीकामिनीपतिमालिंग्याजसंसत्व
इतिश्रीमिश्रमोहनदासविरचिता
मनुभवविदाभिप्रेतोर्थः १
हनुमन्नाटकदीपिकायांद्वितीयोंकः
२

नन्नसितास्वेदश्चेदल्पतरगुणेबद्धतरत: नहि किं गोरवादेवगुणाधिक्यामित्यपेक्षायामाहज्ञा
नकीत्यानंदसोकंठवशाणबल्लभमाह्लादयति रमयेति भावयित्वा निखेव्यधात्रागृहक्षे
तेमेवदनेनयथापिप्रियेणनयोग्रात्वाद्यग्रस्तरशेमेशपिमंडलेनिर्मिणियतायत्रेवस्यादाति
यत्तत्रैवगौरवमितिभाव: २१ राम: सानंद: सीतामितिपरिरंभेणकाम: कामकलाविला
सोयत्र ग्रन्थाधारस्तास्थिति: स्यात राम: सीतातयाभुजेयथाकोपिईश्वरोपिमत्तानायापि
भुनक्तिनभुनक्तिनराभुभुजेनाग्रभोत्सनीति २८ अथेतइसवर्णानुपसंहरेन्निप्रियाया: कापिप्र
रमणचरणभुगम्मनावकम्भावयितामधुरगिरमुदारांरामदासीब्रवीमि हृतमपित्र
हृधात्रास्वाद्यनिर्मिणियतामेवदनमस्तरशेमेमंडलेवाप्रियेण २७ सीतामनोहरतरो
क्ति: रत्नीमालिंग्यतत्रभुभुजेपरिरंभणाकाम: रामस्तयात्रिभुवनेपियथानकोपिरामा
भुनक्तिभुजेनचमोदयतीसा: २८ नरुतरभिसवर्णस्फीनकत्ताप्रुटेयल्लुलितभुज
लतयाया: संपुटीलिङ्गितायाः स्वरेनरसवघायायाराघवस्यप्रियायाहरतिहृदयतापंका
निर्वचनीयादिव्याग्रलौकिकीलनधी: राघवस्यहृदयतापंहरत अपनीतिहृदय: कामस्तत्तापेह
रति कीदृशयामृदुस्तेसर्यासहरुराभि: सुगंध: सुवर्ण: गोरोज्वल: स्फीन: किंचितुन्नत: सवी
सोकदंलापुटस्थितस्याउपतेललिते भुजलतेयस्या: सातस्या: कत्तापटोयदिनिपाठेसपुवार्थ:
एवंभूतातकत्तोपटात उपते उपरिवेष्टितमूले भुजलतेयस्या: सरलुतिपाठ: तत्रार्थो
भवन: कीदृश्या: संपुटाश्याग्लिंगनेनानालिंगितायाः; तद्रूपंचेमायके अर्थगतेमध्यगतेस्य

आगामीति रंगभवने स्मरनागारे चिरं कोपि भ्रम आविरासीत् कयोस्तयोः सीतारामयोर्मध्ये पि चिरमथ
यमिति चरकः किंकृते वा आगामी भविष्यो यो दीर्घविरहः दंडकारण्यप्रस्थानरूपस्तं ज्ञात्वेव कीदृ
शी सीता अहृता: कामकेलयो यस्याः सा अस्मरसस्मादोत्तुरंगास्ताउयमाहेति भ्रमउक्तः प्रातेवि
डालपत्नीप्रजनमेव भ्रमः अत आघातभ्रमादनिष्टमेव जातं यद्वा स्पष्ट एवार्थः रंगभवने अकृत
कामकेलिः कामक्रीडा चिरमाविरासीदन्यत्सर्ववत् अत्र कविनैव व्याख्यातं भ्रममेवाविःकरो
तिरुणायुधानामिति तयोर्जानकीरामचंद्रयोर्मध्ये जानकीचरणायुधानाभिरं आत्ताविडालप

आगामिदीर्घविरहस्थिरमाविरासीज्ज्ञात्वेव रङ्गभवने कृतकामकेलिः अत्तानयोर्गिरम
सृजदात्तपत्नी मृद्वीरांकरणभरणाश्चरणायुधानाम् १० इति श्री हनूमन्नाटके द्विती
योध्यायः २
पत्नीमसृजत् अत्र पत्नीशब्दो विडालसृजने पतिव्रतायाः परपुरुषस्पर्शो मा
भूदिति सूचयति किमिस्य सृजत् एवमुक्ते भवति बालायाश्चेतसि चरणायुधशब्देनैव प्रात
कत्वघतेनेन रथ्या अतः सृजिता विडालपत्नी वैरमनुसरंती चरणायुधमव्ययमम्यात तस्मिन्निह
ते प्रातःकालासंभवादनेनाभवत् यामिनीकामिनीपतिमालिंग्याजसं स्मरव
मन्नुभवतीत्यभिप्रेतोर्थः ३ इति श्रीमिश्रमोहनदासविरचिता
यां हनूमन्नाटकदीपिकायां द्वितीयोंकः
२

अथ रामस्य वनलीलां वर्णयितुमुपक्रमते भुक्त्वेति राघवो रामः धर्मपत्न्या सार्द्धं कतिपयसम
ह॰ यं कतिचित्समयं यथासात्तथा सुरङ्गान्भोगान्कामविलासान् अष्टौ भोगान्वा भुक्त्वा श्रवणमु
२० निपितुर्यत्तदत्तात्र्यवैश्यतपस्विनः शापसमयं प्राप अत्रैकथा मृगयायां गतो दशरथः वन्यगज
भ्रमेण शब्दवेधित्वपरिचयाय कुम्भं जलेन पूरयन्तं श्रवणमुनिमहद्दृष्टे वनस्थाने ततोऽस्य पित्रा
यस्तदत्तेन शप्तः त्वमप्येवमेवावस्थायां पुत्रशोकात्परलोकं गमिष्यसीति तं वियोगसमयं प्रा

भुक्त्वा भोगान्सुरङ्गान्कतिपयसमयं राघवो धर्मपत्न्या सार्द्धं वर्द्धिष्णुका
मः श्रवणमुनिपितुः प्राप्तशापकालम् धत्तेनस्मिन्विवस्वान्मलिन
किरणतामहो न्यायतेनोत्कलादण्डः प्रचण्डः प्रपतति नभसः कम्प
नेभूतधात्री १

प यद्वा राघवो दशरथः धर्मपत्न्या कौशल्यया सार्द्धं वर्द्धिष्णुः कामः अभ्यर्णकामाभिलाषः इति उभ
योर्विशेषणं भोगान् अष्टौ उक्तं च स्रग्गन्धवनितावस्त्रगीतताम्बूलभोजनम् वाहनं भूषणं चेति भो
गाष्टकमुदीरितम् शापकालमेव प्राप्नोति नयाति तस्मिन्समये धत्ते व्याधत्ते मूर्त्तान्तर्वर्त्तमा
नत्वान्नाटकालङ्कृतत्वात् उक्तं च दशरूपके प्राकृतं वर्त्तमानत्वं नाटकालङ्कृतिः परेति १ २०

अहनि दिवा स्फारो विस्तारः स्वर्भानो राहोः सकाशात्समयाह्नेऽऊर्द्धमास्यकोशो येषां ते श्व
गणाः सारमेयगणास्तेषां रुतमभवत् स्फीततो बहुतरः फेरूणां शिवानां प्रचरश्च नस्त
नः पारणं वारंवारमभवत् कइव समयः गभीरप्रलय इव कीदृशः प्रलयो महाका
लोहइस्तस्य चीत्कारेण घोरः प्रलये रुद्रस्त्रीत्कारं करोतीति प्रसिद्धं स्फीत केतु प्रचार इति वा
पाठः स्पष्टार्थः एकोत्तरशतकेन वः सति केकेयीआत्मगतमाह किं तं मम वाग्बधकाल

दिग्भागो धूसरोऽभूद्दहनि बहुतरस्फारतारा स्फुरन्ति स्वर्भानोर्भानवीयग्रहणमह
मये सोदरीविन्दुवृष्टिः मध्याह्नेऽर्द्धास्यकोशाः श्वगणरुतमिति स्फीतफेरुप्रचारो वारंवारं
गभीरप्रलय इव महाकालचीत्कारघोरः २ तानुसातानवेसातितिपमथग्दशस्यन्दनक्रं
दयन्ती लोकान् शोकानलोच्चैः शिवशिवनिरसा भस्मसात्कुर्वतीव केकेयीवाचमुच्चै
निखिलनिजकुलाङ्कारमूर्त्तिः ससीतः शान्त्यै पुत्रस्य राज्यं भवतु वनमभिप्रेष्यतामे

स्त्वर्द्धिं हुते राज्ञा ने प्रतिभरतराज्यं प्रार्थयामि न खलु कालक्षेपः श्रेयसे उपगम्याप्रकाशं राज
न्नमंगलीयं वचः यतोस्या आगमनमात्रेण महोत्पाताः संभवन्तीति २ अप्रकाशं रह
सितानिति दशस्यन्दनं दशरथं क्रंदयन्ती शोचयन्ती शिवशिवेति खेदे एषरामः शान्त्यै
उत्पातजन्मदोषोपशमाय वनमभिप्रेष्यतां पुत्रस्य मम नन्दनस्य भरतस्य राज्यं भवत्विति वा
चमुच्चैः दशरथः तत्क्षणं स्त्रीवचनस्त्रीरणो मरणोत्साहं च नाटयन् महतीं मूर्च्छामासाद्य

ततः कथमपि चेतनामुपलभ्य राममस्मितिः अथवा प्राणधारणमात्रमेव तत्प्राणान पि विह
य अन्यतेशतिनिर्मुक्तः स्यात मेव वचनं अन्यथा मामभूत्तदनु विचारानन्तरं रुलाकष्टं तथेति यथा
त्वं वदसि तथैवास्तु इति तां केकेयीं वभाषे अत्र राज्ञेति विचिन्तितं केकेयस्तु केकयो मितर्हि रा
मादर्शनेन मरणमाप्नुयां न चेदन्यतः सोऽस्तं तमास्यान्मरणमेवास्त्विति भावः अत्रेयं क
था देवासुरयुद्धे देवपक्षस्थो राजा मूर्छितः तेन सह वनं गता केकेयी राज्ञा वेन भत्तय
गात्तसेभ्यो योगबलेन रक्षितः तदा प्रबुद्धेन राज्ञा वरद्वयमस्यै दत्तं तेन तया राज्ञि विस्मृत्य
रामं कामानुग्रज्ञमिव वनप्रस्थिते वीतस्पृहो धर्मे प्राणान्न्यशिवषी वकथंनान विहाय यथवा
हं निर्मुक्तः स्या वचनमन्तेन तु नर्मान्यथा मे भयादुस्य सदनु वचनेनाव भाषत येति
येऽव्यङ्गदर्शी ध्यायन्त हृदाराना दन्ततमिति प्रसिद्धं रामभरतो स्वस्वकालमधिगम्य हर्षशोकौ
नाटयतो गुरोर्गी राजदावल्कलच्छत्रचामरधारिणौ वनप्रस्थानराज्याभिषेकारम्भायरोजादृष्टा
रथेन मस्तके तम वत रतः अत्र प्रसिद्धपाठ कथनार्थे कथने रामायणविरोधः स्यात् अस्यायम्
मश्लोके स्वतन एवं व्याख्यायते अत्र राज्ञोक्ते राज्यात्ततो रामो वने यातु आ राज्यात्तो भरतो राज्य
गृहात्तु तदा भरतो पि राज्ये परि समस्तरामानुगमनायो युक्तो मामभूरिति तिनिः पाद्यते अन्यथा म
रता धर्मः स्यात् रामभरतौ राजानं नमस्कृत्येमवत रतङ्गमन्वयः कीदृशौ स्वस्वसमये वनगम
नराज्य ग्रहरूपमधिगम्य हर्षशोकौ वनगमनाज्ञामो हर्षराज्यप्रवणद्वरतः शोकनाटयैतौ

ततभरतः अशानिर्वज्रं शैलाग्निरयः कृपाणं खड्गं बाणाः शराः ते च ते च नेतान्वज्रादीन् स्तग
मम् ५ श्रीरामः भरतस्य राज्यापहृतिं स्वराज्याकरणं कीदृशस्य भरतस्य जनके दशरथे बांधवे
मयि वत्सलस्य प्रेमवतः यद्वा जनको विदेहस्तस्य बांधवस्य तज्जाताः प्रेष्ठस्य जामातृत्वात् ममा
हातानमातरहह ज्वलितानलो माज्ञामनदहत पानि शैलकृपाणबाणाः मशन्तानिष
हते भरतः सलीलं हा रामचन्द्र पदयोर्न पुनर्वियोगम् ५ मामबाधतेन हि तथा गहने प्र
वासो राज्यापहृतिर्जनकबान्धव वत्सलस्य रामानुजस्य भरतस्य यथा प्रियायाः पाद
श्विनिगमनेतनितम्बलाभाः ६ श्रुत्वा सुमंत्रिवचनेन हतं प्रणामं यथा पुरस्ततस्य च वि
चिन्त्य विपाकवेलाम् हा राघवेति सकृदुच्चरितेन रूपेण निःश्वस्य दीर्घमनच्छुसितं न भूपः ७
सातस्तातः क्व यातः सुरपतिभवने हा कुतः पुत्रशोकात् कोसौ पुत्रः स्वतर्णानमवरजतया
यस्य जातः क्रमस्य प्राज्ञो सौ काननानां ङ्कमिति नृपगिरा किं तथा सौ वभाषे महागुर्व्यः फ
ले ते किमिह तव धराधीशता हा हतोस्मि ८ तुजेस्वति अन्यत्स्वगमनम् ६ तत्ताशोकानलज्वा
लाव्याकुलीकृतचेतसा स्कहेनितनृपेण दशरथेन सुमित्रोमंत्रीतद्वचनेन स्तनानादामभरत
लन्मणानां हा राघव राम इत्येकवारमुच्चरिते सति दीर्घैतरानिःश्वसमूयानोच्छुसितं दे
हस्यक्तोमिति ७ भरतो महतीं मूर्छामासाद्य वेलां व्यनाटयति मातरिति उक्तिप्रमुक्त्याः
त्रार्योद्घाटने स्वगमनम् इति पुनर्मूर्छितो भुवि पपात ८ ॥ ॥ ॥

रामः गुरोरिति शरयुक्तस्यापोहलेपस्य नश्यमपदलोपी समासः अन्वर्थेयथशाद्रूः लक्ष्मणत्वं राघवम
नुजगाम बालवत्सो गामिवेति सीता ९ गुरोर्दशरथस्य अग्रमपि यासामीति श्रुत्वाति कोशलके
त्या कोशल्या तद्दक्षिणयुगलेभ्रकचसारिकाचापिक कुलं हहेकं १० भरतः अयोध्यानिकटएव नन्दिग्रा
मेस्थितवस्यः सनु वीरः नन्वजटाजिनादिमतः किमयोध्यापालने नेतिनत्राह रघुपतेः रामस्यव
चरोर्गिरा राज्यमपास्य तृणमिव नञ्जमाय रघुप्रवीरः निषङ्गः इषुः शरचापहस्तलक्ष्मणो
गामिव बालवत्सः ९ गुर्वाज्ञाय परिपालनाय वने तस्मास्थिते रामवनहृष्टासोवरिना
विदेहतनयाम्बुलजतेरुक्तिनताकोपालकं नकाग्नियुगलपश्चात्स्वामिशात्रुतः
दृष्ट्वा तत्स्वकसारिकाचापिककुलं रामानुगा प्रस्थिता १० रामे प्राप्तेव नक्रूयम पिभरतेवे
तानाम्राय्यतातेनीतादेवेन्द्रलोकं मुनिजनवचनादृष्ट्वे हकिं पाभिः भ्रातः शोकाज्जरा
वानजिनहृतेन्तुः पालयामासितंदिग्रामेति श्रुत्वा योध्या रघुपतिपुनराग मिभोगाय
वीरः ११ सघापुरी परिसरेतु सिरीषमृद्वी गताज्जवाग्निवनुराणि पदानि सीता गतवा
नस्तिकिं पृदितस्स हृद्वाणरामास्तुतः कृतवती प्रथमावतारम् ११ आदावेवकुशोद
रीकुचतटीभारेणनम्राभुनं लीलाचंक्रमणं चनैवसहसे दोला वियोगाम्यासि
नवासांतेन रेभागाय अपालनेरामवचनभंगात् लमतस्यो राज्यंकुर्विति रामवचनम् ११ विच
तरोगनिपातः स हृद्धारवारं पध्यतमः परिसरश्रमः १२ रामः रुवेदे हिश्रमन्चनसंबंधिनो
भूमागानमभ्रदेशानकथयंपा गामिष्यसि कीदृशान्स्योतोसिचकाननानि च गर्तास्थानि

पां:

रामः वारितामपि कृतप्रयाणं सीतां दृष्ट्वा धरिणी प्रार्थयते भोः अवनिभृत् मे इयं सीता ऽ कस्मात् मदि
यथा स्यात्तथा कठिनातनुर्यस्याः एवंभूता या धरिणी तस्याः सकाशात्स्खलन्ती सती याति कुतः श्रमे
त्यायामाह अरुणदलोच्चयं नलिनी च तद्वत् आसमन्ततः स्निग्धे पादारविंदे यस्याः सा अतो
स्याः पादविन्यासदेशे निजकठिनत्वं त्यज कस्मात्त्यजामीति चेत्तत्राह नवसुता एते नवा सत
मही पि निजानकी वल्लयाति यद्वा कीदृश्या धरिण्या अरुणा ये दलाः पदाग्रुलयस्तेषां नलिनी
अरुणदलनलिन्याः स्निग्धपादारविंदा कठिनतरधरिण्या यात्यकस्मात्स्खलन्ती अवनिता
वसुते यं पादविन्यासदेशे त्यज निजकठिनत्वं जानकी यत्नवरणम् १४ पथि पथिकवधूभिः
सादरं पृच्छ्यमाना कुवलयदलनीलः कोयमार्येण वेति स्मितनविकसितगण्डव्रीडविभ्रान्त
नेत्रं मुखं वनमयंती स्पष्टमाचष्ट सीता १५ धुसृणमसृणपादाग्रस्तेन भूः सदर्भा विरचयंश
वज्ञातं मूर्ध्नि धर्मः क ठोरः इति रुजनकपुत्री लोचनैरस्रगर्भैः पथि पथिकवधूभिर्वी
क्षिताशिक्षिता च १६ दुःखदेमर्षः न लोत्री नालङ्खयोरिति चरकः न लोडः स्वमस्यास्ती
ति नलिनी मैथिली १४ पथिकवधूभिः पांथस्त्रीभिः यद्वा पथि पथि मार्गे मार्गे कवधूभिः ग्रा
मीणस्त्रीभिः कोस्त्री ग्रामप्रकाशयोरिति धनंजयः स्मितेन विकसितौ गंडौ यस्मिन् व्रीडया
विभ्रान्तेनेत्रे यस्मिन् तन्मुखं अवनमयंती एतेनैव स्पष्टेम मनः रमणो यमितिसूचयती नत
विभ्रान्तेनेत्रे यस्मिन् तन्मुखं अवनमयंती लोचनैः कृतार्जनकी वीक्षिता इति शिक्षिता
गिरेति १५ पथि मार्गे पथिकवधूभिरस्रगर्भैः पादाकमलकोमलनवनीतत्स्पारुणकोमलचरणा
च इति किं भोः सीते नेत्वपुस्त्सम सृणपा

नत्रचित्रकूटेजानकीसकरुणंसवाष्पंचमन्येइति सत्तुरामेणपथः प्रस्तवैर्निर्झरस्येरेषु शैलेन्द्रः वि
त्रकूटोपिसाश्रुरभूत् केनयेनरुदितेन वीदृशः शैलेन्द्रः उद्विग्नायेविहंगाः पक्षिणस्तैर्नि
र्गताः परित्यक्ताः सत्त्वोयस्मिन्सः निःसंमदाः हर्षरहिताः स्वापदामृगादयोयस्मिन्सः प्रमो
दामोदसंमदाश्रसंमदः ८ नवैवसुमित्रालक्ष्मणंप्रतियथातत्त्वमितिरामस्ययथातत्त्व
स्मात्तथागच्छानंतरेणार्थः ९ अथभरतेननिवृत्तेरामेपुनस्ततः कृतप्रयाणेमाहविस्मृजा
मूर्द्धाबद्धजटेनवल्कलभृतोदेहेनपादानतिक्रुद्धवीणोभरतेनयाप्ररुदितंतलातरस्व
रैः सीनया येनोद्विग्रविहंगनिर्गततरुर्निःसंमदःस्वापदः शैलेन्द्रोपिकिलेपभूवि
भिरभूत्साश्रुः पयःपिस्रवैः १० रामेदृष्टादशंयविद्धिमांविद्धिजनकात्मजाम् अ
योध्यामटवींविद्धिगच्छपुत्रयथासुखम् ११ पदकमलरजोभिर्मुक्तपाषाणदेहा
मलभतयदहल्यागौतमोधर्मपत्नीम् यस्यचरतिविपीणंग्रामविंध्यादिपादेकि
तिकतिभवितारस्तापसादारवंतः १२ नकीरामप्रति विशीर्णैः सर्वतः प्रतिपन्नाग्रावा
णायस्मिन्संचासौविंध्याद्रिपादश्चतस्मिन्नवस्थिचरतितस्मिन्कतिकतिपस्तापसदारवंतोभ ता
विंतारइति एतत्कुतइत्यपेक्षायामाह यच्चतोगौतमः प्रायाहिल्यारूपामहल्यांतत्रपद
कमलरजोभिर्मुक्तःपाषाणदेहोयायातामलभतएवमन्येपिभवंति तत्रचरणरज
सःस्पर्शेनयथामहल्यापिपाषाणरूपापिदेवीत्वंगता तथायापिविंध्यग्रावाणः
स्त्रियोभविष्यंतिइतिसर्ववृत्तमनुस्मृत्योक्तइतिसर्ववृत्तं ॥

वैदेही गृहहट्टराजमंदिराबहिर्विहारतया बाल्यभावाच्च दैवयोगात् नौकारोहणसुखमनु
भूय वने चरंती स्थलेपि भाराक्रांतास्तीनौः प्रचरतीति मन्यमाना स्वामिरतः परमनयैव
सुखप्रयाणकं नेव्यनतुपश्यामिति बुध्वानावमधिकृत्य रामब्रवीत् वनेजले स्थले भूमौ
१९ चेदर्थे वा शब्दः इयमपि पोतपात्री नौका चेत् केनापि शापिना कापि मुनिपत्नी स्यात्

उपलतनुरहल्या गौतमस्येव शापादियमपि मुनिपत्नी शापिना कापि
कस्मात् चरणनलिनसङ्गानुग्रहं नो भजन्ती भवतु विरमि
यत्नः श्रीमती पोतपात्री २ इत्थाति दैत्यघ्नकाल
ज्ञायास्तत्रैव रामः सह लक्ष्मणेन गोदावरी
तीरसमाश्रितेषु वनेषु चक्रे निजपर्ण
शालाम् २१

न

तर्हि नोस्माकमेव श्रीमती भवतु सुखकारिणी स्यात् मुनिपत्नी मा भूदिति भावः केवगौ
मस्य शापात् उपलतनुः पाषाणदेहापि तेचरणनलिनसगानुग्रहं भजंती सती अहिल्ये
वयथाशीलाहिल्यावेयार्तेस्यै नौकापि मुनिस्त्रीत्वमायातु अस्मदारोहणसुखाभावात् उ
त त्सुकत्वात्सीतायाम् २ वनेषु दंडकसंज्ञेषु लक्ष्मणः कुटीरमणीयतामालोक्य पर्षैति ॥
२१ ॥

हेरघून्नमपघाकुटीभवतितिकीदृशीपंचवटीपंचवृत्तयुक्ता पतेननिविडवृत्तायतमनुकं
कि° २४ पुनःकीदृशीयत्रयस्यांपंचवटी अस्तिपंचानामवटानांसमाहारः पंचावटीपंचवटवृक्ष
मूलेषुपंचसरस्वतीगर्त्ता गर्त्तावटोभुविस्त्रेष्वित्यमरः पुनःकीदृशीयायस्यप्रवासि
नः पुकमपांतितंजलक्षायादिकंघटयतेऽहींपयंतीतिपुनःकीदृशीपरस्कृतेनाग्नेःभमा
नोनतैकुटयपेतयाहारमागौयस्याःसापुनःकीदृशीसंज्ञेपोदारापस्याभिनिवेशा
त्तस्याभिन्नोसचयेवटी नान्निवर्जनकोषधवटिकापुनःकीदृशीयत्रयत्तसमीपेगोदागो

पघापञ्चवटीरघूत्तमकटीयत्रास्तिपञ्चावटी पान्यस्येकवटीपरस्कृतनटीसंक्लेश
भिन्नावटी ॥

हावरीनटीनर्त्तकीरूपा कीदृशीगोदातरंगिणीनतैोमस्याःपुनःकीदृशीगोदा अलौकि
कोयःपद्मामोदस्तस्यकृपिकापुनःकीदृशीगोदाकटीवभवाब्धिशकटीभवाब्धेःशकटी
पोतरूपापुनःकीदृशीगोदाकुटीचभूतक्रियाडःकटीभूतानांक्रियाभिःसामास्यः ध
र्मैःकुःआप्यावकुडएपलभ्यत्यर्थः अत्रविशेषपुनटीनदीकुटीसाहश्यचित्तविस्ता रा°
रमियानविहूतनमः अत्रपयेशाहवल्लाहम्पाघर्यःसंभवन्ती हेरघूत्तमपघाकुटीभवन्तु २४
कीदृशीपंचानांपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशानांवटीनिर्दृशीवटवृक्षातेनयांप्राप्यनपुनर्भवत्र् २८

यत्रयस्यांपंचानांरूपरसस्पर्शगंधशब्दानां आवटीसमंतान्निवर्त्तकोविधिरस्तीतिनिवट
वर्जनेअतीइंद्रियाणिसज्जयानीति योघस्रमोन्मायकृतप्रयाणस्यपकानिरूपमावटी
विश्रामस्थानं वटन्नविश्रमणे यत्रयस्यांगोदाःगावोवेदवाच स्तादददानीतिगोदा
नृतिसमानदी प्रसिद्धानटयाविभावे कीदृशीगोदाप्रस्फुरन्नाटीसमित्कुशासमृद्धि
र्येयासानटचसमृद्धा पुनःकीदृशीसंश्लेषोदायन्याभिनिवषाल्लस्यभिन्नोसंचये
वटीवज्ररूपंवज्रवटीयविसारइतिशाश्वतःपुनःकीदृशीतरंगितारागादितरंगोयुग्मा

गोदायत्रनटीतरंगिततटीकल्लोलचञ्चत्पुटी दिव्यामोदकटीभवाब्धिशकटी
भूतक्रियाडुःकटी २२ आयेजीवास्तेयांतटीनिःसरणीतीर्थवती पुनःकीदृशीक-
ल्लोलैर्देवैरितस्ततश्चंक्रम्यमाणानिकंजायस्याःसाकल्लोलंदेववारिणोरितिधरणिः
लिकंजप्रटयोःपुटइतिविश्वःपुनःकीदृशोदिव्योनैःसर्गीयआमोदःवासनानस्याः
कुटीत्वयकर्त्रीनिवासत्वयोःकुटीतिचरकःअतएवभवाब्धिशकटीसंसारसागरोत्ता
रणनौका नन्वेवंचेत्सर्वैःकथंनविधुरितिचेत्तत्राह भूतानांप्राणिनांक्रियाभिर्दुरदिष्टैःदुः
कटीदुःप्राप्येत्यर्थः पटतेधातवःकविकल्पद्रुमेचिंत्यास्तद्रूपंच. जानकी. सम्मस्ताधपरि
भ्रमामगधावतारंपुरुषेरामंवदेतस्य २२ ॥

फ. २५

नैवैवक्रूटीकरणाज्ञातानेदावरणमति अहं रामं वंदे इत्यन्वयः कीदृशं क्रीडाजेनरसुरतिर्यग्गा
घवतारणं कल्पवटं अवतारोः घनः शक्तिमास्थाय क्रीडतीत्यर्थः ननु प्रतियुगावतार
णोनजीवः किंनेत्याह विसर्पितवटं प्रकटीकृतविम्बतरुं ननु विम्बजनकत्वेन तत्कृतदो
षवान् किंनेत्याह विम्बाम्बुजन्मावटं विम्बमेवाम्बुजन्मकमलं तस्य काशनाय भास्कर्मे
ततः सूर्यं यथा सूर्यः पद्मं बोधयति ननु तत्र यादिकं तथैव शोषीत्वं यथैव करोति न तु न
दोषभाक् वटः स यथेन्द्रलोके इति भावः ननु सूर्यवन्नाशवान् किंनेत्याह पिष्टाण्डोद्धट
दूर्णीकृतब्रह्माण्डसमूहं स्वयमेव नाशकं इत्यर्थः नहि सर्वानेव नाशयतीत्याह धृतो द्वि

क्रीडाकल्पवटं विसर्पितवटं विम्बाम्बुजन्मावटं पिष्टाण्डोद्घटं धृतां द्विशकटं न्यूलत
मासङ्कटम् विधुद्वारुरुचाविधृतकपटं [illegible] सीताधराल
पटं भिन्नारीभवटं विरुग्णशकटं वन्दे गिरां दुर्घटम् २६ शकटं धृतो हृदये स्वां द्वीये

लेधृतां द्वयो भक्तास्तेषां संसारार्णवपोतमित्यर्थः पतद्वेवं दर्शयति धृ
त्वा दूरीकृतः समाधुक्तानामेव दोषादीनां संकटयेन तन्नाम ध्यपदलोपी समासः नहि भक्त
पालकत्वादिधर्मः किंनेत्याह विधुद्विरुयाचाब्दीलक स्वागदीप्ति स्वया विधृतः कपटो माया
कान्तदृमोयेन तं अतोयः कोपितद्रूपं स्मरति तस्यं तं भक्तातिर्नेतरेषां अतो ज्ञानानां ज्ञानाभ्या
जीवानां विषमत्वेन तत्र इति भावः नत्वनाहक कथं शाप्यते तत्राह सीताधरालपटं भक्ता
धमाविद्धितमित्यर्थः ननु तर्हि कामी नेत्याह भिन्नाभ्र रयः कामाहृदयपवरमामत्तगजासे

मारीचः अतीतानागतवर्त्तमानदर्शिनोऽलंकापतेराज्ञामासाद्य चिंतयामास तन्मायया हंसी तो हरिष्यामी सा ज्ञा॰ वरं रामेण रावणादस्य सामर्थः रामात्मरणे परमोक्षः स्यादिह च स्वामिकार्यमित्यर्थः इयमिति विचार्य मृगो भूत्वा तस्याश्रमपर्णशालाभ्यर्णे गतः २४ वनांतरे जानकी॰ सीतया सह लक्ष्मणेन च सह जानकी कनकमयकुरंगं ददर्श कीदृशं दशकं

रामादपि च मर्त्तव्यं मर्त्तव्यं रावणादपि उभयोर्यदि मर्त्तव्यं वरं रामो न रावणः २४ स
लुलितफलमूले स्तत्र कालं क्षिपन्नन्दशरथकुलदीपः सीतया लक्ष्मणेन गमयति
दशकण्ठो कपट निर्मितः तद्रूपः कनकमयकुरंगः जानकी शन्दर्दश २५ सा अंगमाया कु
रंगः तं तु निधनानि शाचारं मारीचमग्रे धावन्तं सत्वरं तत्क्षणमति गहने जानकीया
चते स्म रामन्कामाभिरामं नि विष्टान शरधनुर्द्धारिणं लक्ष्मणे नाहितमन्तदक्षणायो
ल्लिखितनतदर्भ वासोपगात हृदधाय २६ इति तृतीयोकः ३ कण्ठस्फारकेटिनेन उत्कंठयासी
नाहरणाभिषेण प्रेरितं प्रस्थापितामिति २५ सोंगमिति क्षिप्रमगात् लक्ष्मणेनानुगत
तृगयथा हरिणो वा कीदृशेन तद्रक्षणाय सीतारक्षणार्थं लिखिता धनुःकोटया नटम्रः न
ऋणयत्र सारे वा कीदृशेन तत इत्तणाय सीताररक्षणार्थं लिखिता धनुः कोटयानटम्रः न
इति श्रीहारो यानमार्गो यस्याः सा भूकुटीयेन मम धनुर्लेखा कोपि नाक्रमिष्यतीति २६ इति
श्रीमोहनदासविरचितायां हनुमन्नाटकदीपिकायां तृतीयोऽंकः समाप्तः ३ ॥ ॥ ॥

ह. २६

तामस्य

अथ तद्धयशर्वकं सीता हरणा वर्ण्यते एककरेण सार्द्धं विशिखमांदोलयन्निति मृगयते अवकय
ते १ मृगं मायामृगः प्रान्ते भुवि चलति प्रान्ते भूशाला भ्यासे भुमायाः सवेक मृगजातिमनुक
रणमाह कदाचिदिति ग्रदाधाहारा सर्वेत्रानुवध्यते हस्ताभ्यासहस्तग्राह्यत्वे लेटि
लिङ्ग्रास्वादेन नस्य स्वपरत्वेन संगमम् २ रामो लक्ष्मणं मृगं दर्शयति ग्रीवाभंगेनाभि
रामं यथा स्यात्तथा मुहुरनुपतति पश्चादवलोकयति स्यन्दने गमने बद्धदृष्टिर्येन सः

आन्दोलयन्विशिखमेककरेण सार्द्धं कोदण्डकाण्डमपरेण करेण धुन्वन् सन्नग
गुच्छलतयाघटनन्तुटानां रामो मृगं मृगयते वनवीथिकासु १ हस्ताभ्यासमुपैति ले
टिचन्द्रेण नस्पृश्यते तो दूरातते गुल्मान्प्राप्य निवर्तते किशलयान घ्रायचाघ्रायच भयस्तु
स्यति पश्यति शनिर्दिशो न्यस्यते स्वाननेत्रस्तान्यावर्त्तते तिष्ठति प्रचलति प्रान्ते भुमायामृ
गः २ ग्रीवाभङ्गाभिरामं मुहुरनुपतति स्यन्दने बद्धदृष्टिः पश्चार्द्धेन प्रविष्टः शरपत
नभयाद्भूयसा पूर्वकायं दर्भैरर्द्धावलीढैः श्रमविवृतमुखभ्रंशिभिः कीर्णवर्त्मा प
श्योदग्रप्लुतत्वाद्वियति बहुतरं स्तोकमुर्व्यां प्रयाति ३ वाणेन दिव्येन रघुप्रवरस्ते

द्वैनपश्च

भयस्ता पश्चामशरीरभागेन महीयशरपातभयात्पूर्वकायं प्रविष्टः पश्चात्संकुचितगात्र इति अर्द्धा
वलीढैः अर्द्धभक्षितैर्दर्भैः कीर्णं विक्षिप्तं वर्त्म येन सः कीदृशैर्दर्भैः श्रमेण विवृतमस्तु स्पाटितं
यन्मुखं तस्माद्भ्रंशिभिः पतनकैः पतनशीलैः उदग्रप्लुतत्वात् उत्कटोत्प्लवनात् वियत्याकाशे व
हुतरं प्रयाति गच्छति मृगो स्तोकमल्पं प्रयातीति ३ ततो बहुनान्तरं यावद्रघुप्रवीरो वाणेन २६

रामे मारीचमृगयाव्यग्रे सति रावणेऽप्यत्र प्राप्ते सति अस्याः सीताया लोचने भयात्कुरंगी
णामिव पश्यामि किमप्यनिर्वचनीयेन त्रलोलत्वं दृष्टानन्देतिभावः ५ स रावणो व्या
हरदिस्त्र वाचकित दाह रुधर्मिणि अतिथिदानाहा नत्र एष पापत्ते भिक्षां देहि लक्ष्म
णानक्रतायालक्ष्मणः चिह्नस्य लेखानां अलंघनं सन् तदहिः स्थपरवपाणितलेत्वि
पत्नीभिक्षां ददतीं तां सीतां जग्राह हृतवान् कीदृशो रघुराजो दशरथस्तस्य पौरामल

मारीचमृगयाव्यग्रे रामे प्राप्ते च रावणे भयादिव कुरङ्गीणामस्याः पश्यामि लोचने ५
स व्याहरद्धर्मिणि देहि भिक्षामालङ्घ्य तल्लक्ष्मणलक्ष्मलेखाम् जग्राह तां पाणि
तलेऽपि पत्नीमाकारयन्तीं रघुराजपुत्रौ ६ रे रे भोः परदारचोर किमरे धीरत्वया
गम्यते तिष्ठाधिष्ठितचन्दनाचलतटः श्रीमान् जटायुः स्वयम् मज्जन्तो पतिदेवता
न खलु त्वं चन्द्रहासरुद्रचण्डांशुः प्राक् रावणस्य रणव्रणासृग्रसः पास्यन्ति गृध्रा लव ७

तस्याः आकारयंतीं आह्वयंतीं जटायुर्दशरथमैत्रीमनुस्मरन् दशरथजटायुषू पूर्वं मित्रे त
स्मरन् रावणं मत्तां नाकथयति रे रे इति नीचसंबोधने भोः अहो परदारचोर त्वया ऽधीरे
चूर्णीय या स्थातव्या गम्यते धीरा लक्ष्म्यानैर्गच्छति न त्वरया अरे तिष्ठ स्वयमहं जटायुः श्री
मानस्मि अधिष्ठितोऽधिवसितः चन्दनाचलस्य मलयस्य तटो येन एतेन श्रेष्ठस्य नु
के पतनं मंचतत्र तत्र यमेव प्रयातीति चेन्न कीदृशी पतिरेव देवता सा सा तां चेन्न त्यजसि तर्हि

रा. २०

रावणेन गतो सौ यो कुलवान् चौर्यं करोति तत्त्वयि न संभवतीत्याह ब्रह्मकुले जन्मेति स्वयं
हराचनविधौ शिरःकर्त्तनं कृतवत्त्रिणि देवे शक्तिः मनः घोरदंडदलनव्यापारशक्तेये घोर
दंडा दुर्निग्रहास्तेषां निग्रहव्यापारे शक्तं समर्थं भवतो कैलासो गिरि रुत्पाटितः कीदृशः
हेलया अनायासेन उल्लासित उत्क्रमितो यः कैलये क्रीडार्थं कंदुकस्तत्सदृशः यथैव
केलिकंदुकस्तथैव तव गिरिरिति भावः ततस्मादेवं बले सति चौर्येण परदारग्रहो रामस्य
पत्नीहरणं तत्किं कस्मान्न लज्जसे गूढोत्पः ८ रावणः सक्रोधस्तागतेन च अयं मैना।

जन्मब्रह्मकुले हराचनविधौ कृत्ता शिरःकर्त्तनं कृतावत्त्रिणि चोरदंडदलन
व्यापारशक्तं मनः हेलोल्लासितकेलिकंदुकनिभः कैलासउत्पाटितो किं रावण २
लज्जसे न हरसे चौर्येण पत्नीरघोः ८ मैनाकः किमयं रुणद्धि पुरतो मन्मार्गम
व्याहतं शक्तिस्तस्य कुतः स वज्रपतनाद्भीतो महेंद्रादपि तार्क्ष्यः सोपि समं
निजेन विभुना जानाति मां रावणं आज्ञातं सजटायुरेष जरसा क्लिष्टो वधं वा

को गिरिः किं किमिति वितर्के अयं कः यः पुरतो अग्रतः अव्याहतं देवैरप्यखंडितं मदीयमा
र्गं रुणद्धि स पर्वतो ज्ञातं तस्य मैनाकस्य शक्तिः मन्मार्गरोधनसामर्थ्यं कुतः स गिरिः
महेंद्रादपि इंद्रस्य काशाद् अपि यद्वज्रपतनं तस्मादेव भीतः इंद्र एवमत्तो बिभेति तेन निर्जित
स्य गिरेर्मैनाकस्य का शक्तिरिति भावः तर्हि यं तार्क्ष्यो दृश्यते सोपि गरुडः निजेन विभुना स्व
स्वामिना विष्णुना समं रावणं जानाति रावयति स्वबलेन लोकानिति रावणः हेतिकर्तृत्वात्

२८

जटायुःक्रोधमभिनीयमाभैषीःभयंमाकार्षीः दाराशाहंमूर्ध्नेवदशभिस्त्वच्छिरोभिर्दशानामाशा
पालानामुपहारंकरोमि कीदृशैःशिरोभिर्दिक्षुदशसुदिशासुविक्षिप्यमाणैः ;पुनः कीदृशैः:
चंचच्चाक्षेपणेयेप्रहारास्तैस्त्रुटितांधमनिर्येषांतानिः नाडीतुधमनिःशिरेतिविश्वः अस्य
स्वागमम् १० पक्षिराट्जटायुःरक्षःपतेरावणस्यभ्रूलंचक्रांतरालकोष्ठेविक्षिपतिविरुद्धंचाल
माभैषीःप्रयसीनेव्रजतिममप्रणेनैषहरन्नुरामारेरेरक्षःक्वदारान्रघुकुलतिलकस्या
पहृत्यप्रयासि चंचत्क्षेपप्रहारत्रुटितधमनिभिर्दिक्षुविक्षिप्यमाणैराशापालोपहार
न्दशभिरपिभवद्गुंफितैस्त्वच्छिरोभिः करोमि १० अहंविक्षिपन्धुजन्दलयन्नेमज्जानिनद्वयुगच्छ
क्रन्चूर्णयतिक्षिपेणातिनखराग्रान्रक्षःपतेःपक्षिराट् स्कन्धेगर्जतितर्जयत्यभिभवत्या
लम्बतेनाडयत्याकर्षत्यवल्लूपतिप्रचलतिमिचत्युदंचत्यपि ११ क्रोद्धलतोदृढचपे
टशिलातलेनरक्षःपिपेषगाढंतेनकुतपक्षिराजम् जटायुःईषत्स्थितास्तुरपतन्नुविरा
मरामरामेतिमंत्रमनिशंनिगदन्नमुक्तः १२ यतिद्दलयतिक्रोटयतिमज्जातिमर्दयति
क्षिणोतिहि नखैर्लिखंयेतरुरोधगर्जतिस्वयंतर्जयतिते अभिभवतितिरस्करोति आलं
बतेमांसंमवलंब्यातिष्ठतिताडयतितिप्रहरति आकर्षतितत्केशान् विलिखति अवलू
पतितद्धासांसमपहरति प्रचलतिस्वपक्षलाघवमाविःकरोतिसंचतिशिरः तत्प्रहार
घातेनस्वपंनमीभवति उदंचतिस्वचरणकृतप्रहारवंचनायऊर्ध्वंगच्छति ११ १२ ततो
ककचपेटः वणःक्रोधंनाटयन्क्रोध्रुति रक्षाकरस्यचपेटः करतलप्रहारः सपवशीलातल

रा

आत्मानं शोचयन्नाह यौ विषयो यस्याः त्वद्वाक्यं पालयामीति मैत्रेन निर्व्यूढा न निष्पन्ना सुकृतिनो
रामस्य यतः किमपि कृतं न जातं अत एव मा गपरहितमिति संतापमकरोदिति १३ रावणो वा
मनेत्र स्पंदनेनामंगलं सूचयित्वा सगमं उपेत्य सेउपेत्तोकरोषि १४ जानकी रत्तसा आ
कृष्यमाणा भरणानि मुक्ता [redacted] सेरध्वजी सीरध्वजोज
नकस्तदपत्यं स्त्री सैरध्वजी सीता अद्रिमौलौ गिरिशिखरे स्वाभरणनिर्मुक्तो न्यचमासुनि स्वे
नमैत्री निर्व्यूढा दशरथनृपे राज्यविषयान वैदेही त्रातारुठहरणेनो रात्तसपतेः न राम
स्या सेनुर्नयन विषयाम् सुकृतिना जटायुर्जेन्मे द्वितय्यमभवद्भाग्यरहितम् १६
हा राम हा रमण हा जगदेकवीर हा नाथ हा रघुपते किम्नुपेत्तसे माम् इत्थं विदेहत
नयां मुहुरालपन्तीमादाय रात्तसपतिर्नभसा जगाम १४ आकृष्यमाणाभरणा
निर्मुक्ता सैरध्वजी मारुतिमद्रिमौलौ उवाच रामाय च लक्ष्मणाय च रामदेयानि
च देवराय १५ मायाकुरंगं विनिहत्य रामो भ्रात्रा सहागम्य च पर्णशालाम् कोण
त्रयेषु प्रतिमीक्ष्य सीतां नृष्ट्वा च तथैन च शोकभीत्या १६ इति चतुर्थस्तवकः ४

मं तमुवाच किमुवाचेत्याह अथ प्रेष्य रामाय देवराय प्रतिभ्रात्रे लक्ष्मणाय चाभरणानि देयानीति
रामः मुष्कके स्या रेसो दक्षिणे रदंतं करटमवलोक्य पुनरागच्छन्निजप्राणप्रयाणमेवमन्वानः लक्षण वि
भ्रंदातिणे दक्षिणभागे मुष्कके स्या रेसो नीरसवृत्तं दंडे रदंतं करटं काकमवलोक्य पुनरागच्छन् मा
रीचं हत्वा पर्णशालां प्रत्यागच्छन् सन् काकेन करटारिष्टबलभुत्सकृत्प्रजा इत्यमरः १५ कोण

56

ततोरामस्यकिंवृत्तमासीत्तत्राह रामः प्राणेभ्योमरणस्मयादपिघोरतरं वियोगस्तमयमधिगम्य
पर्णशालान्तरालमवलोक्य कथमपिविदीर्यमाणहृदयमार्गादुज्जिगमिषन्प्राणान्धारय
न् तद्गुञ्जरीयमुपलभ्याह विधिवशात् दैवयोगात् जनकात्मजायाः इदमङ्गुरीयंमयाप्राप्त
इदं किं किं तथदानित्ययोगः यत् सूते पणः इत्यादिसर्वे स्वागमम् तद्धरणचिह्नमल्पविल
स्यविचिन्त्यति बहिरपिपर्णशालोद्देशे भागेपिकाचित्स्त्रियः पुरुषस्य च पदानांपङ्क्तिर्न

सूते पणः प्रणयकेलिषु कण्ठपाशः क्रीडापरिश्रमहरं व्यजनं रतान्ते शय्यानिशीथसम
ये जनकात्मजायाः प्राप्तं मयाविधिवशादिदमङ्गुरीयम् १ बहिरपिनपदानांपङ्क्तिः २
न्नान्तेकाचिच्चकिमिदमियमसीतापर्णशाला किमन्या ग्रहमपि किल नायं सर्वथा रा
घवस्त्वमेणमपि न हि सोढा हन्त सीताविप्रयोगम् २ मथ्यायं हरिभिः स्मितं हि मह
चानेत्र कुरङ्गीगणैः कान्तिस्तूपककुम्भलैः कलरवो हाहा हसैः कोकिलैः मातङ्गै
र्गमनङ्कः स्वङ्कः च महो हंसैर्विभाज्याधुना कान्तारे सकलैर्विनाश्य पशुवन्नीतो

अंतः कटीमध्येपि न तदिदं किमिति विचिकित्सन्हृदये या अत्रस्मासाऽसीता सीनैव न पर्णशालेवा
स्याकिं किल सर्वथा अयमहं राघवपवनचेतसांतर्द्धि तत्क्षणमपि सीतावियोगेन सोढा पतेनो।
न्मादोदर्शितः तद्गुरुसोदयो प्रोढानंदायन्तो विरहाद्योद्भ्रमः स उन्माद इति २ भोमथि
लित्वातेकुत्रापि तदीयचिह्नमपि न लक्ष्यते ऽतः कान्तारे वने अधुना महिनो भ्रमता वसरे सक
लैरेतैर्विनाश्य गृहत्वा नीता सिंहीना सिपशुवत् यथा पशुर्विनाश्य गृह्यते तद्वत् येनागेनपेषा

की

आत्मानंशोचन्नाह ईदृशीसंबद्धा असंबद्धत्वमेवाह हिरण्मयोमृगः क्वापिदृष्टः श्रुतोवा
ह॰ त्विनक्वापीति ४ रामःश्रेणींपुष्पमालायएताभिर्मालामालोक्याह रामइत्यरोदीत् इतिकिं
२८ हेदयितेत्वंक्वगता अत्रत्वमालिंगितामयेतिशेषः आलिंगनसुखेननेत्रसंकोचात् कोर
कत्वमुक्तं कलिकाकोरकःपुमानित्यमरः अतिमधुरस्नेहेनः विधुमंडलसदृशाननेना
रंगणनाकेलीनामवतार आविर्भावस्तत्रयोमकरंदः कामरसस्तेनमिश्रितानीत्यर्थः न

पुक्तमेवद्विकैकेय्यायदहमप्रेषितोवनम् ईदृशीयस्यमेबुद्धिर्मृगःक्वापिहिरण्म
यः ४ आलिङ्गितात्रसरसीरुहकोरकान्तीपीनाधरेतिमधुरेविधुमंडलास्या
रङ्गावतारमकरन्दविमर्दितानिपुष्पाण्यमूनिदयितेक्वगतेत्यरोदीत् ५ गाहं
गाहंकुञ्जकुहरकान्तारवेनान्तान्दर्शंकुंपिकमल्लीरिववल्लीः स्मारंस्मारंदयिता
नामेत्यकान्तारामःकान्तामद्रिचरोदीनमरोदीत् ६

५ गह्वराणिसघनानिकांता
राणिदुर्गवर्त्मानियेषुतान् गाहंगाहं अवगाह्यावगाह्य अत्रसर्वत्रणमुल्प्रत्ययः न
स्मिन्सतिद्विवकामल्लीरिववल्लीर्दृष्ट्वास्मारंस्मारंस्मृत्वास्मृत्वाकीदृशीकान्ताकां हस्ता
ताकस्यरामस्यरवस्यस्वन्तोयस्यास्तांविरहेणरामइःस्वदामिति अद्रिचरोभूत्वा २८
पर्वतस्योभूत्वादीनंयथास्यात्तथारोदीत् ६

देवृत्ता: पुर्व्वपर्वतस्यात्तत्रस्थै: सर्व्वैर्दृश्यते इति ध्वनितं केनापि सीता नीता दृष्टा भवतां मध्ये केनापि 58
दृष्टा कीदृशा पृष्ठं गिरिविगहनलता वायुना वीज्यमाना एतेन वायुवेगात्तत्रस्थापि सीताभ
वद्भिर्नीयते एवेत्युक्तं इत्युक्ते दृष्टा ऊचुः भवान्कः राघव आह अहं रामः शोकएवत्युक्तोपि स्तेन
दृग्य: समार्चितमनः शृणु इत्यमरः तर्हिं कीदृशी सीतेत्यपेक्षायामाह विंबोष्ठीत्यादि बहुना
गैंडस्येव काचीययासायद्धावद्धानागेंद्रात्म्या यया सा करिकुंभमणिस्तामनतानारत्नारे के

देवृर्द्धै: पर्वतस्या गिरिविगहनलता वायुना वीज्यमाना रामो हं व्याकुलात्मा दशरथतनय:
कै शोकशुंग्रहग्रथ: विंबोष्ठी चारुनेत्री सुविपुलजघना वद्धनागेंद्रकांची हा सीता केन नी
तामम हृदयगता को भवान्केन दृष्टा १ हे गोदावरि रम्यवारि पुलिने सीता न दृष्टा त्वया
साह तेद्रुमलानि वागनवती याता विनोदाय वा इत्येवं प्रतिपादयत्यप्रतिपदत्वत्सापग॰
म्हास्वगंम्रासे एम्प्रतिविद्धि एतत्तमन्ते तलामे थिलीयाचते ८ ॥ ॥ ॥

हर्त्रुयमतीतिशाम्बतः १ ततोवतीर्य गोदावरीमा
धिसामधवकुंभाक्रांतिसरणिनागेंद्रास्व हर्त्रुयमतीति
सायाहराम: हे गोदावरि त्वया सीता न दृष्टा कमलान्याहर्त्तुमागतवती रम्यवारि पुलिने विनो
दायवायाता इत्यनेन प्रकारेण एवं यथा गोदावरी दृष्टा न चैव प्रतिपादयत्यपादये प्रतिज्ञा
न कीयाचते इति सर्वं नयोज्यसापगा नदी अगोति
ति: एणास्तगः ८

ह० ३० पुनर्लक्ष्मणः नानायोनिवैक्लव्येनारयति वदस्वयंके एकस्मिन्बहुवचनयोजनं वैक्लव्यादेवत
ल्लक्ष्मणः हे नाथ हे नाथ आर्य देवीप्राप्ता संभ्रमेवायद्वा हे नाथ नाथ नाथा ब्रह्मादयस्तेषाम
पि स्वामिन् इदं वैक्लव्यं किं अहं ते दासोस्मि रामः हे वत्स अहं कः लक्ष्मणः स इति प्रसिद्धः आ
र्य एव भगवान् अचिंत्यैश्वर्यः रामः स आर्यः कः राघवः रघुवंशजन्मा रामः अत्र विजने व
ने जनशून्ये वने किं कुर्मः लक्ष्मणः ननु इतो देवी समावीक्ष्यते रामः देवी का लक्ष्मणः ज

के यूयं वद नाथ नाथ किमिदं दासोस्मि ते लक्ष्मणः को हं वत्स स आर्य एव भगवाना
र्यः स को राघवः किं कुर्मो विजने वने ननु इतो देवी समावीक्ष्यते का देवी जनका
धिराजतनया हा हा प्रिये जानकि ९ त्रात्वा दशरथस्यैनं मित्रं शत्रुनिषूदनम्
हा तात किमिदं नाम रामः पक्षीन्द्रमब्रवीत् ९

नकाधिराजतनया रामः हा कष्टं
हे प्रिये जानकि विषमोयमलंकारः उक्तं वीरभानौ उक्तिप्रत्युक्तिचातुर्य्यानि बद्धो विषमो
मतः इति ९ सौमित्रिणा सह रामः अन्यान्यवनान्तरे पर्य्यटन् जनकतनयातातपितः पा
पिनो रजनिचरपतेः भुजभुजगमंडलीखंडनोरगवधूवैधव्यधानात् विपन्नं रक्तस्राविहितवीर ३०
समरमहिम्नि पतितं राजं जटायुषं अग्रे चरावरणं विलोक्य इदं तव किं जातं जटायुः ९

चैत्रेतिवाक्यशेषः दिवदिनस्यार्द्धे सति एतेन चैत्र उक्तः तत्राप्यर्द्धरात्रे सति पितॄणामर्द्धरात्रे पितृ
णां पाक्षिकी रात्रिर्भवति तदर्द्धे पश्चार्द्धे सति कस्य पक्षस्येत्यपेक्षायामाह कीदृशे शुक्लपक्षे एते शुक्लपक्षे
तेन चैत्रशुक्लपक्षो दर्शितः पुनः कीदृशे अर्द्धरात्रे अर्द्धचंद्रे अर्द्धः अष्टकलश्चन्द्रो यस्मिन् तत्रा
पि कस्यां तिथौ हुतेत्यपेक्षायामाह यत्र दिने सिताष्टमी शुक्लाष्टमी मध्यपदलोपी
समासः तत्रापि कस्यां वेलायामित्यपेक्षायामाह क्व सति अर्द्धभास्करे सति मध्ये दिनवर्त्ति
नि आदित्ये सति सर्वं पद्येनैव उक्तं भवति चैत्रशुक्लपक्षसिताष्टमीमध्याह्ने सीता हृतेति।

अर्द्धरात्रे दिनस्यार्द्धे अर्द्धचन्द्रे चार्द्धभास्करे रावणेन हृता सीता कृष्णपक्षे सिताष्टमी ॥१॥

केचिदेवं व्याकुर्वन्ति कृष्णपक्षे माघपक्षे सीता हृता कृष्णो माघकृष्णयोरिति चरकः की
दृशे कृष्णपक्षे अर्द्धरात्रे पितॄणामर्द्धरात्रे शुक्लपक्षः पितॄणां रात्रिः पुनः किंभूते इष्टः माघ
ति त्वान्नैमित्तं अर्द्धभास्करो यस्मिन् अर्द्धो दिनेरवौ स्नानो माघे स्वर्गगनो भवेदिन्दुक्षयात् अन्यस्त
्वेवं सर्ववत् एतद्दर्शनेनैव उक्तं भवति माघशुक्लपक्षसिताष्टमीमध्याह्ने सीता हृतेति उक्तं च रा
मायणे ततो माघसिताष्टम्यां मुहूर्ते वृन्दसंज्ञके राघवाभ्यां रहिते सीतां जहाराथ दशकन्धरः
ति वृन्दो भिजित पूर्वाह्ण इति धरणिः ॥ ॥ ॥

ह्. टी. ३१

रामः वज्रांकुरवद्वज्रधारावत् क्रूरैः स हेयत् अवस्करणं तं डेनाद्रियाकर्षणं तं डेनाद्रिया
कर्षणं तेन भंगुरे वक्रे लसंत्यो ये कोटी धनुरग्रभागौ ताभ्यां सकाशात् त्रुटंती ज्या यस्य तद्
धनुरपि कथं भग्नमिति निरस्तत्काः पुनर्हे पृथ्वत्सीतामाह हे सीते धन्यासि यया त्वया स पत्नी द्वौ जटायु
स्तथा युद्ध्यमानो हतः धार्मिकदर्शनाद्धन्यत्वं यः दशकंठयवकुंजरः तच्छिरस्तु संचरण
शीलः सिंह इति १२ सीता हृतिं दशरथमाम्नायेति लज्जयावारयति त्वं निजतेजसैव देतात

भग्नो यद्ध्रुः यम त्रिरावणरथ स्तातेन वज्राङ्कुरक्रूरावस्करणेन भङ्गुरलसत्कोटि
त्रुटज्ज्य धन्वः हे सीरध्वजराजपुत्रि सत या हे पृथ्वि त्वया धन्यया पत्नीद्वौ दशकण्ठ
कुञ्जरशिरः सञ्चारि पञ्चाननः १२ तात त्वं निजतेजसैव गमितः स्वर्गं व्रजस्व
स्वलितेव रमसे क कन्निमैवधू हूति कथा नातातिके माह कथाः रामो हृयदित हि तैः के,
ति कयै व्रीडानमत्कन्धरः सार्धं वनु जनेन संह विजयी वत्साह

निजधर्मेणैव स्वर्गं गमितः प्रापितः व्रजते स्वाज्ञि स्वर्गे तत्र मा तत्तोऽसि परंतप एके निरूपमेनो
प्रतिक्रमः कि तदित्याह इमामिति वयुजनेन कुंभकर्णादिना इंद्रविजयी मेघनादस्तत्स्सहि
तः वत्काशी त्वं वदिष्यतीति रामः वने चरान्तरगानवलोकयन् आः खलुइ रालनामसमीपां हृये
ण मारीचिविनाशः ऐवेचमवलेव्य प्राणवल्लभा मे विनोदि श्लेषितो हमिति आस्तु स्मा को य यी

अहंपुनर्मृगीचक्रवधेनकुरंगाणांप्रियाविरहमुत्पादयामीतिविचार्य। तस्य काननेषुमृगी 62
वधनिमित्तंकृष्टाआकृष्टा[illegible]येनालीकाबाणस्तस्यरामस्यते अमोघाःसफला
नालीकशरमार्गणाइतिविस्मयः दूराद्दहननमितिचेन्न दूरघातीदूरादेवहंतृशीलमस्यास्ती
तिबाणस्यापकत्वदूरघातित्वयोःसतोरपिसीतानयनशंकया इमेनेत्रेसीतायाःस्तोनवेति
शंकयानन्नेत्रइत्याहदृश्यमानेत्रमासांनेत्रेषुलीतितनद्धननेनस्त्रीयेपराधःस्यादितिशंकयाइतिद
यांकिंप्राप्तःदयावानभूदित्यर्थः इतिशब्देनरमाकिमशब्देनप्राप्तिरिति·समाप्तौचपरिच्छेदे

अमोघाःकृष्टनालीकाकाननेषुमृगीवधः रामःकिंदूरघातीति
सीतानयनशङ्कया १४

दयायामितिसंमतमितिधरणिः निंदनेचवितर्केचप्राप्तौप्रश्नेकिमव्ययमितिविश्वःशंको
कादरसोदधौस्त्रीयापराधचौर्यादिकृतपरचौर्यादिनोमनाशंकेति ततःकथंकथमपिभगव
ला तिभास्करेइत्लाचैर्लंविनिप्रलयकालोदितप्रचंडमार्तंडमंडलमिवोदयेनचंद्रमंडलंनह
णाकोपाहरणंतरुणीनंदनमिवावलोक्य। वियोगिपापिविटपिजीवेषुतरुणोऽस्तियामि
तिवरकबलात् नतरोषुवियोगिषुयःकोपस्तेनाहरणंचंद्रमंडलंयद्वानरुणेषुपापजने
षुयःकोपस्तेनाहरणंतरुणीनंदनंयममितिवेति १४ ॥ ॥ ॥ ॥

रामः उक्तिश्च नृत्याः त्राण्यं ज्ञानम् विषमोयमलंकारः तल्लक्षणं पूर्वमुक्तं १५ रामस्त्वं
ह० इत्यधिक्षिप्तपतिहेनापिन्परसंतापदानः मंदरेण क्षीराब्धिमथनेन न मथितोसि न चूर्णी
३२ ह तः नतोपि न मसाराहूनापि न ज्वालितः सक्रोधाग्निना न दग्धः नमस्तु राक्षः स्वभानुरि
त्यमरः स्वाशाक्रोमोहिनीसूचनेनापि परविघ्नकरणाद्रामस्त्वित्युक्तं नाम्नायरिमुक्तं

सौमित्रे ननु सेव्यतां तरुतलं चण्डांशुरुज्जृम्भते चण्डांशोर्निशि का कथा रघु
पते चन्द्रोयमुन्मीलति वत्सैतद्विदितं कथं नु भवता धत्ते कुरंगं यतः क्वासि प्रे
यसि हा कुरंगनयने चन्द्रानने जानकि १५ मन्दरेण मथितोसि न तापिन् ज्वालि
तोनन नमसापि ड रामन् त्वोशरेण शतधा परिनिन्ये जानकीमुखसमो यदि न
स्याः १६

मपि त्वा अहमेव शतधा ... शतप्रकारं परिनिन्ये प्रापयामि यदि त्वं जा
नकीमुखसमो न स्याः अत्रोन्मादावस्थांतरंगवाचिकं व्यथोदितायामेसा दर्शितः पतनु
न्तरसोदधौ स्याद्रुन्मादः कांताप्यतिनव्यथागोचरायासः कथिकवचिकभेदाद्द्वियोदितो
यं व्यथोदितायामतः तत्समदृक्षेह त्वायद्रूपालंभः स वाचिकारख्यइति तत्समद्वक्ष्ये
न्मुखादि सह दृष्टो चेन्द्रादि १६ अपि चलक्ष्मणमप्रति सौमित्र इति ॥ ॥ ३२

अत्राप्युक्तिप्रत्युक्तिः वार्यतां शाम्यतां उज्जिहीते पुरयते चेद्रूपामलतमालस्य धूममिति अ
यीतिकोमलामंत्रेण रामः करुणआत्मनिप्राणवल्लभायाः परमप्रेमाणामप्यगम्य आत्म
निहृदये १७ एकैकवयः शशांकेचंद्रे अंकंजगुः अंकपदेननलक्षणेव अंकेहराशिरः स्थक
लास्थानेतदभावाद्नौज्वलत्व एकेएकंवियोगिडुः खदानत्वजन्यपापंजगुः पापंश्याम
मेव अस्तीयकंपमान्यापेत्समरः एकेअस्मिन्नेवप्रतिबिंबितांगंकुरंगंचेद्वाहनमृगंजगुः
सोमित्रेदावववह्निस्तरुणिरवरगनेवार्यतांनिर्भरोधैः कावार्त्तादाववह्नेरयमुदचगिरे
रुज्जिहीतेहिमांशुः धनेधूमोहिमांशुः कथयकथमयंनैवधूमोधरण्याः क्वायंयसद्रुः
नाम्भूद्दधिधरण्यास्तनेक्कुत्रकान्तेतिसीता १८ शशांकः शशांकेः जगुरंकं मेकेपंकं कुंरंकं
वि म्नातौंन्विनाङ्कम धूमञ्चममण्डलमुद्गतोग्र वियोगजातस्यममप्रियायाः १८
मृगप्रतिबिंबमितिचशशांकस्तनग्रहणम् प्रतिबिंबितांगांभूमंडलेजगुः उक्तवंतः भूच्छाये
यमिति अहंतुप्रियायाः सीतायाः सकाशादुद्धतोपअग्निस्तस्यधूमं शंकेमन्येकीदृशस्य
उद्गताग्रैः ममवियोगजातस्य ममउद्गताग्रैः धूमेकीदृशस्याग्रैः प्रियायावियोगजात
स्याग्रैः १८ ॥ ॥ ॥
राम राम राम ॥

65

हं॰
हो॰
२२

अथसीताहरणादुत्थितंकाममाक्रोशति रेरेदुर्नयक्रमात्कृत्सानहीनमोहदुर्निवारदुरा
ग्रहमदनयंकेहरानेवबाणान् संहरणसंहरणउपसंहरउपसंहरेतिसंभ्रमेवीप्सा ममे
त्थाहारःवपुःकांतासंगस्पर्शेवियोगसंजनतोपोद्दीनभुगाग्निलस्यज्वालाभिःमदग्ध
मस्तीति अनन्तगमम् २० कामबाधामनुभूयान्यवियोगिनोनुकंपयन्निवाह अथ
वामोंप्रहरबाणान् मासंहर हेकामनेअमीपंचेववाणाः शोभनमोहनशोष

रेरेदुर्नयदुर्निवारमदनप्रोत्फुल्लपङ्केरुहान्बाणानस्महणसंहरणत्यजधनुः किंयोत्
षमात्मन्निति कान्तासङ्गवियोगजानलभुकज्वालाप्रदग्धंवपुः छुराणेमरत
मारणेनहितस्यधर्मःप्रयुक्तोबुधैः १९ आपुङ्खाग्रममीशरामनसिमेमग्नाःस्त
तंपन्त्वतेनिर्दग्धंमदनाग्निनावपुरिदंनैरेववर्षाईमनः कामनिरायुधोसि
भवताजेतेनशक्योजनोऽङ्गःस्त्रीस्यामहमेकएवसकलोलोकःसुखंजीवतु २०

हेविद्रावणानिलामनकुयाःआपुङ्खाग्रंयथास्यात्तथाअमीएकदेवमेमनसिहृदयेमग्नाःसंतिइदं
मदीयंवपुःतेसत्ववाणैःसार्द्धंमदनाग्निनानिर्दग्धंदग्धपटप्रायंजातं यद्वामदनेनतिसंबुद्धिः
अग्निनावियोगाग्निनात्तातंएवंयज्जितंतज्जितमेववपुनरधुनाहेकामभवताजनोलोकोजे
तुंशक्योनियतत्वंनिरायुधोसिदग्धबाणत्वात् तदन्यशस्त्राभावाच्चकष्टंयथास्यात्तथाएक
एवाहंतुःस्त्रीस्यांत्वद्वाणशल्यमरणत्वात्अन्योलोकःसुखंजीवतुत्वदातंकाभावादिति २१ २२

तत्रापि तत्क्षणं विकासिताशोकतरुतले विश्रम्याह स्म दाशरथिः हे अशोक हृतत्प्रा
वधोः सर्वं हृतं त्वल्पपरं तु एतन्महद्वैलक्षण्यं पश्य त्वमशोकस्त्वहं धात्राकेनापि दुर्दिष्टे
न सशोकः कृतः प्रियाविरहितत्वात् तत्स्वत्वमेव घातयति शिलीमुखास्मरबा
णा अपि स्मरधनुर्मुक्ताः पुष्पधनत्वात् मयपाशाद्ये अशोकः स्त्रीपादस्पर्शाद्दले
विकसतीति श्रुतिः रामेपि पादतलाहतिः पश्चात्त्वेवं धाभिप्रायेण तदुक्तं कामा
रक्तस्त्वं नवपल्लवैरहमपि श्लाघ्यैः प्रियाया गुणैस्त्वामायान्ति शिलीमुखाः स्मरधनुर्मु
क्ताः सखे मामपि कान्तापादतलाहतिस्तव मुदे तद्वन्ममाप्यावयोस्तुल्यं सर्वमशो
क केवलमहं धात्रा सशोकः कृतः २१ हारो नारोपितः कंठे मया विश्लेषभीरुणा इ
दानीमन्तरे यातः पर्वताः सरितो द्रुमाः २२ चन्द्रश्चण्डकरायते मृदुगतिर्वातोऽपि व
ज्रायते माल्यं सूचिकुलायते मलयजालेपः स्फुलिंगायते रात्रिः कल्पशता
यते विधिवशात्प्राणोऽपि भारायते हा हन्त प्रमदावियोगसमयः संहारकालायते
वनारे धृतेकयाराजन्बनेकुर्वन्तीयन्मदाहतिः शनैःशनैर्निधुवने पश्य बंधस्तदागत इति
एतेन दैवदुर्लंघ्यत्वमुक्तं २३ चन्द्रकरो रविस्तदाचरति स्र
२१ पुनरपि प्रलपति सुगमम् ... स्फुलिंगो ग्निकणः पुष्पाणि निविघ्नः एतन्मध्ये नकु
लीवस्त्वं वधनलोहस्तत्कुलवदाचरति ... पंकज यास्मानिलादिस्तत्स्वजात
दृमितं द्योतितं तदुक्तं रसादधो शशिपादीरालेपस्तु पंकज यास्मानिलादिस्त्वजातं
सर्वदुःखवदेतन्कुटमितेयत्र संवहनीति २३

67

ह. टी. २५

तद्विरहे प्राणधारणादात्मनि कठिनत्वं प्रारब्धावश्यभोग्यत्वं च दर्शयति मांसमिति ३ त्वन्मुक्तस्य
कारेण विरहवपुषस्त्वस्मात्सकाशात्सर्वं तत्र जातं नष्टं पर्यन्तत्वाभावेऽपि रामचन्द्रो जीवत्ये
वातः कुलिशात्कठिनो वज्रवद्धृदये कठिनः पुनः किमन्यत्सूर्यं पुनः प्रारब्धावश्यभोग्यत्वं
दर्शितं तत्र निर्गमनप्रकारमाह अभिनवत्वसहचरसहितं मांसं कार्श्यान्नष्टं भूगुणे
य अविरलबाष्पपातात् दृशो विदवो नष्टाः अवृत्नाशः कांतापहरणवशात्तेजो नष्टं ते
जो नाशः स्वासदैर्घ्याद्धायवो नष्टाः तन्मयत्वात् सीतागतौ नितरंगत्वात् मनो नष्टं आका

मांसं क्षकार्श्यादभिनवमयाश्चिन्दवो बाष्पपातात्तेजः कान्तापहरणवशान्नाद्धायवः श्वा
सदैर्घ्यात्तत् शून्यं नष्टं विरहवपुषस्त्वन्मयत्वाश्च शून्यं जीवत्येवं कुलिशक
ठिनो रामचन्द्रः किमेतत् २५ २५

शनाशः उक्तं च सिद्धान्तमुक्तावल्यां तस्मिन्यत्कठिनं स्यात्स्याज्जलं यत्तद्द्रवात्मकम् ते
जो भवेद्यदुष्णं यत्स्यच्चरेद्यः समीरणः । सुषिरं यत्तदाकाशमिति पंचात्मकं वपुरिति
कारणाभावात्कार्यस्याप्यभाव इति न्यायादेतत्कार्येन्द्रियगणोऽपि नष्ट इति उक्तं च तत्रै
व श्रवणो व्योमतो वायोस्त्वग् नेत्रे तेजसो जलात् रसना भूमितो घ्राणमिति पंचेन्द्रिया
द्वय इति ग्राहकाभावो ग्राह्यस्याप्यभाव इति न्यायादिन्द्रियपंचकं च नष्टमिति ध्वनितं कर्मेन्द्रिया
वाया णां लयो वेदनेषां प्राणशक्तिमत्वात् मनोबुद्धिचित्ताहंकाराणां पृथिव्यप्तेजोवायूनां सा २५
त्विकांशेभ्यो जातानामतत्त्वेषां पृथिव्यादिष्वेवांतर्भावत्वादभावेनेषामप्यभावः अतस्तत्त्वविशा

सलक्ष्मणोरामः यथाटवीवर्णनायस्मितमन्यमानः कविर्गायत्र्यमवतारयति एवमित्यादि 68
श्रत्रश्लोकचतुष्टयस्यैकएवयोगः एवंदैवयोगादटवीमन्महावराहस्कंधात्तुट्ंकर

एवन्दैवयोगाद्घोरगवयगजभुजगसरभशार्दूलकोलकोलाहलाहूतभूतवे
तालसमुत्तालकालकरालचक्रवालकठनालप्रोच्छलज्जमलच्छायाचीकारशलि
लितनवकुलोथकारकलितगहूरीनरालविलसद्विरलसरलपरिमलबकुल
गलहिमलमकरंदविंदुकीलालजालपिच्छिलालवालजनमज्जालिमालमे लि
हानिलोहोलवाचालदरदलितललितनवपुलमकुलधूलिजालखेलत्कोकि
लकुलविलासिनीकोमलालापनिखिलशिखंशिखिलास्यलीलाकलाप २
सानकूलवंचचञ्चकोरखंजनभुजंगजहूतपत्तिणीपत्त
वृद्धिम् २७

टेवामनोवलोक्याह· स्मरामत्स्यादिश्लोकेषन्वयः कीदृशीमटवी एवं एवंरीत्यादैव
योगाद्विधिवशात् भुजगश्चित्रमृगः भुजगोसर्पविनतावितिधरणिः
सरभोष्टापदः कोलोवराहः कोलः

५ पोतः किरिः किटिरित्यमरः गवयादिकोलानां कोलाहलेनाहताये भ्रान्ताविनालाश्च
वेतालो हृद्गरणभेदः तेषां सम्भ्रान्तालाये कालेवक्रकरालाभयंकराश्चक्रवालाः समू
हाः चक्रवालं तु मंडलमित्यमरः तेषां कंठनालेभ्यः प्रोच्छलन्सकटीभवन्मुलो
क्रोयो घोरचीत्कारः तस्मान्मिलितो यो बकुलांधकारस्तेन वेष्टिता ये गह्वराः अंकु
जादीनामंतरालामध्यप्रदेशास्तेभ्यो गह्वरांतरालेभ्यो विलसन्नुपश्चविरलसा
लपरिमलः बकुलतरुस्तरलहृत्तंगंधलघुक्ताये बकुलाबकुलतरागलतः स्वच्छम
करंदबिंदवस्तएवकीलालजाले जलम्परंयपः कीलालममृतमित्यमरः ते
नपिच्छिलाः एवं ये ग्रालवालाः हृत्तम्भूलगर्ताः तत्र ललितालव्याये मता
लयो मत्तनभमरास्तेषां मालाः पंक्तयः पतनाश्च परंच मंदानिलांदोलनेन
वाचालानि शब्दितानि दरवेषत्दलितानि ललितानि यानि बकुलकुला
नितेभ्यस्वेलत्यो याः कोकिलकुलविलासितस्सः तासां कोमलालापने
खिला सितस्सः तासां कोमल निःसृतानि हृत्तानि खराणि ते समस्वरनतेन ३
८ लीलासमूहः तस्य सात्त्वकलनं तेनोत्साहहेतवो ये ते नस्तनस्त्र चंनस्त्र को
रालेषां चक्रेण युक्तामंजुयथा स्यात्तथा गंजेयायाः वृत्तस्याः चन्द्रिण ३५

पुनरप्यटवीमेवानुवर्णयति पुनः किंविशिष्टामटवीं गगनचुंबनेआकाशालिंगनेवद्धोलताये सा तेउन्नतरहस्तासंस्थाये विपुलाःफलभागास्तवावलंबनेन तत्रावलंबिता ये अनेनाजेनवस्तेषांतेनोपपोषाश्चेव निर्दोषभूषणेयेषां तेषुअध्युषितःस्थितोयत्रिःशेषःस्रगेः सविशेषो विविधस्तरुः अम्लानवर्षस्पर्द्धी अम्लानदपि रमणीयो वर्द्धिस्तुः प्रतिदि

गगनचुंबनबद्धलताविपुलफलभागावलंबनालंबितानेनजातसंतोषपोषनिर्दोषभूषणाध्युषितनिःशेषसविशेषाम्लानवर्षस्पर्द्धिवर्द्धिष्णुरसरसालप्रियालहिंतालमहातालतमालकृतमालविशालशालशाल्मलिमाषशालूरशल्लकीशिरीषासनशमीशाकशिंशिपाशोकचंपककरवीररुकोविदारकर्णिकारमिंदुवारवदरसारनिकंजहूडुंबरकदंबकरंबसोभांजनबकुलनिचुलकरवंजकाणखदिरबीजपूरजंबीरभिंडीरवानीरकाश्मीरनारंगनागरंगकदलीलवलीधात्रीवटकुटजपाटलीकोल्लकंकोलचोलमल्लातकविभीतकतिंदुकहरीतकाम्रातककेतकवैकंकतमधूकजयंतीजपाश्वत्थकपित्थचिंचिडीनागकेसरादितरुखंडमंडितां

नवर्द्धमानोयोरसस्तद्युक्तायेरसालादयस्तेर्दुग्लरारानाद्दतेप्रियालुःस्यादित्यमरः हिंतालोहिंगोटकः कृतमालः कर्णिकारः शाल्मलिः मालूरोविल्वः कोविदारश्चामरिकः सिंदुवारिका निर्गुंडी इत्यमरः सिंदुरिका वकुसारः सप्तपर्णः सोभांजनेशिग्रुतीक्ष्णगंधकाक्षीरमोचकाइत्यमरः निचुलोहिज्जलोंबुजःमंजिष्ठारोमरंगोरुकेसरंगंगोऽगरुःद्रुमानितिधरणि अम्लान

धारुरनुकेरंरंजेकरं वामजोवत्नोका २६

धारनं नंकरं का कं वामजोधामभागे काकेनुकरराशि शेस्मादि : २६

रा॰
३६

दक्षिणान्तस्तु । रामः सविस्मयं यथा स्यात्तथा दक्षिणतो दक्षिणभागे खंजनमवलोकमाने
दं यथा स्यात्तथा चाभवदिति कीदृशं शोभंजनं शोकदर्शनाच्छुभहरं च पुनः वामेनाक्ष्णा का
केदृष्ट्वा सवाष्पं सकरुणं च यथा स्यात्तथा सानन्दया आसीदित्यन्वयः कीदृशं खंजनं प्रवेम
नेसर्वकरणमरणो क्रीडने दक्षिणाचलेभ्यः प्रचलिताः प्रसारिता ये मलयसंबंधिनो मारुता

दक्षिणाचलप्रचलितमलयमारुतीमरुवकदमनकलवंगकेकोलिजातीतगरशतपत्रा
दिकमलकुमुदिनीकह्लारपरिमिलितचुंबितचुंबितकावेरीताम्रपर्णीतुंगभद्रासांद्र
गंभीरनीरधारातरंगपरिपीतमैत्रावरुणतरुणीलुकास्तुपांकाकद्दपारादिस्तनलोहि
हलसारत्नकम्पीगोलकायोरुमंडलकरिगिरिद्रविडत्नोडकेन्तलकोरलपुन्नाटक
रहाटविदर्भाध्रकामिनीनीरंध्रपीनस्तनवदनजघनदोर्मूलधम्मिल्लभा
गेतटाधिष्ठितश्रीखंडागुरुकर्पूरमृगमदकुंकुमस्तोमसंभृतपंककर्दमविमर्दव
र्द्धितविविधगंधकुसुमबकुलपरिमलोद्गारिमारुताशनोत्थितलीलनीहारकाश्मी
रस्फटिकस्वच्छशंखकर्पूरकुंदावदातमहाभुजंगस्फीतफूत्कारशफस्फणमणो ।
क्रीडने शोकभंजनं खंजनं चावलोक्य वामेनाक्ष्णा सकरुणं सवाष्पं च दक्षिणेन सविस्म

यं स्तेषां यः परिमलः तस्य मीलितमेकीभावः तेन चुंबिताः स्पृष्टाः कावेर्याद्या या नद्यस्तासां सांद्र
गंभीरास्त्वया नीरधारास्तासां तरंगैः परिपीडिताः प्रस्तापिता या मैत्रावरुणगस्त्यस्तस्य तरुणी
कौतासाचलकाद्यध्रपर्यंतदेशविशेषाणां कामिन्यस्तासां नीरंध्रपीनस्तनादिना भागे

७१
क
३६

साद्विर्वर्हितो यो विविधगंधस्फुरद्भ्रमानां बकुलपरिमलस्फुरनयोः तस्मुञ्जारीप्रदेपको यो मा
रुतः सपवाशनो भोजनो यस्य स चासौ उत्थितः प्रदीप्तिस्तस्य ... मौक्तीरनीलरकाश्मी
रस्फटिकश्रुद्धशरवकर्पूरकं दवदवदानः श्वेतोज्ज्वलस्तस्यासौ मत्तभुजंगस्तस्य स्फीताये
फूत्कारालेः प्रफुल्लायाफणानस्यामणोशिरोरत्नेक्रीडेतम् २७ कोलस्य वराहस्यक
पोलस्थलसंस्थितः स्कंधमवलंबितः सदोऽस्य समनोनवस्याने ग्रेहावनतस्थयमे
कारकः कपोलस्थलसंस्थितो मे कोलस्य वामे व्यसनेन सदैसंस्याम् राज्यभ्रंजनं
स्य फणाथिरूढो व्यनंतस्य होदति ह्रंजरीटः २८ व्यसनद्विमतोप्यालेत्तात
स्याभ्युदयो मम शरणमरणं राज्यमाप्तनले ह्यणोस्तुनत २९ ततो वामति
रक्तस्य पुरस्तात्पचदक्षिणम् धन्याबभस्मशरणं तानरणानी समागहते ३०
कदैवार्थद्वयस्य चकशाकुनत्वात् ३१ तरणं विचिंत्य विभ्रमस्य च मम माभ्युदयोत्तानयवउपस्थि
तराज्यभंगात् नर्हिड्वः स्वेभवतुनतश्राह अतः सीताविद्योगादप्यधिकं व्यसने किमालेन
किमपीति मम तु मरणमेव शरणं चेत्तना राज्यस्या चर्हिलत्वरणोलुतद्व्यसनेनलत्व
णेमाल्लु ३१ वामे अस्तु मस्तु चकेकाकेदक्षिणेस्तु भस्तु चकेऽव जरीटं महारण्यानी त्यम
रः ततो वनांतरे भ्रमन् किष्किंधाम थिपश्रिताम किष्किंधाद्रावति ३० ।।

हं॰
टी॰
३१

किष्किंधागुहान्तयुक्तोद्रिः किष्किंधाद्रिः तत्र रौद्ररसाश्रयो रूढः तदवतारं भो मारुते केन चित्स्था
पेन सीता नीता कृता पत्न्युत्तानं दृष्टः पातरोषः हनूमान् रामकष्टं संहरन्स्तन्याह ॥१॥ आंज
नेयो हनूमान् निनितान्याभरणानि रघुपुरः चिक्षेप कानीत्याह अंबरेण आकाशमार्गेण
कृष्यमाणा कापि रामया निकिष्किंधाद्रौ मे मोचनानीमानि स्पष्टम् ॥२॥ रामः सकरुणं स

किष्किन्धाद्रौ रौद्ररूढावतारं दृष्ट्वा रामो मारुतिं वाचमूचे सीता नीता केन चित्कापि दृष्टा
न दृष्टः कष्टं संहरन्नाह वीरः ॥१॥ पायेनाकृष्यमाणा रजनिचरवरेणाम्बरेण व्रजन्ती कि
ष्किन्धाद्रौ मुमोच प्रचुरमणिगणैर्भूषितान्यर्चितानि हा राम प्राणनाथेत्यहह जहिहि
पुलक्ष्मणे मा लपन्ती यानीमानीति तानि न्यपतिरघुपुरः कापि रामाञ्जनेयः ॥२॥ जान
काप वज्जानामि भूषणानीति नान्यथा वत्स लक्ष्मण जानीषे यथा तमपि न तनः ॥३॥ कुंड
ले नैव जानामि नैव जानामि कंकणे नूपुरावेव जानामि नित्यं पादाभिवन्दनात् ॥४॥ वे
त्रवेपुमत्यपि तवाभरणोपुहारो मारोपितो हृदि रंहृदयङ्गतोपि मुक्तार्थस्तु गुणे वे
धविसुराशिलत्वंक्तिभेदकलदारुणमित्यरोदीत् ॥५॥ बाष्पं च॰ अन्यथास्ते देहे तवतः

सीतायाः स्तनितवेति ॥३॥ लक्ष्मणः सबाष्पमूस्पष्टम् ॥४॥ रामः नावन्मात्रोनराम हत्वान्ता
रोपितः कीदृशो हारः मुक्तार्थमोक्तिकार्थं यः स्त्वगुणेन व कः तद्युक्ताये वेधाः स्तत्राणि
तत्रविसुहासर लाराशिः समस्तो यस्य सः अलपवनङ्गः खेपक्ति भेदफलेन दारुणं इति रुरोदस

३०

पुनरपित्वजीवनेविचिन्तयति अहहेतिखेदे हेपवनसूनो हनूमन्नमेममपरमहंसःपरमा
त्माजीवएवहंसःयत्देहंविहायपनव्रजति तत्किंगमनेहेतुमाह जनकपुत्रीति ज्ञानेन
त्वदनुभूषणैःसंभिन्नःकुतोघवागनुमदोमः अत्रहेतुःतद्रूपविरहेणेति ३६ हनूमानस्मा
त्वनयं श्रीरामेति तमपिविमृश्यविज्ञायिनमपिसलोकंलंकावासराक्षससहितंकपिप

अहहजनकपुत्रीवक्त्रमुद्रामपश्यन्व्रजतिपरमहंसोनात्मनोवायुगन्तुम् तद्रूपवि
रहवह्निज्वालयादह्यमानःकिमुतनयपवनस्यनोभूषणैःसंभितोमे ३६ श्रीरामदृ
ष्टिपालस्त्वजनितिजदयितनाशोकमेकःसलोकं लंकेशंजेतुमीशस्तनयपक
पिपतेरास्तयाहंहनूमान् सुग्रीवस्याथसार्थेगिरिमवतरणेपादविन्यासलं
क्ष्मीनिक्षेपाङ्कस्थलादत्तपितरिशुवलेदर्शनात्वविथेहि ३७ ततोहनूमानसह
लक्ष्मणेनरामेणसुग्रीवपुरःस्थितोभूत् तोसलक्ष्मणकपिमुख्यनाथोपापा
तिरंगुदहनाननदर्शी ३८ नेःसुग्रीवस्यरावणास्तुहतिनिश्चयेनेपव अथता
वत्सुग्रीवस्यप्रवतरणंअवतीर्यतीर्थेनास्मिन्निनपवतरणंवासस्थानेगिरिंपादवि
न्यासलक्ष्मीनिक्षेपात्सार्थंविदेहीतिकीदृशंगिरिंदर्शनात्मदवलोकनादेवनिरस्तत
शत्रुयत्नं ३९ रामेणसहकीदृशेनरामेणसहलक्ष्मणेनलक्ष्मणसहितेनेत्यर्थः
तानहनुमद्रामलक्ष्मणान्दहनान् दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयान् ३८

75

वानरेंद्रः सुग्रीवः अस्य रामस्य पुरतोऽग्रे बलादेव बालिनः सकाशात् तस्य सिद्धं आत्मीयं कां
ह. नाहरणं अनुरामकांताहरणं अवणं लज्जीकृत्य वदति रघुपतिः तं बालिनं इति किं
टी॰ कांताहरणाद्दुःखान्नभवत्तत्वात् अन्यत्स्पष्टम् ४९ सुग्रीवः ससंभ्रमं सादरं विस्र
३८

श्रुत्वा रामस्य कान्ताहरणमतिलज्जस्थाननताद्वानरेन्द्रो निःश्वस्यात्मीयम
स्यानुवदति पुरतः सद्बलाद्वालिनोपि यामः तनाद्यैव विद्यमाने किमिति
रघुपतिस्तन्निहन्तुम्भ्रति तामाशु दुःशोदरोषानलवहलकीलद्रुः तोयि
ज्यधन्वा ३९ न तामसमस्त्रमुग्मयोजगदेकवीरमालिङ्ग्य नरघुपतिं
मुष्णुमेकपीन्द्रः तद्विरहतप्तनवि वाम्प्रसतेप्रियायाः कन्दर्प
केलिपुशुनद्युतमाविनीषु ४०

तेविरहवियोगानलाभ्रसनात् तत्प्रियायाः आलिंगनं कृतप्रतिज्ञे रामे शीघ्रमे
वभविष्यत्व अन्यत्स्पष्टम् ४० सुग्रीवः अथेमरुत्त
नयकोसोचतवर्णरघूणां राजकांतकः मारुतिः
येचेवारद्भुतिः ॥ ३८

येच ताबे रामभरतलक्ष्मणशत्रुघ्नाख्याः राजपुत्रा दशरथनृपस्तु ताजज्ञिरे तेषां च त
रुणमध्ये नाडकेव कालरात्रिस्तस्याः प्रत्यूषो यं रामस्तं हंतायमित्यर्थः ननु स्त्रीवधात्
सागः किं नेमाह अमलइति अमलत्वे हेतुः स्वचरितेषु गुणपार्थावरणं कथानानाविरोध
वाक्यपरिहारं गुंफः कथासैव कदली कदलीतस्यामूलस्यापि कंदः प्रसरणशीलानि
मूलानि तन्निदानमप्यो ग्रंथिः कंदः यथा छिन्नापि कदली पुनस्तत्र्यस्यते एवं माढ्यन्वो
पिधर्मो यतः पुनः स्यघातेइति कदलीकंदलीवीनस्वमूलप्रियकावपि सैव कीदृशारे

ये च ताबे दिनकरकुलत्त्वसन्तानवल्लीमालाम्लानलवकमधुपाजज्ञिरे राज
पुत्राः रामस्तेषामभवदमलस्ताडकाकालरात्रिप्रत्यूषोयस्वचरितकथाकंद
लीमूलकन्दः ४१ स्फुतावालीतिदनुनहतीराघवस्यप्रतिज्ञानालास्तम्प्रकृतिकु
टिलान्प्रेरयामासयोऽरम् सौमित्रिस्तानकृतसरलान्प्रोषपृष्ठस्यमूलानभारेण
प्रेरयघरघुपतिःसन्देधर्मिव्यमसत्वम् ४२ व्याचेष्टायामाह दिनकरेति दिनकरकुलेजा
तानां तत्रियाणांसंतानवल्लीतस्याःमालापरंपरातस्याःलवकायशःपुष्पगुच्छालेषां
मधुपाःरविवंशावतंत्रियवंशावतंसइत्यर्थः ४१ बालिसौमित्रिरामाः स्फुतेति अजेयाल्मन्
ननकर्तृत्वान्महमीतुस्फुतातालान्तालवृक्षान्हतेदेमानेवसौमित्रिः अंग्रेभारेणचरणांगु
ष्ठाविः कृतम्भारेणसरलानकृतम्प्रचरेनुः शेषस्यपृष्ठस्यानिमूलानियेषांतान्दृष्ट
तेनैवमनुकंभवति कंदलीभूतदेहपृष्ठस्यमूलत्वानेपिप्रकृतिकुटिलाइति कार्यनिदाना

ह॰ टी॰ ३५

लक्ष्मणः साशंकं रामं प्रति देवत्वात् बाणः ग्रहेतव्यः पतः ० अस्य था एक देव सप्तानामेव हनना
भावेन ग्राम्येकेनैव बाणेनैव ४३ रामः साव संभयं सन्तोदेहं त्यक्त्वा सन्तो देहं निर्जगामेति अतः
परदाररमणत्वाद्वालीग्रसत् नैवभयमितिभावः ४४ रामः करेण बाणमालम्ब्य भाव
इति द्विजैः कृतायामेति रक्तातिस्तनोपि चेद्दोषहीनः यद्वा द्विजानां निरस्तानि स्तनुरोषश्चेत् द

एकदैव शरेणैकेनैव भिन्नकलेवराः म्रियन्ते सप्त तालास्ते ग्रन्ति हन्तारमन्यथा ४५
माभैषीर्मयि सौमित्रे राघवे धिज्यधन्वनि सतान्देहं परित्यज्य निर्जगाम सतामयम्
४४ भावोनिशाङ्कशिकनन्दनपादयोर्मयद्यस्मि द्विजनिरस्तानदोषहीनः नास्मा
दृशा त्वचमनः पौरसप्ततालान् भितान दाप्र विशम्भतत्समथ्यगोधम् ४५ एकेनै
व शरेण बालकदलीकाण्डप्रभङ्गक्रमात् कृत्वेषु पृथमेषु दाशरथिनातालेषु सप्त
स्वथ अश्वाः सप्तजगन्ति सप्त मुनयः सप्ताब्धयः सप्तगाः संप्राप्त मानसो भयभ्र
तः संख्यानसाम्यादिह ४६ बाणः प्रमाणमथ्य गम्य रहन्य शयाः सबोधयन्निव भुजं ४७
गमभंगभीत्या ब्रह्माण्डमेव रवरं विधुनोति पतान् पुरवाव शेष इतिरामकराद्विमुक्तः

हितः स्पष्टम् ४८ अश्वा इति प्रथमेषु मुख्येषु केनाप्यजितेषु इत्यनत्कृतनावसरे संख्यानसाम्या
त् संख्यासमत्वात् पतेनभयम् तः ग्रसन्नित्यन्वयः तानाह अश्वा रवेः सप्तगाः सप्तद्वीपाः सा
कारोगगनद्वीपगणे शेषुगाणेपि चेति शाहूणा सनः ४६ रामरावणसंतोभे रामकरा
द्विमुक्तो बाणः पुंरवाव शेषः स इति विधुनोति कंपयति इति किं भुजंगः शेषः तदंगम येन ग्रैवरवंखस्राणं बोधयन्निव ४७

३८

म

77

वैरंहरिः सक्रोधं। कृत्वेति विनापराधहननमेवाश्रयापहृदयत्वं परकान्तापहरणं वान
राणामभेदत्वात् यद्वा पापो स्त्रीक्रोधयोरेकयोरिति विख्यात् क्रोधयुक्तहृदयेनेत्यर्थः ता
राल्हर्षं श्रवणं भगवन्तः श्रीवृहस्पतेर्नमस्य रामचंद्रस्य प्रसादादपि विरहिणः प्राण
वल्लभस्याङ्ग्रीवस्सुग्रीवस्य वत्तः पीठेलुठिष्यामीति मन्मना नागिरिवराशिखरमा
रुह्य हरिपौरंदरिस्समरमाकांतं नीचिंतयामास ५८ नारेतिचिंतयामासेतिर

कृत्वाहं तावन्समरमर्हं निसृष्टतालान्रामेणपापहृदयेनविनापराधम् कोपा
नलज्वलितहृत्कमलोथवालीरङ्गावतारमगमद्गिरिचत्वरेषु ५८ नारासन्न
कृतगिरिशिखरचरास्सलधम्मिल्लमारा शोकाब्धिशन्नपाराऽर्पितमदनश
रावीरसुग्रीवदाराः नारानारीवधारानिजरमणरतानापिनः पापिनोस्यश्रा
णानृशानाँवतीर्णाहरतुकलिकलाशालिनो वालिनोद्य ५९

वैलग्योगतः इतिकिंनरोरामः नरस्यैषानारारामस्य नाराचधारेत्यर्थः अथास्य
वालिनः प्राणान्हरतुकलिकलाकलेरंशः पापः तेनराजमानस्य किलकिलेति
पाठेवानरजात्यनुरणाकिलकिलाशब्दः कीदृशीनाराधम्मिल्लः केशबंधोस्त्री
तिचरकः रामः संदोभपुरंदरिपुरशिरिमगंभीरमहिमानमालो
क्यसौमित्रिर्मित्रमनुस्मृत्याब्रवीत्वत्स ५९

हेवन्तएषवालीकेनयुद्धेनयोद्धव्य इतियद्वाकेनवीरेणयोद्धव्यः नकेनापीतिध्वनिः एषकः
ह॰टी॰ यः वानरपंक्तीनांवङ्कल्लोयःकिलकिलः शब्दः तेनैवाहतोदेवेंद्रस्तस्यवज्रस्याकृष्याछिद्ययो
४॰ द्धुंवाञ्छति येन किंभूतवज्रंप्रकर्षेणोर्यतोयालांगूलवल्लीतस्याः शिखरेणाग्रभागे
नकवलितंग्रस्तमिति किंभूतोवालीचेउग्रजेयोयः दोर्दंडोभुजदंडस्तस्मिन् कांडोवाण
स्तेनभ्रांतोगर्वितः दोर्दंडस्यवाणेनजातगर्वेगर्वसंशययोर्भ्रमइतिविश्वः मूलेचाग्रःशि

किंवालीवानरालीवङ्कलकलाहतदेवेंद्रवज्रंवांछत्याकृष्ययोद्धुंशिवशिवतम
लोत्कालसंचालितार्कः प्रोद्यल्लांगूलवल्लीशिखरकवलितेचंडदोर्दंडकांडभ्रांतोमू
लाग्रशैलप्रहरणनिपुणः केनयोद्धव्यएषः ५॰ वेदांगैर्वेर्द्दिजगणेनपुराभिषि
क्तोमूर्ध्नासमंत्वमपिवाणगुणेनमंत्रैः तत्तेजसापरवधूजनहारिणस्त्वप्राणान्
गृहाणसमरेषतिदाहरेणोत्थ ५। स्वरेचमूलाग्रौताभ्यांयुक्तः शैलः मूलाग्रशैलस्ते
नयत्प्रहरणंतत्रनिपुणः ५॰ रामःसावष्टंभःतारायणवाणमादाय॰ हेवाणपुराद्विजगणे
नवेदांगैर्वैर्मंत्रैर्गुणेनसमंत्वंमूर्ध्नाअभिषिक्तोसि अतस्ततेजसानेषांमंत्राणांतेजसा हे
रामांगूलिवशिवशिवइतिखेदे कीदृशंतुमलोल्येरलत्याःयउकालः क्रदनेनतेनसंचालितः अ
र्कोऽर्कमिवोयस्यास्याशिरोरत्नेसंतानेस्वामिनेददौ शिरसंवावेरणीउद्यमस्यकीदृशीधूमशिखाधू
मस्येवशिखातामध्यपदलोपीसमासः रावणदाहार्थप्रलयाग्निधूमशिखास्वामिवेमर्थः यद्वाधू

नत्र च त्रिकूटपर्वते. इति द्वितीयमभिज्ञानं यद्चित्रकूटे काकरूपधरस्येंद्रः बद्धोभिचारस्य यथास्यात्तथा 80
वर्त्तस्यभिचरतीति वर्त्तोभिचारि देव्याः स्तनं विददार तदा च राम इति लक्ष्मण ऐषीकं बाणमपि
क्षिप्तनेकाकमत्रणाकाणीचकारेति कमिव चरुभांडमिव हविष्यपात्रमिव. रामबाणः योरंध्र
रिस्त्रब्राह्मंस्तेजोयिगम्यपरदारापहरणपराभवेच ५२ अथेति नहिहतः पितरिंद्रस्यशत्रुः

वर्त्तोभिचारिचरुभांडमिवस्तनेयो देव्याविदेहदुहितुर्विददारकाकः ऐषीकमस्त्रम
स्त्रमथिकृत्य तदानमत्रणाकाणीचकारसचरामोरघुराजपुत्रः ५२ अथ रघुपति
बाणः प्राप्तबीरप्रमाणः प्रलयदहनरोचिः कोटिविद्युन्मरीचिः अहतन हृदयभे
दं बालिनः सोप्यरोक्षीदनिहतपितृशत्रुः किंसशल्याहतोस्मि ५३

रावणोयेनसः अतएवसशल्यः रावणाहननमेवशल्यं. रामः सकरुणंसविषादं च वत्स
सौमित्रे गिरिगह्वरेषु स्वयोनिविहितं मत्कृते सुखमनुभवंतं महाबीरमनपराधिनं बालि
नहतवानमन्दभाग्यः कथमहं जानकीसुखमनुभविष्यामीति शिरो विधुन्वन् पौरंद
रिं व्याजहार ५३ ॥

ह. टी. ५१

भोः कथयेयत्त्वं वृणि : रावणात्मजो मेघनादः शरस्तोयप्रसरेण शस्त्रप्रतापाचरणेन अखंडलमिंद्रं
दुर्यशोभागिनं चक्रे रावणिना शक्रो जित इति दुर्यशः हे वीर त्वत् इंद्रः भंगदुर्यशस्त्वया संमृ
ष्टं उज्वलीकृतं दूरीकृतमिति भावः कथं दूरीकृतमित्यपेक्षायामाह किंभूतेन त्वया रावणं
मेघनादपितरं कच्छवेगागतेन त्वं कुलीरत्वात् कर्कटभावे गमयता प्रापयता स्यात् कुलीरः कर्क
टइत्यमरः कीदृशमिंद्रं गोतममृगशापेन यं त्रिनोबद्धः भुजस्थामावलंत्यस्मात् शापः स्थाम

शारस्तोयप्रसरेण रावणिरसौ यद्दुर्यशोभागिनं चक्रे गोतममौयस्त्रिनभुज शाप
स्थामानमाखंडलम् कक्षागतकुलीरतां क्रमयता वीरत्वया राव
णं तत्त्वं स्वस्थमहो विशल्यकरणी जागर्त्ति सत्त्वप्रता ५४

तः पराक्रमबलस्तुमत्त्वानि स्तोयौजसीति हेमीन त्वतातद्दुर्यशः संमृष्टं ममात्र रावणस्ह
ननत्रूपं शल्यमस्येवेति चेन्न असौ सद्गुणभाववान् गदः जागर्त्ति जीवत्येव कीदृशो विशल्य
कर्त्तृशीलं यस्याः स अयमगदो रावणं मत्स्यहायतया हनिष्यति पतेनत्व विशल्यो भवेति
भावः रावणपुत्रेणातापि तेन्द्रो बद्धः रेद्रपुत्रेण त्वया रावणो बद्धः पतेन साहस्रंश
जातं परं त्वत्तेन रावणहननान्न वातिशायमिति ५४ श्री

82

वालीप्राणान्समक्रामिच्छन्नसहम् ५५ रामः सवाष्पम् हेसुग्रीवंदरनेदनचेत् यद्यात्वंमांग्राहहनि
ष्यसितदासमस्युद्धिर्मनःप्रसन्निर्भविष्यति अस्मात्वद्धनेनापराधात् पुनर्जनकजाविरहोमा
स्तुशयानं अंतर्निष्ठूतान्मीलिताक्षम् ५६ पौरंदरिःस्यास्यतीतिप्राणान्मुमोच ५७ रामः

सुग्रीवोपितमःकर्तव्यकार्यान्नवराद्यैव नदहनेनतमःकस्मादपराधाद्विनाशः ५५
श्रुद्धम्भविष्यतिपुरन्दरनन्दनत्वंमामेववचेद्दृष्यान्तर्किंनेशयानम् सोस्वार्थिनेति
रपराधिनमाहनिष्यस्यस्मात्पुनर्जनकजाविरहोस्तुमामे ५६ नथेत्युक्त्वापुनःसर्गणाग
तिस्तेनमभविष्यति यावद्वानितहनिष्यामिस्यास्यसित्वंयमालये ५७ राज्येसुग्रीवमा
दोसदृषिनमभिषिच्याङ्गदंयौवराज्येरामःसेनाधिपत्येपवनतनयान्वानरेंद्रान्प्र
तस्थेल्लंकोसत्समज्यशोकात्तदनुकपिभटैर्माल्यवत्युत्तमाद्रौवर्षाकालंविशालं
गमयितुमविरामंत्रिभिःसंमतोभूत् ५८ रामात्परःभ्रातरोनकश्चित्सम्भवश्रीहर
णान्नवान्यः तथापिनीतिप्रविवेशरामोवबंधसेतुंविजयीसत्त्विस्तुः ५९

कथंविहिषादंपरित्यज्ययोरूपमवलंब्य राज्यइति तदनुप्रस्थानघोषानंतरंमंत्रिभिःकपिभटैःवर्षा
कालगमयितुंसंमतश्चभूत् ५८ वर्षागमयितायास्यामइतिनिश्चितवान् ५८ एतेननीतिशा
स्त्रप्राधान्यंदर्शितम् ५९ तत्रजनकतनयाकमनीयतामनुस्मरन् इतिनुतप्रइति ०० ॥

ह० प्रकर्षेणाम्लाने अरुणः शोणनेत्रयस्मिन् नं कलयापि सीताम्बरक्लेशेनापि अत्रस
टी० वेत्रसंगला हृष्टं पत्नेनगुणकीर्तनावस्योत्कारसोदधौ वेरहकांताविषयकप्रश
५२ संनं स्वाकुरणरव्याननमिति ६० रामः काहं विनीतोडवाडंबरमालोकय यदितियदि

ऋतुर्लेभ्रश्वाज्ञनेनगलितात्‌हृष्टिर्मृगीणामिवप्रम्लानारुणमेवविद्रुम
हलेशर्पामिव हेमप्रभा पारुष्यंकुलयाचकोकिलवधूकण्ठेष्विवप्रस्तुतंसी
तायाःश्रुरनस्तुहन्ताशिखिनावर्हाल्गगह्नीरुव ६० यत्त्वन्नेत्रसमानका
न्तिसलिलेमग्नंतदिन्दीवरं मेघैरन्तरितःप्रियेतवमुखच्छाया
नुकारीशशी येपित्वद्गमनानुकारिगतय
स्तेराजहंसागतास्त्वत्सादृश्यवि
नोदमात्रमपिनोदैवेननक्षम्यते ६१

वरंत्वन्नेत्रसमानकांतिनदपिसलिलेसमग्नेयः नवमुखच्छायानुकारी^
तोपिशशीमेघैरन्तरितः राजहंसाअपिगताः स्वष्टम् प्रलापावस्थेयम् सो
त्कारसोदधौ कांताश्रितकाल्पानिकव्यवहारःस्यात्प्रलापोयम् ६१ इतिश्री ५२
मोहनदासविरचितायांहनूमन्नाटकटीकायांपंचमोकः ५ ॥

रामः वानरभटानाचष्टे भोभोः सुग्रीवसैनिकाः शृणुत. स्थिरैर्योगिभिरपि किमुत गृहस्थैः भव
तां मध्ये कः श्रोगंतुमर्हतीति इति १ हनुमान्सहर्षं दोर्दंडमास्फाल्य केलिमाभिनीय निजप्रच
ण्डदोर्दंडयोर्महत्त्वं प्रादुर्नाटयति पश्यत • हे स्वामिन्प्रभो अयं व्योमतनुराकाशमेव वृ
त्तः ममक्रमते लीलया दविमासोल्यापनान्नीचैरलिनमेववृष्टवत्स्वल्पकेन निरूपयति

व्यसनेमहतिप्राप्तेस्थिरैः स्यात्तेनयुक्तमने लंकांत्रिंशकमालोक्य कहरूमगंतुमर्ह
ति १ कूर्मोमम्लवदालवालवद्यानाथोलतनावहिपिभोमेघाः पक्ववत्समस्तनफल
वत्तत्त्वरूपैनवः स्वामिन्व्योमतरुर्मेमक्रमतेलघुत्वेतिगामारुतेः सीतान्वेष
णमारिशन्द्रिशन्तु वा रामः सहर्षः प्रियम् २ देवाज्ञापय किंकरोमि सहसालं
कामिहैवानये जंबूद्वीपमितोनये किमथवावारांनिधिं शोषये हेलोत्पाटितविं
ध्यमंदिरगिरिस्वर्णाद्रिनेत्राचल तोयवत्तुविवर्तमानसलिलं वध्नामिवारांनि

म्लवस्थापनीयः २ देवेतिहेदेवत्वत्समीपएवजंबूद्वीपंसागरांतर्वर्त्तिदेशोइतः स
काशात्तत्रैवलंकासमीपंनयेप्रापयामि स्वर्णाचलोमेरुस्त्रिनेत्राचलः कैलासः
विंध्यादीनांदेवेष्वप्रक्षेपेणदत्तस्कंखडिन विवर्तमानंप्रत्ययातेनअवरुद्धमानं
सलिलंयस्य वध्नामि पर्वतैरेवस्थलंकरोमि ३ ॥ ॥

हं॰ टी॰ ४६

ततो किं करवामीति विचिकित्समानं श्रीरामवल्लभ कार्यानुवादेनैव स्मारयति देव
रामित्तिहाभ्याम् अलंकाप्रक्लेकैवनासीत्येवं चूर्णीकरोमीति शेषः अथवा मानकी
याति ब्रह्मोत्र निमर्तीजानकीउपनयेत्समीपमानये सेतुं वा वध्नामि किं भूतं सेतुं भूतः स
काशात् स्फुटिताये गिरयस्ते बालटीभिः भूता नाभंगो यत्र तस्मात् रंगाङ्के श्रीसीतोन

देवाज्ञा देहि राज्ञान्त्वमसि कुलगुरुः शोषये किं पयोधिं किं वालं कामलं काम
हनुपनये ज्ञानकी मानकी एंग सेतुं बध्नामि भूतः स्फुटितगिरितटी भूतनभं
गानरंगाङ्कं द्राम्यन्त क्रूचकाकं मम करग्रहग्राह चीकार घोरम् ४ किं शाकी
रविहारतो रणवं नीलं कामि देवानये किं वासे न समद्भुतेव सकलं तत्रैव सं
पादये हेलां दोलित पर्वतो च्चशिखरैर् वध्नामि वा सागरं देवा ताप यः किं करोमि
सकलं देहि देव साध्यं मम ५ मद्धामे समल्लङ्घ्य शीघ्रमानयामस्य जानकीम् विभ्यस

काले यं तत्रज्ञां एंणसमुद्र हानं क्रमात् उत्पलाम करग्राह चीकारैः स्वघोरं नगाः सपत्नजातीयान
करुः स्वस्वत्रघ्यदाः पतद्भिला श्रितालक्ष्मिलाः समुद्री रिनाइति वेघके यद्धा किं विशि
स्मतः स्फुटितायेगिरयस्ते घातटीभिर्येभूतभंगाः प्राणना पुनास्ते राजः स्वीकृतो रंगोये
न तस्मात् अथवा ४ सेन्येन सह तत्समद्भुतं सकलपर्वतादिकं स्तुगमम् ५ रामः स ४२

६

हन्तमांस्तथेतिरामस्तग्रीवोप्रणम्यमनुद्दांसमादायसमुद्रोपकंठपीठावनारमासायस 86
र्योचिंतयत्· एतेकेकानिलाः केकानामृोवायवः कदंबसंबंधिनारजोभरेणकु
कुंभोरुंधंति आह्लादयेति निरंतरक्रमाविना केकारवाः सारवामनाइतिधरणाः
किंभूतास्तुरतिक्रमाः दुर्लंघ्यास्त्वनेक्रमेणैवमिलनः एकीभवंतस्तनेत्वसुर्णांमयस्वड्
ग र्णीयमानतरैर्सैवैवलोकानांनाममीणिच्छिदंतीति पुनःकीदृशाः गाढोमेडुनेनवा

एतेनेदृक्अतिक्रमक्रमकमिलतसुर्णांमिमर्मच्छिदः कादम्बेनरजोभरेणककुभोरु
न्धन्तिकेकानिलाः गाढाश्लिष्टनरूढनीरदघटासङ्घट्टनीलीभवद्व्योमस्फोटक
लाटनिर्झरपयोवेणीकरग्राहिणः ७

नातिशायमल्लनेनरूढाश्चवृद्धायानीरदघटानस्याःसंघट्टेनेनसंयोगेननीलीभवत् श्या
मीभवत्तयद्व्योमतस्मिन्स्फोटःस्फोटनंतगुणस्यासौकटाहस्थकटाहोब्रह्माण्डकटा
हस्तस्मात् यन्निर्झरपयः गंगातस्यायावेणीप्रवाह स्तस्याकरग्राहिणः शीले
येषांते आश्लेषेनातियोगोस्तीतिविश्वः धैर्यमवलंब्योचलागल्लास्फालके
लिव्याकुलीकृतोवरचरः सज्जीभूत ८ ॥ ॥ ॥

अथ यद्दूरलंघनमव विचारानंतरं स हनूमान् जलनिधिं लंघितुं जांघिकत्वं जविनं श्रीचक्रो
देत्यन्वयः जवालोति जवो जंघाकारिकां जांघिको जवीति चरकः कः कमिव खगपति
गरुडमिव उड्डीनमिव कीदृशं जलनिधिं विलसन्तो लसन्ता अंभसा संभिन्नो नेत्रप्रका
शो येन तं जलचराणां मत्स्यादीनां खराजीनालालिरं नगयाले खाकीर्णं तत्र यस्त्रासः स्फा
लाउत्पतनानि तैर्वीचोलितां भ्रूखरी आशा दिशो येन तम् ८ हनुमान् कीदृशः सिंधूरा
रुणं दिग्वारणानां कटितटं अभिनः सवंतः तेजसः संविभागः सागरीप्रिसंचारणैः स

अथ सलिलसरभ्रमभिन्नालिप्रकाशज्ञोच्चरस्वरखेलास्फालवाचालिताशाम् ज
लनिधिमथ वीरो लंघितुं जांघिकत्वं खगपतिरिव चक्रे उड्डीनमङ्गीचकार ८
लांकूलोल्लालकेतुर्नभसि पृथुगतिस्फारसीमंतिताभ्रः स्फूर्जत्प्रोद्दंडवेगो
ल्लालितजलनिधिः एकहेलाग्रसनैः दूरात्सिंधूरघोराणाम् करुणरुचिविलेजसः
संविभागेष्वके दिग्वारणानां कदिनटमभिनः सूर्यविद्वान्प्रुदामाम् ९

यविद्वांशुदामां सूर्येण विदस्यालिंगितस्य संबद्धस्य वाभायस्ता दृप्यं चक्रेऽसु यायलम्रविक
रामेवाह रूपं तेनयाहुरादेवलग्रस्यागदीप्तयो दिग्वारणाम्भवन्निमर्षः सूर्यस्यादृश्य
केतुमाह अरुणरुचिः वानरजातिस्वभावात् समुद्रोल्लंघनादिः केतुरोषावेशात् अरु
रुणरुचिर्यस्य रोषमवधानयति लांगूलमेवोत्तालाः केतुर्यस्य नभसि पृथुगतिः शी
घ्रगमनं तदर्थं यः स्फारउत्पतनं तेन सीमंतितानि द्विधाकृतानि अभ्राणि येन अभ्रं मेघो वा
रिवाहस्तनयत्नुः स्फूर्जन् निर्गच्छन् यः प्रोद्दंडो तिबहुकूरुवेगः जवो जवः तेनोल्लालितउत्क्षालितो ५५

घि

समुद्रादुत्थितो मैनाकः मैनाको गिरिः कपिं प्राह हं हो संबोधने अयं हे हनुमन् त्वं दूरादा
गतः अत्र सोम मम शिखरे दूराध्वखेदं जहीत्यन्वयः तस्य गिरेरिति वाचं प्राप्य श्रुत्वा अथ सा 88
चरणां गुल्मानदनं छिखराग्रं स्पृष्ट्वा भुजरयपवनेनापूरिताशा येन एवंविधः सन्
नथाजगाम कीदृशो मैनाकः जलधिना सम्प्रेरितः हनुमति हर्षात् मत्कृते सगरगोत्रा
पत्यरामसाहाय्यकृदयमिति प्रीत्या प्रेरितः ननु कुतस्त्यगिरिरियपेतावानाह की
विश्रान्तस्तत्र हर्षात्सम्प्रेरितो जलधिना प्रेरितो रत्ननाभो मैनाकः काञ्चनाङ्कः स्वर्ण
नगिरित्वतः प्राह दूरागतस्त्वम् हं हो दूराध्वखेदं जहि मम शिखरे प्राप्य तस्येति वा
चं स्पृष्ट्वा तुस्यानदग्रं भुजरयपवनापूरिताशं जगाम १० वेलातटे शालतमा
लमालाविलोकमानः सहसाञ्जनेयः उल्लोलयन्वालधिवल्लिमङ्घ्रेः कल्लोलि
नीवल्लभमुल्ललंघे ११ अथ दशास्यसूनोरातयावायुपुत्रो रजनिचरपुरीमा
लोकयन्नाहि दशः अकल्पितपरिमाणे मायया सत्र यस्तां तपति जं कजाग्रे शि न
शिपाग्रावतीर्णः १२ दृष्टो गिरिर्विश्रान्तः पतत्त्रिहैगोत्रभिदो भयात्त्वालीय स्वासि
न् अन्यन्तु गगनम् १० आञ्जनेयः आञ्जनीपुत्रो हनूमान् सहसा अनायासेन कल्लोलिनी
वल्लभं समुद्रं उल्ललंघे उल्लंघितवान् वालधिः पुच्छं मदेववल्लीतामुल्लोलयन् उद्वे
लयन् ११ अथेति अस्यो अनन्तालंकां प्रविशति रामाज्ञानयाहि दशप्रमाणदे
हः हिंदं पूतोवनसमतके निविष्टः मात्राया परिमितदेहत्वाशिंशिपाग्रे अस्योकशाखा
यो अवरादवतीर्णः समासः शिंशिपाशाखाविनिविष्टे १२

हं. टी. ४५

मुद्रादानप्रकारमाह नेत्रे जानकीं नकौ नमस्कृत्य माहतः अंजलिपुटकिः हनू. हे मातर्जनकि
सीता भवान्कः ह. अहं गो वानरः सी. अत्र केन संप्रेषितोसि. हनु. अहो रघूत्तमेन वहोसि
वहीन्यनिमित्तं सी. इदं हस्ते किं ह. तन्मुद्रिका. सी. तेन तुभ्यं दत्ताह. ननु वैव दत्ता
इति परस्परं वक्का सीता तां मुद्रिकां निजकरादालम्ब्य गृहीत्वा आलिंग्य च हृदि
ये विन्यस्य प्रेमाश्रूणि ससर्ज सम्यक् स्पृष्ट्वा यथा स्यात्तथा गात्रे तु रोमोद्गमोप्यभू
त् हनूमान् अविरलगलदश्रुस्मर्णाभ्यां लोचनाभ्यां मैथिली सुवर्णमंगुलीयकं
मातर्जानकि कोभवानसि प्लवगः केनात्र संप्रेषितस्त्वद्दायेन रघूत्तमेन किमि
दं हस्ते तस्य मुद्रिका दत्ता तेन नवेति तां निजकरादालम्ब्य चालिंग्य च प्रे
माश्रूणि ससर्ज सम्यगुद्भूद्गात्रे तु रोमोद्गमः १३ सुवर्णस्य सुवर्णस्य सु
वर्णस्य च भामिनि प्रेषितं तव रामेण सुवर्णस्यांगुलीयकम् १४
मुद्रे संति सलक्षणाः कृपालिनः श्रीरामपादाः सुखं सन्ति स्वामिनि मा
विधादिग्धुरवेनोनयाचितया पत्नी व्याहर मैथिलाधिपसुतेनामात्सरेण
अम्यमातां जानकीं भावयामास १३ हे भामिनि भवति भीमो स्त्री भ्रमकोपयो रितिवक्तः सु
दंतसुवर्णस्य हेम्नः अंगुलीयकं रामेण तव तुभ्यं प्रेषितं प्रस्थापितं किंभूतस्य सुवर्णस्य शो
भनरंगवतः पुनः किंभूतस्य सुवर्णस्य शोभनरामनामाक्षरवतः पुनः सुवर्णस्य दशमाषक
मात्रस्य सुवर्णं दशमाषकमिति १४ जानकी प्राणलेशमात्रा सा अश्रूणि प्रमृज्य पर
रुषसंभाषणाद्यातिव्रत्यभंगभयान्मुद्रिकां तु यन्म पृच्छति. मुद्रे इति. रामः क्वास्ते मुद्रा यैवि

४५

अत्रांगुलीयकमणौ सादरं यथा स्यात्तथा अतीव रामस्येति रामं कर्मणि षष्ठी रामन्नमादरं विलो
कयंती सीता प्रतिबिंबिता सीत् मणौ प्रतिबिंबिता बभूवेत्यर्थः यद्वा अत्रभ्रं अत्र मणौ रामस्य
प्रतिबिंबं आसीत् दृष्ट्वैनवेति परीत्तया विलोकयंतीस्त प्रतिबिंबं तत्र दृष्ट्वा विचिकित्सति मद्
पश्यति रामोऽपि मम चिंतया मद्रूपं एवाभूः किमिति मीमांसया विचारेण मुमोह एवं विचिन्तमवाप
कथं चिह्नेन नामवाप्य अत एवं मरुज्जनयय अंगुलीयमभूत्तकं कणे स्वामिना रामदेवस्य न

अत्राङ्गुलीयकमणौ प्रतिबिम्बमासीद्रामस्य सादरमतीव विलोकयन्ती मद्रूपं एवाकि
मभून्मम चिन्तयेति मीमांसया जनकराजसुता मुमोह १६ स्वभावादेव तन्वङ्गि त्व
द्वियोगाद्विशेषतः प्रतिपत्पाठशीलस्य विद्येव तनुतां गतः १७ चन्द्रोऽयं शद्विनेशादीयि
ति स मः स्फुलिङ्ग वपुङ्ग जङ्ग धूम्रङ्ग लपोऽयमं शशिकला शोपास्य माभासते वायुर्वीड
ववह्निवन्मलयजो दावाग्निवत्सोऽप्यतेः संदेशेन यशस्तिनिर्मितोऽयं त्वान्तु तत्कारय १८

हि किमिव तनुतां गतः १६ हे तन्वंगि स्वभावादेवं तनुतां गतः त्वद्वियोगाद्विशेषतः इति तत्वे
गीतिपाठः तन्नसंगानि यस्यासौ न तन्वंगी रामः स्वभावादेव तन्वंगीत्वद्वियोगाद्विशेषतः
तनुतां गतः इति योज्यं तनः १७ स्वगमम शोपा
विद्युत् कारयेति स्वार्थेणिचकु
त्वित्यर्थः १८

ह. टी.
९६

नन्वसमृद्धं नन्वितरक्षो हन्त गतो हृदरस्यो राम इति मीमांसातां संबोधयति । हनूमान् अर्गलैर्भिरं
तिप्राकारादीनि दुर्गमर्गलभिद्दक्षेषा हनुमान् ॥१९॥ उद्धिय उत्पाद्य तस्त्वेन रावणपुत्रेण अक्षनामा नेव
नमं गोष्ठकत्वा यो द्रुमागतस्तस्मिन् हनुमति यः कोपः तेन अरुणलोचनेय स्मते तेनेंद्रजिता मेघना
देकृतनाशाग्निःफलत्वाहिगर्हितेन विधिना ब्रह्मणस्त्रेतमजेन ब्रह्मणा ब्रह्मास्त्रेण ब्रह्मदत्तपाशेन व
द्धः अत्रेयं कथा पूर्वं ब्रह्मणा सादतो ब्रह्मपाशः येनेनत्वं कपिं बध्नीहि सपाशेन रुद्रावतारो हनुम

किं रक्षोभिर्दशमुखविरामशिक्षितैः मत्स्वानां किं दुर्गमर्गलभिद्धां कपिमुपयाति नम्र देवं प्रसन्नमि
वदेवि न वायसं रक्षांसि कानि कुपितस्य च लक्ष्मणस्य ॥१८॥ इत्युक्ता रजनीचरस्य हनू
मानुद्धिय लीलावनं वीरं तन्ततनमवतमात्मपविद्याब्रानैर्जवानाभगतं तत्कोपारुणलोच
नेंद्रजिता प्राग्निः फलं तामत्त्रैताब्रह्मास्त्रेण विगर्हितेन विधिना बद्धो विदग्धः कपिः ॥२०॥
रेरे वानरको भवानहमरे हन्तास्त्वनुहेंता हवे दूतोहं खरखंडनस्य जगतो कोदंडदीक्षागुरोः
महादंडकठोरताडनविधौ कोवा त्रिकूटाचलः कोमेरुः क्वचरावणो घबटनाकोटिल्ले

तिनिः फलो जातः ततो मेघनादेन ब्रह्मणोगर्हीकृतान दाब्रह्मणप्रार्थितो हनुमान्स्वयं वबंध अवि
दग्धः ब्रह्मासंकटान्महननमनिवारणाविधानज्ञः ॥२०॥ रावणस्तमालोक्य रेरे वानरक भवान्कः हे
रे अहमाहवे तवान्तं न [illegible] हंता अत्यन्तघातीयतेनस्वतो बलमपदिश्यतामितोमवलेव धानय
ति खरखंडनस्येत्युपलक्षणं खरदूषणत्रिशिरसां तदङ्गानां खंडनस्य हन्तुः रामस्य दूतः
किं भूतस्य जगतो विश्वस्य या कोदंडदीक्षा धनुर्विद्याशिक्षणं तस्य गुरोः शिक्षकस्य महादंडोभ

पत्र ९६

ततस्तु. ईषदपिनाभियत्नं चेइहहसा ख्य खड्गे ततश्चापि रावणेन तत्राप्यतिरंहसा श्रुति बलेन
खड्गे निःफलेष्वात्मन उरस्थो नवैवेदग्धमाविः कर्तुं मोदहनेति शिखितो रावणेनाद्दा ह्यति
२२ सीतया इति प्रार्थितोग्निर्हनुमतः शीतलो भूत्व परेषामिति इति किं ओग्न्येय दीप्यादिस्तु
गमम् हनुमतः सेतप्तो माभवेति शेषः ततयदा यदितप्तोसि कीदृशोग्निः चेलादिमतिलो
ईषत्स्तज्जनमेत्रीव नाभियत्नकपेस्तनुः निहता चन्द्रहासेन रावणेनातिरंहसा २२ ला
ङ्गूले चेलतैलस्तुतवहुलशानैर्वेष्टिते दीप्यमाने रक्षोभिर्वीक्षितोग्निर्द्विजपरूपधि
ये रावणेवायघते ष्टः तुष्टोयया स्मरोमे स्वमपि रक्षुपतेयद्यद्यहम्भक्तियुक्ता सततं श्री
र्थितो मेतदति हनुमतः सीतया शीतलो भव २३ वह्निर्विभो बानरपुच्छजन्मा विदस्तल
ङ्कां हवि मिवोत्पतितस्तुः दासाङ्क यत्र यकिलप्रतापः पलायमानोदशकन्धरस्य २४ प
लानि भुक्त्वा च पलः पलाशिनां हुताशनस्तृप्तिमुपागतः परां विराजते स्म प्रति
यातनाछलाज्जलानि वार्द्धेस्तृषितः पिबन्निव २५ मूले सतेदीपितः स्वगमम्. २३ व
ह्निर्लङ्कां विद हवभौ कीदृशः स्वैरुत्पतितस्तुः उच्चैर्गतकः करुव स्वं प्रतिपलायमानः दश
कंदरस्य प्रतापरुवस्तुगमम् २४ पलानीति पलाशिनां रक्तसां पलानि मांसानि चय
लः शीघ्रदाहकः प्रतियातना प्रतिबिंबस्तन्मिषेण रावणः स्वागतं. २५ यद्यपि रुद्रो माह
तिः तर्हि किमिति रुद्रमक्तस्समेन गंरीदहतीतिप्रहस्तातं तुष्टे इति ॥ ॥
॥ ॥ ॥

ह्रियनः पंक्तेर्भेदः शिवाय मंगलायनभवतिस्तगमम् २६ सप्रसिद्धः कपिः पुच्छेनसाग्निपुच्छेन
स्वेराजते तत्रकविरिकंमस्तेन केनकइवसर्वस्तगमम् पुनर्मेघग्रहणंधनुहत्नेत्वार्थ ग्रलंका
दहूषितमिदंपद्यं उक्तंदंडिनि ग्रसवद्योपमंपद्यंनकवीनाविदूषितमिति २७ ग्रथराक्षसाःनी
चैः मंदंमंदंवलिप्रोचुः इतीतिशेषः इतिकिं ग्रहरेतिकष्टंनतः कपिसैन्येप्रचलितेसतिम
युः तहः पिनाकीदृशाभिः शिरोभिस्तच्छेनचैकादृशमोहितदृः ग्रतोहनमारहती इ
तिकोपाक्षेदोहिपंक्तेर्नपुनः शिवाय २६ ग्रव्धिः किंवडवानलेनतरणंविभ्रेनकिं
वावरमेघः किंचपत्नाचयनेशशिभ्रमन् किंमालनेत्रेणवा कालः किंत्वयवह्निन
इधनुषाधाराधरः किंमहान्मेरुः किंध्रुवमंडलेनसकपिः पुच्छेनस्वेराजते २७
महत्स्वत्लोकः कपिकटकरत्नामगिरसोसमुद्यत्लांगूलोध्वजइवसमः श्लिष्टगग
नः पुनः प्रत्यायास्यत्यहहकपिसैन्येप्रचलितेपदंप्रोचुर्नीचैर्हियचकितलंकापु
रजनाः २८ पकोहंपवनात्मजोदृशमस्वतंचापिकोटीश्वरस्ताजित्वासमरेप्रभोः
प्रणयिनींसीतांचनेतुंक्षमः किंतस्यादृनतेपुराभगवतारामेणसुग्रीवतोकृता
रत्नुशोहमुमान्पुनः पदंग्रसरीयस्यौलंकांप्रत्यायास्यति ग्रागमिष्यतियहापदंवचनं कीदृशाः
पकपवासोकपिकटकरत्नामणिः यहापकः ग्रसाम्यातिशयः ग्रसोमरूत्सुत्रः पुनरायास्य
तीतियोजं पुनः समुद्यल्लांगूलः उद्यत्पुच्छः कइवपुच्छः समाश्लिष्टगगनोध्वजइव २८ ग्रहाहग
गनमंडलस्योमाहृतिः ग्रहंसगमं शाक्तसंकथंमानहत्वा सीतांचनयेत्लज्जारु पुरापूर्वंरामे

ग्निधूमशिखामिवेत्यर्थः यद्वा धूमस्य धूमकेतोरिव शिखां कामिव कालसर्पीमिव

इतस्तादशग्रीवनगरीं भस्मसात्कृता रहितामशोकवनिकामागम्य जानकीं प्रणम्य 94
रामाभिज्ञानं याचते स्म। रहितां अग्निना दग्धां। जानकी। शिखां वेणीं उद्यम्य की
दृशीं धूमस्येव शिखां तामथ मध्यपदलोपी समासः। रावणदाहार्थं प्रलयायामिव ३९
तयाचित्रकूटपर्वते। इति द्वितीयमभिज्ञानं यदा चित्रकूटे यः काकः काकरूपधर इंद्र

शिखां धूमशिखां शत्रोः कालव्यालवधूमिव। उद्यम्यास्य शिरोरत्नं सज्ज्ञानेसा
मिनेदृशो ३०। वधोभिचारिचरुभाण्डं स्तनं यो देव्या विरहदुर्हिनुर्विददा
रकाकः ऐषीकमस्त्रमधिकृत्य तं नदात मत्रणं काणं चकार च रमो रघुराज
स्य पुत्रः ३१ मनःशिलायास्तिलकं तया मे गण्डे ललेपाणितलेन सृष्टम् स्मरेति
सज्ज्ञानमपि शय्यकुं जीवाम्यहं राघव मासमात्रम् ३२

पुत्रः वधोभिचारि यथा स्यात्तथा वदस्याभिचरन्तीति वधोभिचारि देव्याः स्तनं विददार
नदा चरमो रघुराजपुत्रः शीलत्वमेण ऐषीकवाणं अधिकृत्य तं काकं अत्यन्तगाने त्रेणाक्षमणी
चकार इति कामिव चरुभांडमिव हविष्यपात्रमिवेति ३१ हे राघव अहं त्वदागमनाशा
यामासमात्रे कालं जीवामीत्यपि वाच्यं इति शेषः सम्यक्स्पष्टम् ३२ ॥ ॥

ह० टी० ५८

हनूमान् पुनरुद्दधिनदेयाणिभ्यामंत्रियुग्मंयंत्रयित्वागृहीताभ्राग्रगर्भेयस्यतेनाकाशमा
र्गेणाजगामेत्यन्वयः किंकृत्वा उर्व्वीसमुद्रौर्वीमभिव्याप्यतन्मानेसमुद्रप्रमाणंउत्पसमुद्रो
र्वीपरिमाणमुत्पत्यस्य; किंविशिष्टेनाभ्रगर्भेणउरुभुजवलस्याडंबरोयस्मिन् स्पष्टम् ३३
ग्रवहनुमद्दर्शनयोर्वर्णनेकेसरावृत्तलोमानिकुसुमकोशांतंजवोपि नाराधिपः सुग्रीव

रत्नेपनाद्गृहीतानदनकपिभटाश्चित्रकूटस्यसंज्ञातंतापारारविंदद्वयमपिजन
कस्यात्मजायाहनूमान् पाणिभ्यामंत्रियुग्मेपुनरुद्दधिनदेयुग्नयित्वाभ्रगर्भेण
र्व्वीमुत्पत्यमानेनतदुरुभुजवलाडंबरेणाजगाम ३३ ततोमरुत्सुविनचारुकेस
रःप्रसन्नताराधिपमंडलाग्रणीः विपुकरामात्तरहृष्टिवीक्षितःसमागतःश्रीह
नुमानवंदनवत् ३४ पीतानांबुतिथिनकोणपपुरीनिष्पिष्यचूर्णीकृतानानी
तानिशिरांसिरावसपनेर्नोनापिसीतामया अस्मत्सार्पणपादितोषिकमहंनार्ह
मिवार्त्ताहरोजल्पन्नित्यनिलात्मजोविजयतेव्रीडाजडेराघवे ३५ सुग्रीवोपिविसृ

तोरामलस्मानुरहृष्ट्याविसृक्ताविपोगिन्यत्वासःनप्यानुरहृष्टेतिपोजाम् ३४ ह
नुमान्सीतापतिनासंभ्रममालिंगितस्तम्प्रतंहसुवाह पीतइति आलिंगनदानमेववा
रितोकप्रीतिदानेनंप्रति अहंनार्हामिनयोग्योस्मिकुतइत्यतआह यतोवार्त्ताहरः
संदेशमात्रहारकः अन्यत्स्पष्टम् जल्पन्नित्यनिलात्मजोविजयतेआह्लादयन्रा ५८

सुगमम्. एतेनैवमुक्तं भवति अघटितघटनाचातुर्यशाली विधाता सीतामपि मेलयि
ष्यतीति भावः क्रूरोदये विचित्रे चेति धरणिः अत्र चित्रकर्मा रामः हे वीरविदीर्यमाणहृ
दयद्वारेण प्राणे लोकान्तरं गन्तुमिच्छन्ति किमिति तर्णि पर्णे च ज्ञानं नानाविदयसि २६
क्वाऽयोध्या क्व रामो दशरथवचनाद् दण्डकारण्यमागात् क्वासौ मारीचिनामा क
नकमयमृगः क्वात्र सीतापहारः सुग्रीवे राममैत्री क्व जनकतनयान्वेषणे प्रेषि
तोऽहं योऽयासंभावनीयस्तमपि घटयति क्रूरकर्मा विधाता २६ हा राम जगदान
न्द किमिदं शिवमस्तु ते नव प्राणगतिर्द्वारमर्गलेयं करे मम २७ मनःशिलाया
स्तिलकं समरगण्डस्थले त्वया संसृष्टं जानकी वक्तः स्पर्शिका [illegible] णीकृतं स्वगामम् २८
कार्श्यस्त्वेतस्यातपकला हिमनिधेः स्थूलाश्च ते सा एव मानीलापवनेषु लिकायदि
हनावाच्याः कियान्तो रिपवः सन्नापो यदि शीतं कुन्तव हस्तस्याः कियद्दर्पणेन राम
त्वत्स्मरति मामेव हृदये लावण्यशोषवपुः २९ हनुमान्स त्वरम् जगता मानं दोय
स्मात् किमिदं किमन सकते निवापाठः सर्वस्पष्टम् ३० इति जानकी शिरोरत्नं रामाय
प्रयच्छति. तथा च सुगमम् ३१ रामः अभिज्ञानं त्वयमा स्वा घस्तासु मारुते साधुग्रथेष्व
भिशपः कुशलमालि आञ्जनेयः हे राम यदि न स्याः कार्श्यपवर्णेनेतर्हि हिमनिधेः
इस्य प्रतिपकला स्थूला वेसा डिमापाण्डुता वर्णेनेन [illegible] कानीलापवयदि

राम: हे मारुते रक्षः पतेः का कथा हनुमान्. मिथः शृंगारकथा काप्येवंविधो निकृष्टप्रवविधः
प्रेष्ट इति सर्वां जरपन्नस्यापवनात्मजो वाक्यगुफः कथासु गमनम् ४. रामः ४९ हनूमान्
सर्वं दग्धा दग्ध सर्वीकापि रहं निमित्तमेवाभवम् ४२ अन्तरेतत्र लंकायां सरमानामराक्षसीध।
कास्ये शृंगारकथाकुतूहलकथा गीतादिविद्याकथा माघकुम्भिकथा तत्र यङ्गमकथा कोदण्ड
दीक्षा कथा प्रकैवासि मिथः पलायनकथा तत्र जीनरक्षः पते देवयन्त्रीरघुनाथस्तस्य नगरे
सर्वेपि नान्या कथा ४. त्रिदशेश्वरपितृर्द्दूषालंकानाम महापुरी कथम्घोरतया दग्धाविद्य
नि: मानेदशानने ४१ स्वासैरेव सीतायाराजन् कोपानललेन ते दग्धसर्वांतु सा लंका निमित्तम
भवंकपि ४२ शाखामृगस्य शाखायाः शाखां गन्तु पराक्रमः यत्तु नं लंघितो भोधिः प्रभावोयं प्र
भोतव ४३ विभेमित्रस्वेसर्वी त्वम्भ मरीभूतकं कापि तद्ध्यानादागते पुस्त्वे तेन सार्द्धकुतोर
तिः ४४ माकुरुष्वाद्य संदेहं रामे दशरथात्मजे तद्ध्यानादुद्भनेस्त्रीत्वे विपरीतारतेतरातिः ४५
षष्टोकः कपिन्द्रपातिर्यास्य प्रेयसी प्रेमभिन्नः किमितजनकपुत्री रामयोः कार्यमुच्चैः गतिर
पिहरिस्रूनोर्विस्तराद्राज्यगर्वादिति रघुजनवाक्यादागतः सैन्ययुक्तः १ मिर्यणी वाचमस्त्वे ४६
इतिश्री.हृ.टी.षष्टोकः ६ रामदूतेनोक्तः सुग्रीवः प्रेमभिन्नः अप्रसर्ण कामाभिलाषः कपिन्द्रपतिः सु
ग्रीवः प्रेयसी ताराम पास्यत्वक्ता इति रघुजनवाक्यात् रामदूतवाक्यात्सैन्ययुक्तोभृत्यागतः इति
किंतदेवाह हेकपे जनकपुत्री रामयोः उच्चैः कार्यमहत्कृत्यं इदं स्थैर्यादिकं किं राज्यगर्वात् हरिसूनो

रामः विजयदशम्यां द्विरदविधुमहाङ्कैर्यूथनाथैः सह अंकानां वामतो गतिरिति न्यायात् द्वि
रदा दिग्गजा अष्टौ विधुश्चंद्रः एकः एतत्संख्यामहापद्मैः अष्टादशमहापद्मसंख्याकैर्यू
थनाथैः तथा अन्यैर्यूथनाथैरनेकैरपरिमितैः कपिभिः सह कीदृशो व्याप्तनभः दिशामा
काशमंडलं येन सः द्विरदविधुमहद्भिरिति पाठे हस्तिनक्षत्रेभ्यो महद्भिर्जवबलसम्पत्तिभिः २
हनुमान् रामं प्रति हे नृपतिमुकुटरत्न राम सर्पराजः शेषः त्वत्प्रयाणवर्णवल्ली

अथ विजयदशम्यामाश्विने शुक्लपक्षे दशाननिधनाय प्रस्थितो रामचन्द्रः
द्विरदविधुमहाङ्कैर्यूथनाथैस्तथान्यैः कपिभिरपरिमाणैर्व्याप्तनभूदिक्चक्रैः २ नृ
पतिमुकुटरत्न त्वत्प्रयाणप्रशस्तिं सकलबलनिमज्जद्भारक्रान्तदेहः लिखति
दशनटंकैः स्फुटमतनुतिः पतद्भिर्जरठकमठभर्त्तुः कर्परे सर्पराजः ३

जरठकमठभर्त्तुः जरठो वृद्धः प्राक्तनः स चासौ कमठभर्त्ता महाकूर्मस्तस्य कर्परे पृष्ठ
कपाले दशनटंकैर्दशना एव टंकास्तैर्लिखति स्म कर्परः कपालो स्त्री मन्यमरः की
दृशः वानरबलेन निमज्जती भूस्तस्या भरेणाक्रान्तो भोगो यस्य सः कीदृशैर्दशनटंकैः उ
त्पतद्भिः वानरेभ्य उत्पतनतद्भिः पतन्तु वानरेषु कर्परे
पतद्भिरिति २

ह.ना. पुनरपिप्रासीमोहि...नवाहिनीनरदेवाननवर्णयतिबहुत्वात् हेरामयच्छिरसि सर्षपमात्रा
टी. भराजतेसएवभुजगाधिपःशिरोभिर्भुवंधत्ते कीदृशः वानरवीराणां विक्रमेणक्रंदनादिच
५० क्रमणेनयोभरेलिनातमततोभुग्नस्त्रुटीभूतःपुनःकीदृशःकृतोमनःफणानांप्राग्भारस्य
संधि भंजिकायाभंगःक्रमोयेनप्राग्भारोभंजिकामतेनतिविशः कीदृशैःशिरोभिःश्वासानायाक
मियस्तामिःसंधिश्वतिश्वासानिगमनमार्गः संधिःमुखनासादिः संधिरुधितोयोगलः कंठस्त

स्वासोर्मिश्वतिसंधिरुधितगलप्रकटनहारावलीरत्नैरप्पदयालुभिः कोपफणाप्रा
ग्भारभंगक्रमः श्रोत्राभावनिरंतरालममितस्त्रवैःशिरोभिर्भुवंधत्ते वानरवीर
विक्रमभराभग्नोभुजंगाधिपः ४ कूर्मत्कोपायितं दिशः स्थगयितं भेत्तुं रित्री
धरान् सिंधुधूलिभरेणकर्दमयितं तेनैव रोद्धुंनभः नासीरेषुपुरः पुरः स्खलवला
लायस्यकोलाहलान्कर्णे वीरवरूथिनीममपरेजैत्रप्रुनस्त्वद्भुजेः ५

स्वावारोधनस्थलत्वात् प्रकटनानित्रुटितानिहारावल्याः रत्नानियेभ्यस्तैः अतएवादयालुभिः
मिथःसंघट्टनपीडानभिज्ञैः पुनःश्रोत्रणामभावात् निरंतरालं अंतरालशून्यंयथास्यात्तथा
अमितःसर्वतःस्त्रवैःस्यकनैःसर्गासोक्रमार्गैः ४ रामःअग्रेमहत्तनयः तेनैवधूलिभरेणरोद्धु
माच्छादयितुनासीरेषुअग्रग्रयायिषुपुरःपुरःअग्रेअग्रेचलचलितोयोवलःसैन्यस्तस्याला ५०
पस्यचाटवरस्यत्वद्भुजे इतिहत्यमतावहद्भुवचनंभवद्भुजेइतिवापाठः ५ ५

100

नीतिवा सम्बन्धोऽस्य । ऐश्वर्ते । भोरामतवप्राग्भवः पूर्वजः सगरः अपि उद्धेः सविधं गंगाप्रवाहं निर्ममे प्रा
नीतवानित्यर्थः अपिमस्त्रीरष्टेनानीतां गंगामतत्पापि अम्भान्त्वय एवपुत्रदारादिवीजवान् स
गरपर्वानित्यर्थः पर्युपर्युपधयः समाइति शास्वन्तः नानात्वानिकगर्भोदविविते भुस
विधोस्ति यामिति धरणिः अत्र गर्भोदविधैकार्थेन सगरग्रहणे अवाङ्गिति वृचि निर्माणेऽर
त्यस्य धातोर्लुङि रूपं कविकामयेनैनन्नपुनरपिसप्तावुधीनां वालाप्रयोगे नामेरमय
लं सगाम्ले येषां अर्वतो यूष्टम अष्टमसम्नुदं अवाक् अग्रक्रेतायर्थः नयूष्टमप्रथैनेष्व अर्वतो

अस्मिन्द्वीपे भविष्यदशरथन्नृपतेस्तुमेधेषु सर्पिः सन्तापोत्तापलोललल्लेदलनल
कलाव्याकुलंड्ःमेराजम् ज्ञात्वा रोदः पुटंवानिनान वसगरः प्राग्भवो भाविवेना
नेनास्मन्नुधीनाम थिसाविधमवाक् वानर श्रिमश्रु वृत्ती १८

मा स्त्रीपुमानरूवे इति चरकः प्रतः अवेतीमष्टमं किं कृत्वा अस्मिन्द्वीपे वंशे भावी यो दशरथाख्यो
नृपतिस्तस्याश्वमेधेषु यः सर्पिः संपातः हुतादि होमः ततो यउत्तापस्तयुक्ता या ज्वाला लः स
नृपति लसस्याश्वमेधेषु यः सर्पिः संपातः हुतादिहोमः ततो यउज्ज्वालाभिर्व्याकुलं अधः कर्मराजं ज्ञात्वाऽभेद्यरोदः
वृतः प्रसरत्प्रोज्ज्वलदनलसकलाज्वालाभिः रोदसी समरः नवेतारा देवकपेत्तातमितिवत्तया हभावि
पुटंयावाभूमी तावा द्यावाभूमीनरोदसीसमरः नवेतादेवक पंत्तात मितिवन्तर्या हम्भाविं
वैन्नापतन्नविष्यतीति ज्ञानुवान् यतत्वविजकर्तकोऽहत्वेहतृकः कथं यस्मानताभवदव
ष्णोऽस्मीति भावः विषवृक्षोऽपि संवर्ध्य स्वयं छेत्तुमसांप्रतमिति न्यायात् १८ ॥

ह· टी· ५२

ततः प्रांजलिपुटेोपस्थितस्य समुद्रस्याज्ञया नलेन निबध्यमाने सेतौ नरनः प्रसरानवलोक्य·
अत्रैवेदं सर्वं हृतं मंदरपर्वतस्य: शिल्पकर्मणि अनेन प्रतिपन्नशिलाखण्डकाष्ठादिकमपि
जलेषु पर्यावस्यास्यति अतो नलेन सेतुर्बद्ध इति रामायणेनोक्तम्· हनुमान· प
तेषु गणांररणानारणहूपाः ग्रीवाणः पर्वताः स्तनाइनिशाम्बुतः श्रीमद्दाशरथेः श्री

येमज्जन्ति निमज्जयन्ति च परानेते प्रस्तरा दुस्तरे वार्द्धौ वीरतरन्ति वानरभटान् स
न्तारयन्तः पुनः नैते ग्रावगुणा न वारिधिगुणा नो वानराणां गुणः श्रीमद्दा
शरथेः प्रतापमहिमारम्भः समुज्जृम्भते ४९ कपीशसेनाप्लवगैः प्रवीरैः प
योमयं भूवलयं विलोकि तत्स्पृष्टैः पङ्कमयं नदं मेरासीदित्याम्भोत्तिथि रिम
वादि २· सप्तमोकः ७

यद्वापप्रतेह· श्रीमद्दाशरथेत्वव· ४९ पतत्पद्येन सेतुबन्धत्वद्योतितं
नत्ववास्तवं· यद्वा वानराणामुन्मादोयातः सचातिहर्षात् ततो हनुमत्समादिपुरुषोक्तिः
अन्यथा समुद्रेषु कादिदर्शनपुनस्तत्स्थाकोपि चेद्वालवल्लदासेतुबंधादिकप्रयोजकं स्यात्
उक्तंच समरोरधीप्रोढानंदायत्तो विदरूपो यो हनुमः सउन्मादइति २· इतिश्रीमिश्रमोहनदा
सविरचितायां हनुमन्नाटकटीकायां सप्तमोकः ७ ॥ ॥ ॥

102

विकीर्णं सर्वतो विदितप्रसंगस्य सः सुवेलपर्वतावनारे. १ रामः श्रीमन्तावीरांगदः रभसो गर्ववेग
योविति चरकाः चेन्नमजसिलन्मशोनमुक्तायेमार्गणगणबाणब्रानासेर्षेच्छेदाः प्रहारास्ते
भ्यडच्छलंतेडङ्क्रिच्छतिशोणितानितप्तुकैः छत्रैः कंठवानपत्रैर्वीक्ष्य ब्राह्मादिनेदिग्गतेयथास्यात
थायमप्तुरेयास्यसि ग्रीवानपत्रयोः छत्रमितिशाश्वतः अत्रग्रीवालक्षणेत्यादिपुरविशेषणे
वा. २ अंगदः यदात्तापयजिदेवस्यागतेचोदयपितैवैरमनुस्टनरामेहन्मिनहिमहत्कार्यं

रामः सुवेलाद्रितटेवतीर्णः तमङ्गदं लेख्यविकीर्णसैन्यः कृपामुपेत्यादिकुलस्यहर्तुस्तदेङ
नमारमथादिदेश. १ अत्रानदृश्यवाधिपमारभसोहस्मनरोतेहृतासीतेयपरिमेचयता
मितिवचोगत्वादर्शास्वंवद नोचेन्नलन्णमुक्तमार्गणगणच्छेदोच्छलितशोणितच्छत्र
च्छन्नदिग्गतमेतकपुरंपुत्रैर्हतोयास्यसि २ हंतहं नास्मिनोचेत्पितुरपिपरमोत्यन्नसंप
णोकार्यं स्याद्धेयुद्धेविधिमाखिलकपिभटेरुक्तटोहन्त्वमेकः ज्ञातासतत्त्वं वैरंगगनमितः
सम्नुत्यलंकाभटस्यप्रोटः पयाधिरूढः सुरपतिसुतनेत्तलभ्यमहोत्पानकेतः ३

स्मात् चेत्पितुर्वालिनोरुद्धचातकस्यरामस्यहंतानोस्मितर्हिअपिशाहानतत्पुनयोजनंपितुर्वा
लिनः परमंमहत् उत्पन्नमप्याप्तिनंसहर्षंकार्यंस्यात् बालिनोपिरावणः शल्यरामस्या
पिस्मृतपवनेहननेउभयोः कार्यंस्यादिति अत्रोगविलभटैः सोहमपितंरामएकोहवधिष्या
मीतिज्ञात्वाविचार्यवैरमपिसंत्यज्यगगनंसमुत्पत्यलंकाधिपस्यपहाधिरूढोबाहिः सभासि
तासनस्याभवदितिशेषः तत्रापिप्रौढः सगर्वः सुरपतिसुतोवालीतज्जनयः तस्माज्जातः तस्य

ह॰ टी॰ ५४

ततःप्रविशत्यंजलिबद्धाग्रहस्तःसेवरामस्पृहतःकश्चिद्वारपालोवानरमध्यात्तेरावणःप्रवेशयततः
प्रविशतिप्रहस्तेनसहांगदः आकाशेलक्ष्वद्धो अंगदः रेदूनयनादरेराक्षसाः कथयतवदतरावण
स्वयंः रावणोतिनामाराक्षसः कीदृशःसंवीडकुलयोःसूर्यसोमवंशयोर्मध्येरत्नंतस्यपरिगणसाधा
रणंसीतानामपहृत्यनष्टः निलीयस्थितःस्वगमम रावणसाम्प्रतंयं अत्रोक्तिप्रत्युत्तरार्थीह्याट

रेराक्षसाःकथयतकस्सरावणःस्वोरत्नेरवीन्दुकुलयोर्वृपहृत्यनष्टः त्रैलोक्यदी
पनकरत्रिशिखाकरालेयोरामनामदहनेभवितापतंगः ४ सोपित्वद्धृमिवाव
गच्छसिकिंयोदाहिल्लाद्धृत्तेतोवद्धोमतनयेनहनूसकंपमित्यावदन्नांगदः
किंलङ्काप्रदीपनेनक्तवत्ततस्तेनाहतोतोप्रधीतुमक्तःकोपम
यज्ञपापरवपाल्लसीमभद्रावणः ५

तं एवार्थंपिपृच्छः सोपितंतंसमुवः कमिवावगच्छसिकमिवजानासियःपुरालंगमलनः अ
दाहिमत्तनयेनेंद्रजितावद्धस्पृहनेतिवितर्कैस्तहनूमानतेनोस्माकंपुरा अग्रेमिथ्याकथम
वदन किंमिथ्योक्तं लंकाप्रदीपनमथाकृतमिस्युक्तं नवहतोत्तनामाहतश्चमुक्तं ते
नांगदेन श्रुत्वाक्रोधरावणः तूलसीमभक्त कीदृशः कोपोंगदेमयेह
नुमतः अपश्रोतभ्यपतदधीनः ५

वनस्पतेर्वालिनः एकस्मिन्नहनि जातः एकाहिकः अत्र विपक्षे रावणः कोऽभ्यागात् कोऽपि भवतु
अरे अनरण्यवंश्यो रामः सर्वज्ञः सन्पूर्वं बलेन रावणेन हतं तं हैहयं स्मारयति अनरण्यकस्य
राज्ञो मरणं नीतं मरणसमयादत्तयदुचितां बुद्धिं तु धिरनष्पृणानन्दः यस्तु तु धिरेणान
रण्यनर्यथिष्यतीति भावः अत्र सर्वत्रैवाकेडक्तोऽघवादः कोऽधातिशयोक्तिविस्मृतत्वात् १०

कस्त्वं वनस्पते: रे तेनोवनपतिः कः स्वार्थिकस्तेकदाशानः सप्तसमुद्रलङ्घनविधावेका
रिको वेश्मिनम् अस्ति स्वस्ति समन्ति नोरचुदेरस्पेत्र कः स्वलिमान् कोऽभ्यागादन
रण्यकस्य मरणानीतो नाधिताम्बुप्रदः १ रामः किंकुरुते प्रतीपविजयङ्को सोऽत्रमी
यो जितो बाली सोऽपि वकानवेत्ति किमत्र दृष्टो बलिकिमपङ्कावेनिशास्वाम्र
गम् आस्तत्राप्यनवाप्यविस्मृतिनिरस्तो मोहोऽभ्यस्तानीहशः पर्यङ्के निजबाल
केलिकृतये बद्धोऽस्ति येनोपरि ॥ असोत्वदुक्तो रामः उन्नियोज्यं अस्तस्त्वाकोप
॥ पीडयोरितस्यमरः येन बालिना मदीयबालक्रीडार्थपर्यङ्केऽपरिकृतचरणः शिरा
स्त्रे बद्धोऽस्मि तस्मिन्नपि बालिनि तव अपि भवतापि विस्मृतः अहो महदाश्चर्यं मोहो हव
न्मूढता ईदृशो महतां नसीतिरावणविजयी बालि हं नाडं मवलमपदिदपकैस्तत्तकन्या
येन राममनुवर्णयति ॥ ॥ ॥ न ॥ ॥

ह.
टी.
५६

अंगदः आदावितिद्वर्मैर्घ्नान् अजेयान् दैत्यनिवहान् समुद्रलंघनविघ्नकरान् दैत्यव्राता
न्तसंपिष्य हत्वा लंकापुरीं प्रविवेश निपीड्य तिमातिरक्षितसत्वां हनूमानथ विघ्नमाने त्वत्वं तहन
नमेव वन्हिदहनेन पुरीं लंकां ... दहन्सन् स च लघु वानरोपि कुशलीगतः तत्सहतानेके
षोरोमः कथं वर्ण्यते इति १२ अ॰ः कोपेनेन रामेण किं न किमपीत्यर्थः असौ मलत्त

आदौ वानरपोतकः समनरंर्ल्लंघ्यमम्भोनिधिं द्वमैर्घ्नान्प्रवि
वेश दैत्यनिवहान्संपिष्य लङ्कापुरीम् दिव्वाभाम्बन राति
रोमनेन कजानम्हत्वानुभंक्तोवनं हत्वानाम्दहन्पुरी
स च गतो रामः कथं वर्ण्यते १२ अगन्त्यमयुम
मापने रजगावुम्बास्मी तेनः सदनत्न्ताला: समहूताहन्ता
अजलयिवद्ध अवद्ध अमसः ॥

रणेरावणः निजभुजान् आत्मभुजपराक्रमान् जानाति किंविधिप्रशानभुजान् सारिं रुद्रेउ
दस्यतः उद्धृतवतः कीदृशं कदैर्शै तामसागरा अप्सुधराच तेषामाधारः आश्रयस्था स्ते उरगेंद्र
स्व उरगेंद्र पवांगदे वाक्रमन्तरेणापयस्ते तसर्वभागाः प्रकारेण स्पष्टपक्व वागार्थः प्रतिपाद्यते
तेन रामेण जगावभग्न कीदृशा आजगावं भग्न रामेन तैर्मीन स्ताप्यपृष्ट्यं किंतु मंत्र त्रुटिताधृ ५६

रामेणेति सर्वत्र वाली हतः श्रुतितः कीदृशो वाली सुतनः शोभनाविजयस्य सूचकाः तनाः
शराः यस्य अनेकयुद्धविजयीत्यर्थः ताला हतः हिंसिताः किम्भूताल्लम्बा हताः यस्मात् एणे
पायत्ताः हृतं हिंसागात्याः गमृर्थाः तानाथ्रि; जलधिर्बद्धः किम्भूतो जलधिर्बद्धः उच्चैः
किम्भूतबद्धमिति बंधने चतुर्णां लोकबद्धः संख्याजयाः प्रमानितिधयाणि किं कृत्वा धनुर्भ
ग्नं कृत्वं उद्दस्य उच्चैः शान्तिर्यितितालाः किं कृत्वा हताः स शैलसागरधराधारस्य आसौ उरगो

ऽगः किं तेन स शैलसागरधराधारोरगेंद्रांगदसाद्रिरुद्भुदस्यतो निजभुजान् जाना
त्य सो रावणः १२ कण्ठागतत्वाट्कुः पिक्कुलतिलको वालिनामा बली यात्स्वी
नः सन्नाम्निचिरेन्तणमिव चचरितुं आनु संध्यार्चनञ्च बाणेनैकेन येना हतश्शेति
पतितो वानरश्चोऽद्यैवेम्नकासो पि शगर्व मुम्णाणिस्तत पुरंमद्गुलङ्घेश्यागवेम् १४

[illegible]द्रोऽद्य: तस्यांगदे मलकमृदस्य लग्नाः णपार्श्वाग्गृहेनतिप्राशिरो वानरस्य षास्तुज
नकेत्यंगदः धुमानितिधयाणिः जलधिर्बद्धः किं कृत्वा साद्रि वरुणपुत्राः कर्कम दस्यत ध्र्द
हत्वात् सो स्तीवरुणकपयोरितिहेमी अद्दयोद्गुमशोलाकोऽस्मरः श्व सो रावणोति
जभुजान् जानातीति कटाक्षः कीदृशो सोनः चोर्यहान्त तकारश्चावंद्रगयोरिति हृ
मी १३ अंगदः सातोपं स्वामिभक्तिमभिनीय कृतवाः ध्यानपूर्वकं संध्यार्चनं चते
नचरितं कृतं न प्रवंम्नतोपि वाली येन रामेण एकेनैव बाणेन नाहतः कोपेनकृ

वकानरांगजशायाश्वधमगुरंगनस्मितिवविजयीवा
अथवाहतः नाहिनवको कधोतिभवे; २४

[illegible]

ह॰टी॰
५१

निजालयस्थवनितागृहमिव सीतान्वदर्शि समम्पभाषि च यस्सन्देशहरेणैतत्कृते स रामः कथं
कथ्यत इति ध्वनिः १५ रावणः सक्रोधम् अरण्ये पत्रफलचरं नरापिकं नकम्रगमात्रं न तु असि
ह्यादि हतवानिति शेषः हत्वा ज्ञातवधः कुतो ज्ञातः गगनं अधितिष्ठे अधिश्रये गगनं लोकान
पि जितवानिति भावः कीदृशोहं इन्द्रविजयी अत्रैकाकारादिकारलोपः तदुक्तं शाङ्गभास्करे पयय

यस्सन्देशहरेण लाङ्गूलस्थेन नानाविधवारिनिधिः क्षिप्तो ध्यदवह्निजालयत्र वप्रावेशि
लङ्कापुरी सीतादर्शि समम्पभाषि वचनं त्वा भक्षि रक्षःपतेः से न्यमम्पर्य वधि व्यदा
हि च पुरी रामः कथ्यताम् ख्याते १५ कुतो हत्वारण्यकनकम्रगमात्रं नरान्वर कुतो हृ
त्वा हृत्वा वनविपुलो बालिनिःहितः कुतो वह्निज्वालाजटिलसरसंयोनस्त्व
हृदस्त्वं दृष्टो योगी गगनमधितिष्ठेन्द्रविजयी १६ ॥ ॥ ॥

येल्लोपः अस्य आपदम्ब्वपदे हे
तान्येषाम काराकारे काराणां लोपः स्यादिति: हगम् अत्र चागार्थः प्रतिपाद्यते लक्षणेपि
पितानाशिष्ययोरिति हे मील्लरणचर मांसाशिनं रत्नो रूपं दृष्ट्वा नाह्रीपक्षमाविनोरिति धनंजयः
द्वीपादपि द्वीपप्लवने द्वीपोल्लङ्घने विदग्धः कुतो रामपत्नी ज्ञातवह्निज्वालेति रामविशेषणं पुनः
॥ ॥ कीदृशो रामः इन्द्रस्य विजयोस्यास्तीति इन्द्रविजयाकार इति कुतो हे रावणः उद्गतो ५१
योगः उद्योगः युद्धोद्योगी रणसमभयः सन् अधितिष्ठे गगने लाघवम् १६ ॥

रावणः पिपीलैः कीटभेदैः प्रकरणार्थोऽत्र स्पष्ट एव वागर्थः प्रतिपाद्यते किमित्यपेक्षायां रामनाम्ना 108
अ निजभुजेन किमपि शौर्यादिस्वैर्यां न कृतं परं तु तदनुगैरेव वानरैरेतत्कृतं स्वतन्त्रगत्या हरणं शान्त इति
भावः २ अंगदः नाम्नेति प्रसिद्धः रामः स एव येन तेन भगिनी सूर्पनखा तस्या नासावसायापि कि
लमयग्रकर्दमः खङ्गः खरदूषणत्रिशिरसां तद्ध्वान्तेन शिरः कृतं नान्यशोणितैर्हीनः क्रोधातिश
या बुद्धः सेतुर्यदि जलनिधौ वानरैस्तावता किं नो वल्मीकाः क्षितिधरनिभाः किं क्रियन्ते पिपी
लैः दग्धा लंका यदपि कपिना स्वस्वभावः किलाग्नेः शौर्यं स्वैर्यं निजभुजजयैः किं कृतं
राममनाम्ना १ रामो नाम स एव येन भगिनी नासावसायापि किल खङ्गः स खरदूषणत्रिशि
रसां धौतः शिरः शोणितैः यद्दालेति नितान्तवद्धवपुषः संमूर्छितस्य प्रवेशाणदर्पमिव
स्वस्थं विलुठितं रामः कथं विस्मृतः ३ परिमितमहिमानं तद्दमेन सन्तुंद्रति तिधुरवंट
नाभिः कायमनोर्यगर्वः प्रकल्पितमहिमानः सन्ति प्राप्य यादशवदनभूजास्ते विंशतिः
यास्तु न मैममस्पृशाति येन रामेण संमूर्छितास्याति व्याप्तलोकस्य नवदर्पमिव स्वस्थः तद्भगिन्याः घ्राण
विलुठितं तस्या भूमौ प्रतिसंस्मरामः कथं विस्मृत इति कीदृशपाशः स्वस्थः नहालानितान्तवद्धवपु
षः तद्दालानि सीतासमीपे नितान्तं बद्धं स्थिरीकृतं वपुर्येन तस्याः सीतावदहमप्यत्रोपनिशामी
तिभवि ४१ एतच्छ्रवणपत्र्यो रावणविस्मरणायामदेवा रावणः अकल्पितप्रतर्कमहिम
हिम्नायेषां ते प्रसिद्धाः विंशत्याद्याः सदेकानवइत्यमरः सर्वत्रगमनम् ४२ ॥

भुजस्तर्वैमयाकरिष्यन्नंगदोनुवदति. अंगदः रेरेरावणरावणः कतिकियंतः संतिवयंतु प्रत्ना
हृ.टी. ६ नवद्यमाणाल्लक्षणान अस्मानापिराक्षसीस्तनाहतांशीलाक्रांतकराद्दीनपिशुभ्रमः ताने वा
हृप्राक् सर्वकार्नवीर्यस्यन्त्रपनेदोर्दंडैः पिंडीकृत बद्धं अन्यंच देशे ददासीजनैः बालिनाहा

रेरेरावणरावणः कतिबहूनेनात्वयंस्तुभ्रमः प्रागेकक्किःलकार्नवीर्यन्त्रपनेर्दो
दंडपिंडीकृतम् एकेनाज्ञेनदापितान्नकवलं दैन्येन दासीजनैरन्यंवक्तुमपित्र
पामहइतिस्वन्नेषुकोन्योयवा ३३ भ्राता मे कुम्भकर्णः सकलरिपुकुलध्वांतसंहा
रभर्त्ताः पुत्रो मे मेघनादः प्रहसितवदनोयेनवद्धः सुरेन्द्रः खड्गो मे चन्द्रहासो रण
मखचपला राक्षसो मे सहायाः सोहं वै देवशत्रुस्त्रिभुवनविजयी रावणो नाम राजा ३४

त्रितिर्जितवद्धः नदाहस्तांगोजातः नदावरोधादागतेदासीजनैर्जनेदापितं अन्नकवलंय
स्मै तमेकं अन्यंबालिकक्षांतर्लीनपुनः मत्यर्थकोपरि वद्धं एकं वक्तुंत्रपामहे स्वपितृबलव
र्णनेनलज्जामहेतेषुरावणेषु त्वंकः अपवापतेभ्योन्यएव ३५ ततेत्वमुक्तोराव
णः सापत्रपोभूत्तात्मानंल्लदयतिरावणः
भ्रातेति. स्पष्टार्थः ३४

६०

एवंबलमात्मानमनुपदिश्य सर्वपराजयमाप्तिपति नामेति प्रसिद्धं कपींद्र हे हयपतीवालिरर्जुनो स्यातां संभाव
ना· कीदृशो अवगाढः सर्वातिरेकः अंतरे मध्ये स्यामावलयघोस्लोसर्वातिबलाविति स्यामपनिवलंधे
ध्येयोरिति हेमीपरं दशकंधरस्य स्कंधप्रतिष्ठा पुनः अधुना महतीजाता कस्य धूर्जटिः शंभुः यदंशस्थली
यस्य यस्य स्कंध[illegible] देशस्तेनात्मनेनेवच्छभाजिनं गजचर्म तस्य पल्लवस्थानीया करचर

स्यातां नाम कपीन्द्रे हे हयपतीनस्यावगाढांतर स्यामानोदशकंधरस्य महती स्कंधप्रतिष्ठा
पुनः सद्यः पाटितं कंठकीकसकणकीर्णं यदंशस्थली सेनेभाजिनपल्लवेन स्फटितिप्रा
स्फोटयद्धूर्जटिः ३५ सर्वैर्ग्रस्य समेमस्यकठिनावद्दतः स्थलीसंयुगे निर्भग्नमुखमेव दंतमु
घालैरैरावतस्यान्ततैः हेलोत्क्षिप्तमहीध्रकंपजनितत्रासांगनालिंगनप्राप्तानंदहरप्र
सादमुदितस्त्वित्तः समेमन्योरिपुः ३६

रणादिवर्मणिनेन स्फटिति घृणीश्रमेवास्फोटयत् कीदृशीं मंशस्थलीं सद्यस्तत्क्षणात्पाटिताहृद्धा
र्थेहुंतायेकंठास्थ्यां कीकसकणाः अस्थिकणास्तेराकीर्णं कीकसं कल्यमस्थिचेत्यमरः बाल
र्जुनसमयादद्यारूढवलोसीत्याशयः ३५ संयुगे पैरावतस्येंद्रगजस्य सर्वैर्दंताएवं मुशलासेस
मेपकरेवकाठिनामदीयवत्तस्थलीसमेतस्य प्राप्तमुखेत्वाग्रभागएव निर्भग्नखंडितेनतवत्तस्थली
तिएवंभूतोहमितिकर्मांतरमाहसोहंहेलमहीध्रोत्क्षिप्तायोमहीध्रः कैलासस्तस्यायः कंपस्तेनत्रा
सोयस्याः एवंभूतायाअंगनायाः पार्वत्या आलिंगनेनप्राप्तानंदयोहरस्तस्यप्रसादेनमुदितः तस्यमेमद्रा

[illegible]

ह० टी० ६१

अंगदः अखिलं सैन्यं लक्ष्मणेन धनुषा या कृता लेखामाप्यितया अलंघितान्तो लंलंघितेति तच्चा
रेण रामदूतेन हनुमता स्पष्टम् १७ रावणः हे अंगद यत्त्वं मां प्रचूर्णितबलं रामं दोषं न बलं व
दसि तत्सर्वं तां रामाधिकबलोस्मीति भावः काकाक्षिन्यायेनालंसर्वत्रयोजनीयं तदेवाह हे
मातो हिरण्याक्षस्य दारीन् दैत्येश्वरान्स्मलिया बलकथा सामहाडुस्सारात् अलं सर्थितामहा

रे रे रावण शम्भुशैलमथनप्रख्यातवीर्यः कथं रामं योद्धुमिहेच्छसीदमखिलं चेन्न
चेत्कृतं न व रामस्त्विह लक्ष्मणेन धनुषा लेखा कृता लंघिता तच्चारेण बले
छित्वा जलनिधिर्दग्धा हतोऽक्षः पुरी १७ यन्मां त्वं वदसि प्रचूर्णितबले हे मात
दैत्येश्वरान् शेषस्याप्यथ वा हिरण्यकशिपोर्भस्मांगदस्यांगद अन्येषाममरद्विषां
बलकथां महाडुस्साराद्दलं रामस्त्वद्विडहाम्प्रियापहरणे सम्यग्विधत्तेक

डुं बललेशोस्लेष्टासीदिति भावः अथ न ततो नैव रे शेषस्य सर्पराजस्य वा हिरण्यकशिपोः भस्मां
गदनाम्नो दैत्यस्य चान्येषाममरद्विषां बलकथां महाडुस्साराद्वा लसव्यिते भर्मांगदस्येति
पाठे भर्मं स्वर्णेन संगदो वाडुभूषणं यस्य हिरण्यकशिपोरिति
हिरण्यात्मादिभ्योप्यहमेव बली
त्यभिप्रायः १८

112

अंगदः हे कैलासस्तंभटनपतद्दशवदन प्रसार्य वर्यं तव यन्त्वां प्रति हितं ब्रूमः शिरोभिर्मस्तकैर्मा देवीः
मा क्रीडय शिवं शिवं इवं पुनः रामस्ते शिरांसि न दास्यति यथा शिवार्थं भवता वृक्णानि शिरांसि शि
वः पुनस्तुभ्यं ददाति न तथा राम इति अथ वध्येः प्रबंधनं प्रकृष्टबंधनं पश्यकस्य वसरसस्तु वक्तेना
हितं ब्रूमः यन त्वं मदीयपितृभुजदंडस्य जंगमकीर्तिस्तंभः यत्र यत्र त्वं व्रजसि तत्र तत्र वालि
नाबद्धोयमिति कीर्तिस्तंभः ननु किं हितं वदसि तदाह कमलबंधोः सूर्यस्य वंशे प्रसिद्धानामस्मे
ति। ४८ अंगदः रे वानराधमातिकटुप्रलापी नेकठत्वपतनाधामाह तत्र स्वामिपित्रोरारामश्रेष्ठ

शि [illegible] शिरोभिर्मा देवीः शिवं वनेन ददास्यति पुनः प्रबंध्य पृष्पाब्धेः सरसस्तु वकैलासस्तंभट हित
त्तं ब्रूमः त्वामन्वज्जनक दोर्दंडस्य विजयस्य कीर्तिस्तंभस्य जकमलबंधोकुलतयधूम ४९
वद्दो दंडप्रचंड प्रतिहननविधौ प्रौढबाहोः सहस्रच्छेदक्रीडाप्रवीण स्थिरपरशुमहा
गर्वनिर्वाहकस्य हंतोहं राघवस्य त्वरदयवनहृष्ण वासवालाग्रलोम्नः पुत्रः पुत्रामहंतोः
दर्शयति रे रक्तः अहं राघवस्य हंतास्मि किंभूतस्य तद्दोर्दंडानां प्रचंडयत प्रतिहननेबलहरित्वं तस्य
विधौ विधाने प्रौढस्य गर्वं यत बाहोः सहस्रं हस्ते यस्य भुजसहस्रं तस्य छेदपवक्रीडानस्य प्रवीणः स्थिरो
निधौरेयः परशुर्जामदग्न्यः तस्य यो महान्गर्वस्तस्य निर्वापकस्य शामकस्य वकुजजयि हे रूयमज
सहस्रच्छेदपरशुरामविजयिन इति ध्वनिः पुनः रावणस्तेनो इंद्रात्मजस्य वालिनः पुत्रोस्मि किं
भूतस्य वालिनः तदपघनेन वकुरीरं तत्र याहुणाकरुणानयाव हावासायकृतानि श्चक्राग्रलोमानि
येन तस्य लोकख्यातेन कृता भुवं भ्रांता वायदागतस्तदागत [illegible] मेतेनाहं दृष्टा वालाग्रलोमसंवि

[illegible]

रावणः नोऽस्माकं श्रोत्रेषु कर्णमार्गेषु कति कति कियंतः अरयः पदं स्थानं चक्रिरे अकार्षुः इति नो इति पाठे
ह.टी. ६२ कियंतः कियंतो वीराः पदं नो चक्रिरे अपि तु सर्व एव चक्रिरे तेषामपि समत्वमार्गे किं विशिष्टाः अरयः शौच
शौर्यसज्जाः कोलकाभट इत्यपेक्षायामाह यद्दोर्मंडलेन निशाकरगिरेः कैलासस्य धातवो गैरिका
द्यास्तद्द्रवाः अगाधि यस्य मे दोर्मंडलेन गाढाक्रमणवशात् निस्यंदेति स्यंतं यद्रक्तं तस्य याः छटाः
प्रवाहास्तेषामाशंकामंकुरयंति जनयंति ४१ नस्मेरावणाय कः पुमान् वैरायते न को पीति यः

अरयः श्रोत्रपथेषु नः कति कतिशो च पदं चक्रिरे तेषामेव विलेख्यसाम्यस्मरणिं ज्ञागर्जितलंका
धिटः यद्दोर्मंडलगाढपीडनवशान्निस्यंदरक्तच्छटाशंकामंकुरयंति निशाकरगिरेरपा
पिधातुद्रवाः ४१ स्वेष्वन्हाय कुतेषु मर्देस्तजवाद्ग्रेः स्फुटितावपि व्याकीर्णेषु विल्ले
षु देवल्लिविबतेहप्यापि रामायणं चितेनास्वलितेन [redacted] नयेल्लदयिकेब्रह्माणमपी
णयत स्मैकः प्रथमायमानिभुमेस्तावीरायवीरायते ४२ ॥

अस्खलितेनाव्यग्रेण चित्तेन तत्
दयिकं सर्वतो प्यधिकं यथा स्यात्तथा ब्रह्माणं प्रजापतिं रुद्रं वा अप्रीणयत् उभयोः सृष्टिकारित्वा
त् ब्रह्मतं किं कृत्वा स्वेषु अविलेषु मर्देषु अग्रेः सकाशात्स्फुटित्वा बहिर्निःक्रांतेष्वपि व्या
कीर्णेषु समंततो विक्षिप्तेषु सत्सु देवल्लिविबतेरामायणं रामादयनं रामाश्रयः कालो भविष्यतीति द
हृष्ट्वा अयनं कंस्तव समयोरिति हि मी किं भूतेषु मर्देषु स्वजवात् उत्कृत्य कंठाद्उत्पाट्य कृतेषु ४२ ६२



खट्वाङ्गेन रमंजरीत्यमरः तास्मास्तीति खट्वाङ्गी रुद्रः तस्य स्वयं छिन्नैः शिरोभिः पूजार्थं समु १
न्नैकः पुनः तत्रार्थं स्तुत्वत्प्रयोजनं घटयितुं कर्तुं हरकेठयः तत्राकारो भुजङ्गमस्तदाकर्षणपटुभ्रमः तदा 114
भ्रमयेरुद्रगणैः सादोघस्तस्य पुकेनननं कृत्वा प्रतरेरुद्र रावणयोरत्त गलेस्थिताया वासिनः
कंठसर्पमारटल्लीखुत अस्मै रावणः किं वर्ण्यते शिरः पुष्पमालायां कंठभुजङ्गमाकर्षणमिति
भावः सैरायस्तस्य न तेन मितिभरतेति ४२ अज्ञानतेप्रविश्यप्रतीहारः शिरः सिंदूरशरणिः स्त्री
वीरो सौ किम्नु वर्ण्यते दशमुखः छिन्नैः शिरोभिः स्वयं यः पूजार्थं समन्तकोटघटयितुं देवस्य खट्वा
ङ्गिनः स्तत्रार्थे हरकण्ठतत्त्वभुजङ्गम्याकर्षणाय यतः सैदो येषु मयः कृतमस्तैरिभिः स्थितात्
रेवारितः ४३ अद्यत्व धयनस्य वेषमतनयस्तलीन्वहिः स्थीयतास्तस्य न्नु तस्य हृदस्य तेज ऊ १
उमतनेषासमावृक्तैणः लोकनारदसहरस्तिकथा लापैरलनु न्वरस्तीमायल्लकभञ्ज
भग्नहृदयः स्वस्थानलङ्कापुरः ४४ तमायल्लकेस्य तमितितलाघुधःप्रकरणाच्छ्लुस
हृष्य ववागर्थः इतिपाद्यतेपूरमभक्ताहनूमातस्रागतान्ब्रह्मादीन्भक्तिबाधयतिहेब्रह्मन्नेषरा
मः अध्ययनस्याध्ययनेनवेदादिनासमयः सम्यगयतीतिसमयोविषयोनअतोबहिर्हे पूषस्त
स्ती स्थीयतांयहूपरस्तत्रामानयतावाचोनिवर्ततेअप्राप्यमनसा सहेमुक्तता हेजडमनेहह ज्ञ
स्मतेस्वस्वयथास्तान्तथालाजेजल्पवदपयाववृत्रिणैरामस्य सभाभक्तगोष्ठीकीहकलोकेसह
रप्रलयः न्ययं चिन्तियतेविषयेनैराहस्तयासमहतोनारंनेददातिप्रकटयतीतिनारदः सृष्टिमयः
पालिनैः पालकनयात्स्यतेयस्यासास्तुतिः पालनावस्थासंहारस्य सृष्टिपालनाकथालाये:

ह॰ टी॰
६३

लापैः अलंनकिंतु सूर्पणखे हे तं बराख्यां गंधर्वं अत्र ईकारप्रश्लेषः एपलोप इति स्त्रे एजईश्वरो रामः १
लके रणे सीतायां आयल्लकः किंशिरः सिंदूरधारणि सैव मल्लकस्तेन भग्नो रावणस्य हृ
न्नाशको स्ति तर्हि भयजनकः किंनेत्याह अयः शुभावहो विधिः मंगलकारीत्यर्थः ननु सीतार्थी
रावणस्तासांकामी किंनेत्याह स्वस्थः सदात्मरूपसंप्राप्त इत्यर्थः प्रकरणार्थमवगम्य ४४ अंगदः
क्रोधेनाटयति हे रावणत्वं निपरुषपरुषातिचंडकोपेनागत्य त्वां किमद्यैव न हन्यात् अपितु हन्यादेवेप

स्फूर्जद्दिव्यास्त्रबाहुव्यतिकरविगलत्कन्धरैस्ते शिरोभिर्देवो रामः करिष्यत्युचितबलिमय
मुनेसद्यस्तनशासी हन्मा किंनाद्य रत्नामनिपरुषपरुषघातालातकछावशिष्टः सोहं सोहं
त्वयाद्यप्रहतवक्रशिरःकन्दुकैः क्रीडितोस्मि ४५

रत्न अहं हननेनेत्तत्रयमस्तितदाह
नातकछावशिष्टोसि यत्त्वमेनानकं एप्याम्यक्रमहं कथं हन्मीति अहमपि प्रोद्धृत्य उद्घेरातिर्यस्मि
त्वपादाभ्यां प्रहतानि तानि इतानि वक्रशीर्षाण्येव कंदुकास्तैः क्रीडितोस्मि यदहंतानि बाणेनैनहं
तव्यानीति ननु स्वामिद्वेष्टाहं तव्य एवेति चेत्तत्राह देवो रामः तेषां शिरोभिः उचितबलिकरणीयदि
कृपालबलिं करिष्यस्त्वेतानाहं हन्मि किंभूतैः स्फूर्जोतिदिव्यास्त्राणि यत्र तत्स्वबाहोरामस्तुजस्य
व्यतिकरः कोपस्तेन विगलत्कंधरा येषां तैः ननु बलिदानेस्य किं भविष्यति तत्राह भूतानां सं
घातं समूहं शमयितुं शीलं यस्य सः अस्मात् पिबलिदानक्रियां शीतयितुमिति भावः ४५

अथार्थगौरवेण रावणेन रामं स्मारयति मूर्द्धां कर्त्तनसाहसेन दोष्णां भारोद्धरणगर्वेण फलं न गौरीरम
णकर्णे मिक्षु सितन्नेत्साह ४६ हे रावण त्वं एषां मूर्द्धां मस्तकानां च भुजः दोष्णां विंशति भुजानां च
फलं दर्शं कर्त्तनं भारोद्धरणं चेति । तदेव फलं दर्शयति उद्धृत्य स्कंधात् कृत्वा येके कृत्ताः खंडिताः अविरला
निविडाये गलाः कंठास्तेभ्यः गलन्तः पतन्ती कर्त्तनस्य प्रभूतप्रचुरायाधारा तयाधौतो प्रक्षालितो यौ ईश
स्य हरस्य सांध्री तयोः प्रसादेनोपगतः प्राप्तो यो जयस्तस्य जगति जातः सिद्धो वमहिमा येषां मूर्द्धां ।

अस्ति मत्स्यास्तिमिर्नाम शतयोजनविस्तरः तिमिंगिलगिलोप्यस्ति तद्गिलोप्यस्ति राघ
वः ४६ मूर्द्धां मद्धृत्य कृंत्ताविरलगलगलद्रक्तसंभूतधाराधौतेशांघ्रिप्रसादोपनतजयजग
ज्जातमिथ्यामहिम्नां मे कैलासोल्लासनेच्छाव्यतिकरपिशुनोत्सर्पिदर्पोद्धुराणां दोष्णां चैषां
इते नेफलमिहनगरीरक्षणे यत्नप्रयासः ४१ सीतां मुंचमदं जनस्वरामचरणौ योज्यं विरोद्धुमता
देवाः सेवं विभुजः परिभवं मे याति लंकापुरी नो चेद्वानरवाहिनीपतिमहाचंचच्चपेटोत्
दैत्यैर्नन्दकृद्ध्विभिरंगसंगरगतस्तन्न फलं लप्स्यसे ४८ । किं भूतानां दोष्णां कैलासस्य गिरेर्या

उल्लासनेच्छा उद्धरणेच्छा तस्या यो व्यतिकरः अशौर्ये शौर्यारोपस्तस्य पिशुनः सूचकोयः उत्सर्पी प्र
सरणशीलो दर्पस्तेन उद्धुराणां प्रचंडानां एवं भूतानां मूर्द्धां दोष्णां च फलं इदमेव शिरःकर्त्तनसाह
सं भारोद्वहनप्रौढिस्तुतिर्हमदागमने यत्न नगरीरक्षणे यत्नफलं स प्रयासः श्रम एव नैभावः ४७
वानराणां वाहिनीपतयो हनुमदादयस्तेषां महान्तश्चंचन्तः सोल्लासा ये चपेटाः करतलप्रहारास्तेषा
मुत्करैः उत्पुंजैः परिकंडुकवद्दत्ततिभिः जन्न फलं तस्य तत्सान्त्वनस्य फलं लप्स्यसे प्राप्स्यसि ४८ ॥

रा.
टी.
६४

रावणः भोगदं तं स्मरसि अयमज्ञ त्वेणादशमुखः कथमासीत् पतद्देववीरत्वं द्योतयति किंकुर्व
न् देवध्रीचीदेवानेचनिगच्छतिशं जयति वा देवध्रीचीनो देवप्रियप्रसभं यथास्यात्तथा निजभुजः
एव वनं तत्रोद्दामकरिणीमत्तनवगर्जीकुर्वन्नसन् देवानेचति देवद्रुणस्मरः यथा गर्जीवनमा
श्रयति तथैवायं वीरिरित्यर्थः कीदृशः निसर्गोद्दृशेणस्वभावादुन्नतेनोरसा पीतगगनश्लाघ्यका
यः कीदृशो नोरसा मरुत्वानिंद्रः तस्माद्भौलिर्वज्रं तेन यो व्रणः योगस्तेन घटितो निर्मितः घोरः

मरुत्वद्भौलिव्रणघटितघोरस्य पृथुना निसर्गोदग्रेण प्रसभमुरसा पीतगगनः प्रियंदेवध्री
चीनिजभुजवनोद्दामकरिणीमयं कुर्वन्वीरः स्मरसि कथमासीद्दशमुखः ४९ आस्कन्धाद
विकण्ठकाण्डविपिने त्वाकचन्द्रहासासिना हेतुमप्रक्रमितेऽमयैवकण्ठितित्रुटणाच्छिरः
सन्ततौ आस्येरङ्गलितासृगार्द्रदवचोमग्नम्भुवा यद्यमू दशकोपकमपिस्वयं सभग
वांस्तन्मे प्रमाणं शिवः ५०

स्वपशुः शोष्णुः यत्रतेनवज्रादपिशोषणामाप्रोक्तं तनम् ४९
पुनरात्मनेरोद्ररसावेशभावः किं रोऽति आस्कंधादिति स्कंधमभिव्याप्य कंठापवकांडा हृत्तस्कं
धास्तेषां विपिने दशशिरोरूपे मयैव चंद्रहासासिना हेतुं प्रक्रमिते कर्त्तनेप्रारब्धे सति कीदृशे कं
ठितिशीघ्रत्रुटनीशिरः संततिः शिरोनाडीपरंपरा यस्य एवं सति वक्रोऽपि दशस्वपि एकमपि वक्त्रम
यदि अस्मेरस्मितरहितं गलितासृगाकाकृत्वागार्द्रवचोवामयम्भुः भगवान्कोऽप्यू यैरतत्तत्र स्मे
त् जातं तत् शिवः स्वयमेव प्रमाणं साक्षी एतेनात्मिसाहसाद्योतितः गर्हेदोषमयेष्टफलं ६४
त्वभयात् ५०

येमूर्द्धानः अहंपूर्विकया अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यहंपूर्विका मनेतिप्रहारं अभजन् पुरारेः रुद्रस्यमूमौपति
ताः सन्तः तेमौलयः पुनर्ममनवभवान्मूर्द्धः आलोक्य इतिप्रीत्या ट्टहासंव्यधुः कृतवन्तः इतिकिं
इमेनवभवाः इद्वंयाचिष्यन्तेवयंनेतिएवंभूतः साहसिकोहमितिभावः सभयामर्षः पुन
स्तदेवप्रलयतीतिज्ञेयम् ५१ अद्भुतोयः साहसास्मिन्नेकोरसोयस्य सः एवंभूतोरावणः

येहंपूर्विकयाप्रहारमभजन्मांक्षिन्धिमांक्षिन्धिमांक्षिन्धीत्युक्तिपराः पुरारिपुरतो
लंकापतेर्मौलयः तेभूमौपतिताः पुनर्नवभवान्मालोक्यमूर्द्धापरान् याचिष्यन्त इ
मेहिनोवयमितिप्रीत्याट्टहासंव्यधुः ५१ मूलेपंचततश्चतुष्टयमितिस्वकृत्तनिवे प
शैः शिरःपुष्पैरर्चतमावलोकनमितैरुच्छोणितैरर्चिते हृत्स्पर्शावसेनमूर्द्धि
दशमंमूर्द्धानमालोकयन् शम्भोरद्भुतसाहसैकरसिकः कैर्नस्तुतोरावणः ५२

कैर्नस्तुतः अपितुसर्वैरेवकस्सति स्रजिमालायां संनिवेशो येषां तैः शिरःपुष्पैः शिरांसि
एवपुष्पाणितैः शंभोरुद्रस्यमूर्द्धिअर्चितेसति किंकुर्वन्सन् हृत्स्पर्शावशेन इतिदशमं
मूर्द्धानंआलोकयन्सन् इतिकिं मूलेपंचशिरांसितेनः अग्रेचतुष्टयंशिरसांनष्टं अतस्त्व
तुष्टयेपंचमंशिरोमर्पयते इतिकोहर्षः अन्यनमोदशमस्त्यवलोकनं इतेः प्राप्तैःव
यंनचैवदशमः कृत्तेतिपुनः उच्छोणितैः उच्छलद्रक्तैः ५२ ॥

ह॰ टी॰ ६५ योलंकेंद्रोरावणः समाश्रुतेधीराणां साधारणधीराणांमध्येयेवीरावीरत्वेनोक्ता: तेषांप्र दर्शमार्गेरस्य: स्पृहणीय: धीरवीराग्रपिधेरस्य हयंतिगिरिस्थितिकटाक्षा: रम्योनतुर्गविले नास्यवीरत्वमितिनतस्मिन् रावणोपुरारेरुद्भसप्रयोगेचंद्रहासकृतखंडानमौलीन्जुहु तिसतिदहनोग्नि: भीम्या रावणशिरांसिकथंदहेयमितिभीम्यामंदशिखोमंदज्वालोजात:

लङ्केन्द्रः समधीरवीरपदवीरम्योनरम्योगिरिस्तास्मिन्जुहुतिचन्द्रहासशक लान्मौलीन्पुरारेःपुरः भीमामन्दशिखोदयोपिदहनस्तैरेवतत्रक्षण मृत्राणधैःस्वदिहत्सयातनुननुसाग्नानिलैर्दीपितः ५३ आस्तामस्य कहोमविक्रमकथापौलस्त्यविस्तारिणीदेहद्धि॰ननपातयन्ति दहनेवैधव्यभीता:स्त्रियः कैलासोद्धरणेनभारवहनप्रौढिस्त याविःकृतानरंणवर्णयकिंचिकिंचिरपरंयशोरुषसास्पदम् ५४

भुजस्तैरेवप्राणाधैरिंद्रियगणैः दिहत्सयाकथमेतानिशिरांस्याग्नानेदाहयंतीतिज्ञानेच्छया मंदमंदश्वासानिलैर्दीपितः इंद्रियाणिनिराश्रयावस्थानत्वात् तेरेवकृतशिरःसंचारकृता ग्निर्दीपितइतिभावः ५३ अंगदःस्रावत्ते॰रावणस्यविक्रमहृदयमस्तिमस्तकहोमः केला सोद्धरणंचेतितद्दृयनिराकरोति आस्तामितिसर्वंसुगमम् ५४ ६४

119

तदसंख्यिज्ञाताजिगिमिषुरंगदो रामवीर्यं स्मारयति यो राजबीजांतकः तत्र संतानच्छेतारं जामदग्न्यः
परशुनाकुठारेण यद्वा तावनं यस्य राज्ञो भुजवनं अच्छिनत् अलुनत् बाहुवनमिति निपातन 120
सिद्धः कामधेनोस्तस्य कस्य यस्मिन् राजन्यजं ते उल्लसोमुनिः दोर्दंडे बाहितः प्रापितो वह्ने इति
यः यो ज्यो विश्रवः सुतो रावणस्तस्मै च नाय भित्तुरभवत् यो त्र जीवदानमित्या याचितवान् ति
तस्य सौर्यरसांबुधेः वीररससागरस्य अंशुपतेः सो यं मे वज्ज्वलंतेजो वडवानलस्य रामप्रताप
राज
दोर्दंडाहितयो त्र भित्तुरभवद्यस्मिन्नुल्लसोमुनि सहाद्या वनमच्छिनत्स्य रस्तु लोथ्या रा
जबीजांतकः सौर्य सौर्यरसाम्बुधेर्भर्गुपतेर्ग्रासो पिनास्या ज्वलन्तमेजो वडवानल
स्य किमसौ लंकापतिः पत्नलम् ५५ रे रे रावण संमुन्नुसहसादेवी मिमां मैथिलीं
मिथ्या किं निजपौरुषस्य घटनाम्भाग्यमभ्यस्यते एतां पश्यसि किं न किं तु रगणे
रुह्वीनदो विक्रमा सेनावानरभर्तुरुद्भटभुजस्तम्भाग्रभीमाङ्गुरः ५६ ॥ इति नवमोंकः ९

वडवाग्नेः ग्रासाकुलकमात्रमपि नासीत् असौ पल्लवमल्पसरो लंकापतिः किंन किमपीति पत्न
दत्तं संग्राम शौर्य योदितिवज्जकः ५५ एवं रामवीर्यमाश्राव्य तदनुगवीर्यमावयति रे रे इति
वानरभर्तुः सुग्रीवस्य उद्भटायोद्धारो वानरास्तेषां भुजाप्रवस्तंभाग्रात्मुरवस्तंभास्तैर्भया
वहं सहम् ५६ इति लंकाभटमुकटै वीक्षैरथितिप्य लंकामाते कयत्नेगरहोतिः क्रो
नः इतिश्री हनुमन्नाटकटीकायां मिश्रमोहनविरचितायां नवमोंकः ९ ॥ ॥

ह॰ टी॰ ६६

अथ निजप्रतापप्रचंडवेडसममतोत्साहपरिस्फूर्तोस्थलं कापनेः कावकोस्त्रीनिजं वोद्वेरिसमरः स्ववेलारब्धमिदिनितवप्रदेशे सारोपैयथास्यात्तथा लंकापनेः अर्द्धेकराः दशास्यस्य धनुष्टंकारैः ककुभः स्वयंति तथैव कोदितप्रेतइति कौलेपकावाणानां दोर्दृच्छानिविमली कुर्वति पुनरर्द्धेकराः चित्रफलकैः चित्राकृतिभिः तत्रासिद्ध वेदेरीकुचेपत्रवल्लिरचनावैदग्ध्यमभ्यस्यंति अथवा गार्डीवकरः कौनाशहस्तयोरिति हेमी अर्द्धेकरा अर्द्धेबाणराः अ

स्फालादाशरथिंस्ववेलकटकेसारोपमर्द्धेधनुष्टंकारैः परिहरयन्ति ककुभः प्रो
च्छानिकौलेपकात् अभ्यस्यन्तितथैवचित्रफलकेर्लंकापनेस्तनेवैदेही
कुचपत्रवल्लिरचनावैदग्ध्यमर्द्धेकराः ५१

तासंस्थाप्यमुक्त निष्ठायामितिकामधेनौ
सर्वाद्धेवदन्नश्चित्रफलकैः चित्रितभल्लैः फलमाकृतिभल्लयोरिति हेमी लंकापतेः कुचपत्र
वल्लिरचनावैदग्ध्यं कुचसंकोचे कामधेनौ रावणस्य संकोचायवेपत्रवल्लिरचनावैदग्ध्यमाला
निमातिवैदग्ध्यं यथावदनमालमंडपप्रवरूपैतेनतथास्य रोधनविधानमिति प्राणभृत्सा
होचदेहिनावितिप्रामृतः लक्ष्मीरीकारउच्यतेइत्येकाक्षरी रावणोत्साहस्य शोभास्तंको
चायपत्रवल्लिरचनावैदग्ध्यमितिवैतन्मयेन २ ॥ ॥ ६६

ततोनिजराजमंदिरशिखरमंचमारुह्य· एषः पुरालंकायांविकृतिंदारुणीयां कृतोज्ज्ञानमित्य
नम्प्राहदग्धाग्रपुच्छः एषकः प्रतिभातितदीयः सुतः बालिपुत्रः कथंज्ञातइत्यतआह बालिसमा 122
कृतिरितिशरधनुर्धारीकः सीताप्रियः इतिसंशयमेववितर्क्यनिगदन्सन्रावणः प्रत्येकंरि
पुंनिगदनईदृशीनिर्ज्ञेयं २ तत्रमंदोदरी· राघवमेवस्वयमेवपदेनासहायत्वंद्योतितं· मुकुः आ

लङ्कायां कृतवान्भयंहि विकृतिंदग्धाग्रपुच्छः पुराकोप्येषः प्रतिभाति बालि
सदृशोनूनंमदीयः सुतः एषामः कामसमाकृतिः शरधनुर्धारी ससीता
पु पतिः प्रत्येकंरिपुंमेदृशीतिनिगदन्मञ्चस्थितोरावणः २ दृष्ट्वा राघवमेव
राक्षसवनस्वच्छन्ददावानलज्वालाकान्तानिजवल्लभस्यपरमप्रेमाण
व मालोक्य· कान्तानीमङ्करामपत्तविजयमङ्गं· स्वमङ्ग्याम
कुर्द्धावन्तीमङ्कुरनरालपतिनामन्दोदरीसुन्दरी २

मयपत्तविजयंकोलंतीचकारात् मुकुः परपत्तभंगंकोलंतीमङ्कुर्द्धावेतीसतीअंतरालपति
नामासीदितिशेषः अतएवमङ्ग्याअन्तादेवमजानतीस्पर्शः कदाचिन्न
हेकदाचिद्रावणाभ्यासे एषवानरालः एकत्रस्थित्यभा
वादितिभावः २ धावनमेवद्योतयति वृन्दारु
इति· ॥

ह.
टी.
६१

इयं मंदोदरी आत्मचरणारविंदगतेरेणुकरालकर्करतां अनैषीत् प्राप्यमास किंविशिष्टा
न् वृंदारकैरभिवादके समरः वृंदारकैरभिवादकानि यानि वृंदारवृंदानि देवसमूहाः तेषां या
वंदीरुद्धस्त्रीगणः तस्त्रिरोगुंताम् मंदारमालापारिजातपुष्पस्रक् तस्या मकरंदविंदवो येषु
मकरंदरेणयोगात् कर्करत्वं यच्चरणारविंदे इति पाठे यस्याः चरणस्य चरणारविंदयोर्ये रे
णवः कराला न् वृंदारकाणां वंदीरुद्धदेवगणः देवानां चरणे पपीडना न्मकरंदोविंदवः

वृन्दारुवृन्दारकवृन्दवन्दिमन्दारमालामकरन्दविन्दून् मन्दोदरी यच्चरणार
विन्दरेणून् करालकर्करतामनैषीत् ४ त्वम्बाहुहूते चन्द्रशेखरगिरिभ्राताज
गद्गतकः पुत्रः शत्रुजयी त्वमेव रणाधीर्नतमः बली बालिजित् तद्राजन्न
बलाबलादपहृतादेयास्यसा जानकी लङ्कायां रुदती त्सुवाच वचनं मन्दो
दरी मन्दिरे ५

मंदोदरीया वना देवः ४ अंजलीर्विहा मंदोदरी सा हे रावणं
वैरि विद्रावणे विख्यापयति देवः मंदोदरी लंकायां तत्रापि मंदिरे तत्रापि रहसि इति
वचनं उवाच तदेवाह हे कांत त्वं इति अवेत्य ज्ञात्वा रणाधीरेण त्वं कोजातः तथा
पि बालिजित् त्वं हि यबालिजे ता रामोवली इति सगर्भोक्षेपः इति किं
बाहुहूतरुद्रावलोहं जगद्गतकोभ्राता इंद्रविजयी पुत्र इति तस्मा
त्स्वं सैवाबलात त्तोपि वनात् स्तन्यादपहृता न प्रत्यर्पतं अतो रावं यदे येत्यभिप्रायः ५ मा ६७

रावण: निजभुजार्दुबरे नाटयति हे भीरु भयशीले ते भिया किं न किमपीति रावणसाधीशास्य मेयसो
रामो महान्रिपुर्न यस्य मम साग्रे तपस्विनो प्राणान्स्पष्टं मंदोदरी स भयं रावणो हीति पद्यार्थम
पश्यतो भावि नेहितो यार्थं भवगम्यतमेवाह अमौनाद्रुमान्रामः महान्रिपुः राक्षियस्य राम
स्याग्रे मङ्गुजमंडलाग्र उद्यतयष्टनुसतः प्रविलाम्रस्यतपस्विनः रिपुता पिनो रामस्य मार्गणाम
मशरणान्नेष्यति अतो भिया किमित्यवगम्यः १ हा प्राणनाथ लंकेश्वर किमिति स्वकपोलके लि

किं ते भीरु भिया निशाचरपते नीतो रिपुर्मे महान्यस्याग्रे समरो घतस्य न हुराक्षिष्टेति शङ्का
स्यः महोर्दंडकमंडलो घनधनुः तिष्ठाः नगणान्मार्गणाः प्राणान्स्यतपस्विनः स्मति
रणे ने ष्यतिपरस्याधुना १ एकः सुग्रीवभृत्यः कपिरखिलवनं येन नंदापि दग्धा यान
याते ल्लूसीनदानीदृशाम्बभवतः किंकृतं वीरमार्गः प्राप्तो सौ बंधहौ सकलकपि ते
बले वीर्हिमल्लूक्ष्ययोर्द्धं तमसीतामुंचसंचेतसभिनि शाम कथ्यन्ते पत्नी रावणस्य १ सु
केचसार एं वीरहूतप्रस्थापरावणः रामदेवस्य शिबिरमत्र चक्रे यमत्रिभिः २

तेरमं गत्वाल्पे रामनो व धमन्यसे शांतपापं प्रतिहतममंगलमिति वैचित्र्युमन्याय एकः
स हायम्रुत्यः तत्रापि सुग्रीवभृत्यः रामभृत्य इति पत्तननगरं वनं च दग्ध्वान्तूसीभंग वा गाड़ंबर न
पथ्यास्यात पाया तः गतः तदा भवतो वीरमार्गैः वस्तुतस्त्वयापि किं कृतं न किमपीति अतो रा
मः स्पष्टम् २ मंदोदरी कथ्यनेनकिं चित्सभयो रावणः शुकमिति शिबिरे कटके तं
त्रविरूपावेतौ मंत्रीसहितम् ३ देवमामिति
राम

सेऽप्रतिविपक्षकालेऽप्रतिभटाः शत्रुबलान्यतिप्रोल्लासनं युद्धाय प्रेरणं नोऽस्माकं मुदे न अमनुदानादि ह्रा
यशः परत्र निरयावहत्वं चेति॰ नत्वबलाबलाख्यानेन नहितमिव द्योतयति सीतेत्यबलत्वे हेलोल्लंघि
तेति बलत्वं स्पष्टम्॥ ९ ननु रामे परीक्ष्य दास्यामीति चेन्न अद्यैव देहीत्याशयेनाह यावदिति पश्यसीति
प्रत्येकमनुबध्यते निरलावि सल्लालंकारात्तस्याय स्यान्निजानुजे विभीषणे॰ हृमेत्रोपदेशाकर्णनात्वा

देवत्वामप्रति सम्प्रतिप्रतिभटप्रोल्लासनेनोमुदे देवाय प्रतिपाद्यते हितमिदं यस्माद्वयं मंत्रिणः
सीतारत्नमदत्तलक्ष्मणधनुर्लेखापिनोल्लंघिता हेलोल्लंघितवारिधिः कपिकुलैः सार्द्धं
स रामो महान्॥ ९ यावद्दाशरथेर्न पश्यसि मुखं यावन्न पाथोनिधिं बद्धं यावदिमा न पा
वकशरैर्लंकाऽतिरम्यालकां यावन्नैव निजानुजे स्वचरितं यातेऽकुलांगारतां तावद्राव
ण लोकनाथ तरसा सीतां प्रयच्छानघाम्॥ १० पतेतेमम बाहवः स्मरयतेर्दोर्दंडकंडू
कराः सोऽहं सर्वजगत्त्रयाभयकरो लंकेश्वरो रावणः सेनं बद्धमिमे मृगोऽभिकपिभिः प
श्यामि लंका हृतां जीवद्भिर्न हि दृश्यते किमथवा किं वा न वा श्रूयते॥ ११

स्वचरितमित्युक्ते॰ ननु यावज्जीवेत्तावदनुभवामि ततोऽर्पयामीति चेन्न अनर्घ्यानि पापमिति॰ १ रावणः
साम्प्रतं जीवद्भिः चिरशरीरधारणवद्भिः अथवा दर्शनाभावे किं न श्रूयते॰ हाहा
यं वाचाकष्टं कष्टं हंतहा वा वनाः स्वमा इति हैमी॰ ११

विरूपाक्षः राजन् विषादं मा गाः पक्षे शाक्रस्य शिखामणिः मुकुटोपरिमणिवद्राजमानाः शास्त्र
ग्रहणे ये केचन ते शास्त्रग्राहिणः तेषामपि प्रणयिनी सादरं ग्राह्या न तवास्ता लंकेति पदं अस्यां
द्रुहिणे ब्रह्मा तदन्वये ब्रह्मपौत्र विश्रवसः संभूतिर्जन्म तेन तस्मात् ईदृग्वरो मे न लभ्यत इति चेत्
एषः त्वत्सुतेन रावणेन स्यात् नर्हि सर्वे गुणाः एकत्र त्वनन्यापी तिष्ठति ११ रावणः धैर्यमवलं
व्य. शास्त्रविचारसमर्थं ते निर्द्धारणमर्थं तो मतिर्मता विबुधैरितिरसोदधौ विपश्चितां विलासि

ग्राह्या शाक्रशिखामणिः प्रणयिनी शास्त्रग्रहाणामपि भक्तिर्भूतपतौ पिनाकिनि पदं लंके
ति दिव्या पुरी संभूतिर्द्रुहिणान्वये च तदहो नेदृग्वरो लभ्यते स्याच्चेदेष न रावणः क्व नु पुन
स्त्वेकत्र सर्वे गुणाः ११ मतिर्विपश्चितां मंत्री रतिर्मंत्री विलासिनाम् पराक्रमैकसाराणां
मानिनामसिवल्लरी १२ राजन्मुखरसस्नाता वाचो मधुराः कस्य न प्रियाः न वहोदत्तमाः किंत्व
नैता व्यसनसंगमे १४ नो कामिनीनां मानिनीनां चित्तोन्नतिमतां असिवल्लरी खड्गधारा अतो सा

के खड्ग एव मंत्री भवन्मे त्रस्तुतान एवेति भावः तत्रैणपूर्वमंत्र इति निर्णीयते १३ अधिपतिः प्रथम
होदरो नाम मंत्री मुखरसस्नाता वाचो वैक्रवे मास्ते अस्ते सेषा वाचः किमात्मेप्ये तावाचः व्यसनसंगमेड्रः
स्वागमे सति तोदत्तमाड्ः खसहनयोग्यानां तोदः संकटचूर्णयोरिति हैमी यद्वा व्यसनसंगमेघ
नपानस्त्रीमृगयादिवासनापादेयो व्यसनास्तद्योगे मुखरसस्नाता वाचः मधुराः १४ ।। ।।
।।

हि॰ टी॰ ६९

श्रीरक्षणेराज्येस्वर्थपालने १५ विपत्तौसत्यांग्रन्यत्रनीष्टदंतरंवागतेसति १६ तंतमंत्रदानानहीं
सीत्याह श्रीत्यागतमरणंतांतथापिप्रभुभक्तानामितिप्रभुभक्तैः प्रभुप्रियकारिभिर्मंत्रिभिःमोरव्यात्
धार्ष्ट्यात् इदंवक्ष्यमाणम् १७ यैर्मंत्रिभिःग्रसङ्गणारोपणंस्तुतिः ग्रटवीवनपंक्त्योरितिहैमी॰ इरव
पंकपंकाइहन्ते १८ नतुभवेतत्रव्यसना[illegible]नितरूणेयंकथंमाज्येत्यतग्राह द्विषंतीतिद्विषःनिनि

प्रियावामधुरावाक्तोरम्येष्वेवविराजते श्रीरक्षणेग्रमाणन्तुवाचःस्युनयकर्कशाः १५ वि
भवेभोजनेदाहेतिष्टन्तिप्रियवादिनः विपत्तौचगतेन्यत्रदृश्यन्तेखलुसाधवः १६ ग्रग्रेःप्रस्तुत
नाशानाम्कनापरमाग्रणः तथापिप्रभुभक्तानांमोखर्यादिदमुच्यते १७ यैरेवस्तुतिभिःस्वा
मीप्राप्यतेव्यसनाटवीम् पश्चान्तत्कालमापन्नेहइतैर्नहिशाक्यते १८ नयस्यखलमैत्रीचल
क्ष्मीश्चनियतिर्द्विषाम् सकुमाराश्चवनितानाराजन्नास्थिरयौवनाः १९ इतोत्साहेरकार्येषु
वित्तग्रहणकोविदैः सर्वविद्ग्ध्यैर्भुज्यन्तेनृपाःकर्णाजषट्पदैः २० पद्मिनीकान्तिमापदे
सत्रुकोचकरुहतो नभवन्तिचिरस्थायोविपदःसंपदोपिवा २१ निर्नि दानाप्रियकर्त्तारः तें

हृशाःतेषांनियतिभाग्यमैश्वर्यमितियोवनमन्नवृद्धिः १९ तदतोयंस्तातांकथयति ग्रकार्येग्रनुपास्थि
तकृत्ये॰ यद्वा ग्रकरणीयेकर्मणिविदग्धैर्वाविदग्धैः कर्णाजषट्पदाःमधुपाजवत् कर्णमध्यलिरसि
कैःवित्तग्रहणेतिवापाठः २० नविद्यादिजयिनोमम केवानराइतिचेन्न॰ दिवापद्मिनीकांतिमापदेक्रो
मइतीसत्रुकोच॰ एवमेवलतणाद्विपदःतणासंपदःग्रतस्त्वाधविपत्कालइतिभावः मंत्रामननत्वा ६९

त्वरेज्यो गुरुः ऐहिकं इहैवलभ्यफलदं आमुष्मिकं पारलौकिकं ऐहिकामुष्मिकं इहामुत्रलभ्यफलदं २२ ए
वं न्यूनाधिकभावमाह यथास्त्राणां नीतिव्यंजकग्रंथानां मध्ये २३ अथ शास्त्रत्रयलक्षणमाह य
दिति मंत्रिणो राज्याधिकारिणः आज्ञादयः विषदानशस्त्रादिहननं आदिग्रहणात् दिवसाश्रयणं चेत्या
दिभिर्मारणोपायैः २४ नन्वेवं चेद्राज्यशास्त्रिलङ्घिलङ्घि सर्वैरपि किं न कुर्वीरित्यत आह तत्स्व इतिये

त्वरेज्यादिभिराचार्यैर्नीतिशास्त्रं त्रिधा मतम् ऐहिकं चामुष्मिकार्थमैहिकामुष्मिकं त २
था २२ ऐहिकामुष्मिकं तत्र शास्त्राणामुत्तमोत्तमः आमुष्मिकं तूत्तमं स्यादैहिकं चाध
माधमम् २३ यज्ज्ञानात्स्वामिने त्वाज्ञाभंजने मेविणाक्षयम् विषशस्त्रादिभिः शास्त्रं तदैहि
कमितिस्मृतम् २४ बलः सूर्यद्विजवधे राज्ञाभंगो महीभुजाम् तद्वधे यज्ञवेत्तापनशो
व चोत्कमर्हति २५ अपराधं विना मंत्री प्रभुणापीडितोऽपि सन् नैवरूप्यं क्वचिद्याति तदामु
ष्मिकमुच्यते २६ राज्यग्रहणशक्तोऽपि मनसापि न चिंतयेत् सचिवः स्वामिनो नाममैवाह

पां महीभुजां आज्ञाभंग एव सूर्यद्विजवधे लक्ष्यः वेदमार्गोच्छेदः सूर्यवधः तदधिष्ठातृत्वात्
सूर्यो इति पाठे सूर्यो न वोढा स्त्रीवधे इति बहुवचनाह यथा हन्तयः आतिप्यंत इति तद्वधे तेषां राज्ञो
वधे शेषः सहस्रानन्तोऽपि अतः कारणादैहिकं नीतिशास्त्रं अधममित्युक्तं अथामुष्मिका
मुच्यते स्वाधिकारप्रमादो मंत्र्यपराधस्तं विनापि पीडितः कुवाग्दारिद्र्यादिशापितः वैरू
प्यं मंत्रिभावाभावं २६ अथैहिकामुष्मिकमुपलक्षयते ऐश्वर्यातिशयाक्रान्तत्वादा रा
ज्यग्रहणे शक्तोऽपि सचिवः मनसा किमुत वाचा कर्मणा २७

प्रासंगिकमुक्त्वा प्रस्तुतमाह शुकेति द्वाभ्यां अवीरः शुकः सारणोपि वीरः स्वामुत्सवं ब्रूत इति वा
रन्नुविनीतोस्ततः नं तत्कां वानरीत नमास्याय तत्र रामकटके हतो गतो हनूमत्सामर्थ्यात् अधुना
पि स्थितौ २८ शारीरबन्धनेन प्रतिपत्ता अश्रयणाच्च तौ हि कौ आवां तत्र तथैव हनूमता पीडितयो
रप्यावयोर्वैरूप्यं नास्तीत्याह मैथिलीत्वर्पणं दीयतां तत्कर्मिति नतु तदा दानेयुवयोः कागतिरिति

शुकश्च सारणो वीरः श्रेष्ठिकौ मे त्रिलोकेन च वानरीत नमास्याय हतौ तत्र स्थिता
वपि २८ आवामाममि कौ राजन्नविरूपात्तमहोदरौ मैथिली दी
यतां तर्हि नो चेत्सह चरौ न च २९ नीतिशास्त्रमिदं
क्रतो कुंभकर्णो कथिं हली हतिचेन्मामतो युद्धे
प्रथमं प्रेष्यतामयम् ३० नीतिशास्त्रविरोधं
मे केवलं नृपतेः पुरः पठंति युवराजा द्विषस्तो
न कदाचन ३१

चेत्तत्राह चेन्न दास्यसि तर्हि आवां न च सहचरौ याग गतिर्न वसे वावयोरिति भावः २९ रावणः स्वभंय
शिरःकंपं त्यागते च त्यागतमेवोच्यते कश्चित् कदाचिदिति प्रेष्यतोपस्थाप्यतो विरूपं तमहोदरौ
प्रभोः शिरःकंपनादेतर्णताभिप्रायमवगम्य सीतां न दास्यति प्रत्युत कुंभकर्णाद्धिभेतीति त्वावदेव ३०
मे त्रिणाद्गति रोषः नीतिशास्त्रनिर्णेतृत्वात् गुरोः सति राज्यप्रकृत्य युवराजः त्वनाथ त्वात्संके श्वर किमिति

क्रोपेदुष्टेद्दुरथ्यायमिति निधनं जयः दुरथिकारिणि कोपातिपायेदुष्टे सति दुष्टस्य पुंसः शरीरेण
कृतेन सर्वस्यापि मुखेन तत् क्रोधविषावशोषणात् तत्र दुष्टे दुरथिकारिणि दुष्टे नियोगिनि 130
सति प्रजासु वधं नेन राजन्यपिन अन्तरालचरगततात् अतः कुम्भकर्णायाम्बयत्नान्न राज्यतयि
नास्मास्वतः कोलाभइति भावः ३२ आवामपि दुरथिकारिलेन भवानपि मद्वधीनेन कोप्यम
तेनूरुधियः नः स्यादित्याह ते राजानो करणग्रहाः ये स्वैरस्वच्छन्दं विहारालय एवसाराः करणीयत्वेनो
नसर्वस्य मुखे रक्तेन दुष्टस्य कलेवरे न प्रजासु न भूपाले धनेदुरथिकारिणि ३२ नि
युक्तः कस्यापि न राज्यभारा स्तिष्ठन्ति ये स्वैरविहारसाराः विडाललुब्धाहितदुग्धमुद्रा
स्वपन्ति तेऽमूढधियः क्षितीशाः ३३ उत्खातान् प्रतिरोपयन् कुसुमितान् चिन्वन् लघून् वर्द्ध
यन् तुङ्गान्नमयन् विश्लेषयन् संहतान् अस्तुच्चान्नमयन् नताश्च
नके कण्टकिनो बहिर्विवसयन् विश्लेषयन् संहतान् अन्तु च्चान्नमयन् ...
नकैः कन्नामयन् मलमालाकारइव प्रयोगचतुरो राजा चिरं नन्दति ३४ स्यादेयाः येषाम
वमसताः संतः स्वपन्ति तिष्ठन्ति राज्यकृत्या स्वाम्यमेव स्वप्नः विडाललुब्धे आहिता प्रापिता दुग्धमुद्रा सी
रपात्रं येस्तैः अत्र विडालसाम्यं दुग्धराज्यसाम्यमिति ३३ अथ आतिसंतति राज्यवर्त्तनं दर्शयति उत्खा
तान् स्थानेभ्यः प्रतिरोपयन् स्थानान्तरस्थापयन् कुसुमितान् सम्पुष्पवतः अन्यद्रुमान्
तानस्थाने त्याजितान् प्रतिरोपयन् स्थानान्तरस्थापयन् ... कण्टकिनः स्वापकारि कण्टकद्रुमान् संहतान् स्थि
लघून् वर्द्धयन् ... अन्त ... निर्याणे ... आत्मानं कुलान्
तान् द्रुमभूस्थान ... धान्यस्य द्रुमयोः साम्यम् ३४

ह॰टी॰ ७१ अथ विरुद्धसंग्रहः कार्यवशाद्देवशुद्धसंग्रहः प्रयोजनहीनोपि कर्म अवाचनकुरुंरुद्रमेवोदा
हरति त्वयदारेत्युक्तेरग्येयोरुद्रः शान्त्याचंद्रादिसंग्रहं विनापि कालकूटादिरूननसामर्थ्यप्राप्ति
त्वयुक्तोपि शुद्धसंग्रहं करोत्येव विषाग्निकामानां कार्यवशात् लोकरक्षणसंहारेंद्रियजयः का
र्यवशात्तदर्थं चंद्रगंगोद्धारणेशुद्धसंग्रहः शान्त्यासमलंकृतं इत्युक्तत्वात् निःप्रयोजनः ३४ नव
त्वनीतिवैपरीत्यमुक्तमेव गुरोः शंकरस्यापि नीतिवैपरीत्यमालोक्य मंत्रिवक्रचूडामणिर्यथा

जीर्णेपुत्करकालकूटकवले तुष्टेरुदान्नस्य येनीनेभास्वरभालनेत्रतनुतां कस्मा
तदा वानले यः शान्त्या समलंकृतोपि शशिनं शैलात्मजां स्वर्धुनीं धत्ते कोत्र करा
जनीति निपुणेन्यायात्सवः शंकरः ३५ [illegible] दिग्वासा यदि तत्किमस्य धनुषा
शस्त्रं च किं भस्मना भस्माथास्य किमंगना यदि च सा कामं परं द्वेष्टि किं इत्य
न्योन्यविरोधकर्मनिरतं पश्यन्निजं स्वामिनं भृंगी सांद्रशिरावनद्धशकलं ध
त्तेस्थिशेषं वपुः ३६

गीतयावयमपीति वक्तोरुद्रमुदाहरति॰ दृष्टिकागुणः सद्धे =
धामाश्रयंतइति न्यायात् परमिति श्रृंगनायोगेषजेयवाक्कामेपरत्वमुक्तं भृंगी नामा हृद्ग ५
णः कीदृशं वपुः सांद्राणि निबिडानि स्नायुभिः अवनद्धानि संबद्धानि शकलानि शिरःपाददप्रभृ टि
दिखंडानि यस्मिन् तत्तस्मिन् शकलखंडे वेत्यमरः ३६ अथात्मनो मंत्रातिशयं द्योतयन्नविद्या टि ७१

द्रोणंत्यक्त्वानह्याकस्मात्तिक्रम्यययात्दुर्योधनोभविष्यतितयात्मय्येवमामवेत्यन्वयः द्रोणमेववि
शिनष्टिप्रथमंब्राह्मणंतत्रापिमंत्रिणं ननुकेचनमंत्रिणोपिपरपक्षमाश्रयेतइतिचेत्तत्राह शुद्धेन
त्रापिगुरुस्त्रितोपदेष्टारंहेवीरदुर्निवाराग्रहःस्वस्यःसमस्तनाशेषकुलतयोदुर्योधनस्यभाव्यनया
नवारोविनिभावः १७ अत्रांतरेमंदोदरीसाहंरावणेनसहखेलमानास्मरसेरवाणीविला
सलीलयाशोकवनिकामागमज्जानकीस्थानकम्यापविष्टाहः प्राणनाथत्वंकेभ्यरप
ब्राह्मणंमंत्रिणंद्रोणंशुद्धंवीरभविष्यति गुरुंदुर्योधनस्यकायघामांत्वंतथाभव १७
मंदोदरीजनकजांगमनोहरेतेभेदोलिकोपियदिनाघविचारयत्वम् रावणः मैनः
प्रियेपरिमलस्तवभेदमाख्यात्मंगोविदेहदुहितुःसरसीरुहाणाम् १८ रूपेतवास्या
स्वनकोपिभेदःखेदंप्रियेमहवनेनमागाःसीताधुरेवामधुरेहीस्योरामोरमिष्यमथ
वायसघः १९ विभीषणःकोपकथानिमग्नःस्वापाकुलाभूद्यदिकुंभकर्णः राज्ञाभि
मानीपतितःकलंके लंकेनिमग्नास्तिगभीरपंके २० इतिनवमोंकः ९
हेप्रियेतवांगेमैनमीनस्यैवायंपरिमलोमेनःभेदं आख्यानिकथयति विदेहदुहितुःअंगेस
पुष्पः हेप्रियेतवांगेमैनमीनस्यैवायंपरिमलःभेदमाख्यातीतिभेदः १८ ननुरूपादौद्वन्द्वकेकिंचिद्विमर्शवीहत्वापुनरा
रसीरुहाणांपरिमलःभेदमाख्यातीतिभेदः सीतायाश्च रूपगमन् वागर्थःप्रतिपाद्यतेरामःअथैवपवार्थैवाशाद्
ह हेप्रियेनवअस्याःसीतायाश्च रूपगमन् वागर्थःप्रतिपाद्यतेरामः अथैवपवाशाद्
रामएववासीताधरेरमिष्यतिदशास्योरावणःसएववामधुरेवामोमाशिनः तेषांधुरंवह

ह॰ टी॰ ७२

133

नेप्रतिरमिष्यतिशयिष्यतीति आदित्यतिकर्मणिचतुर्थीवामोहीमुग्धयुद्धयोरितिनाममाला अ
मन्त्रूर्ववत् ३९ मंदोदरीसकरुणं लंकाधिपेतिप्य॰ इतिप्रतिपत्त्याश्रयणात्त्वंकामंगोस्वतमे
वपायकथात्व यदीतिनिश्चयेकलंकेयापेसीनाभिलाषरूपेप्रतिनिःक्रांताःसर्वे ४॰ इतिश्रीह
नुमन्नाटकटीकायांमंदिवाकंपनवमोकः ॥ नलः हेदरेमंदिरेप्रविष्टरावणःसानुचरः भोभो
लंकेश्वरानुजीविनोजनाःश्रृणुत अहमिदानीमायाप्रपंचरचनाभिर्जानकीमदहरमिसुव
र्णस्फीतदोर्मल्ललालितविराजमानपीनोन्नतकुचकलशोपशोभिउरस्थलेखेलमानस
न्मधुराधरंपास्यामि॰ प्रकरणस्यष्टमेव रावयति आक्रंदयतिरावसानितिरामः मति
लक्ष्मणयोरनुद्रमन्त्रयद्वजो लंकेश्वरस्यानुमतिःप्रतिजीवितुशीलंयेषांतेलंकेश्वर
मरणार्थेवाजीवनंयेषांते॰ ~~तेकेश्वरस्य मरणार्थेवाजीवनंयेषां~~
ते॰ भोभोवानराः मायावंचनयुद्धयोरितिविश्वः युद्धप्र
पंचरचनाभिः मायाविनोनुचरायद्भोवनेदेव
स रावणः अथेतितयोरामलक्ष्मण
योरिवरूपलावण्येनाभंगपरो
अप्रचैतन्यविपरीत
नेत्रैमद्दष्टम् ॥

७२

वागर्थः॥ इति प्राग्वत् रजनिचरेशस्येव दत्तः खड्गो निशातवैरी हे मैथिली अचिन्तशिरसी अचिन्त अजिता मारावणस्य मल्लको अजिनाम्मा चिन्तावशाइति विस्मयः ईशः जनकदुहितुरग्रे स्थापया मास पय अलोपश्रीकारलोपः कईत्राश्रपेलापामाहरामसौमित्रिहूपलमायपाग्रा विः प्रत्यत्नः एकं शिरो रामस्य एकं लक्ष्मणो मेघनादहननिघ्न निरामो रावणामनिवंजकः॥

अथ रजनिचरेशो रामसौमित्रिमाया विरचितशिरसी तद्रूपलावण्यसर्गे गतदृढविरल रक्तं प्रत्यन्तपर्यस्तनेत्रे जनकदुहितुरग्रे स्थापयामास पापः १ अरुहजनकपुत्री फुल्लरा जीवनेत्रे नवघनसलिलधारागर्भनिर्भिन्नकृतारा रमणरमणभीता म्लानात्मनाकिं ननीता हृदयदहनज्वालः संदहेहाविशालः २ ॥ ॥

तावैपुत्र उत्पन्न इति श्रुतेः येधर्ममासनेनततः पातीति पापः धर्मेषः योऽस्त्रियांधर्मयमयो रित्यकालरी १ जानकीसवाष्पशिरः तस्सी हृदयमालोकयेनीः हहेतिखेदे संदहेत् सं दहतुलोडर्थेलिङ् स्पष्टम् वागर्थः स्वेप्रसीतावदति हे रमणजनकपुत्र्यहम्त्वत्तुनारावणका लेनभवनाश्यात्मसमीपं किंननीताकीदृशीमरणमयंशायिनाश्रतो हृदयस्यनहियोगाग्निः किंनसंदहेत् अपितुसंदहेदेवचार्थवाचकरात्मनः किंनेतिग्रहणम् २

ह॰ टी॰ ७३

रामशिरःकमलमर्पितकृत्य· हारामहारमणराजगदेकवीर· नतिंस्मरसिकाःप्रकरणेस्यहंवाग
र्थैहेतिकष्टमनुभूतंभवतानीरेनदीप्रतीरेयावालीरनिकुंजमल्लाम्रतनपरिसर्गगतरेस किंतद
धराम्रतेतनवीनतास्तरसमितिभावः जरठारसयोःप्रीरणमितिहैमी अर्कःसूर्यःतमसमिवाप
कामिवतीरणेधनमसेतनश्च इत्यमरः वागर्थप्यपमेवार्थःकोपातिशयान्मतमावरणोक्तिः शिवो
नेविरहशोकमोहरोषप्रेमाकुलावालामालापेराघ्रासयति प्रेमाग्रशोकादिरतिस्लदाक

अधरमधुमदीयंकामकेलीषुपीताऽस्रतमितियदवादीस्तीरवानीरकुंजे किमम
नपरिसर्गीपृथीरणमध्येकुरेर्कलमसमिवनशात्रुनाथमग्रासितोरम २ अहहम
धुरवाणीकिनवक्रारविंदेनयनकमलयोस्तेनामदंगोविलासः अमरपुरवधूनांबा
ह्लभोघासिन्नेव्रजनापरमहसोमेतदालिंगनेन ४ ॥ लेवागर्थेशिरस्तिशो
कमोहेविरहे अद्यापिरामोमांनालिंगतीतिरोषप्रेमालोकाबलः पत्तेरामइतिशोषः १
जानकीसत्वरंमारणान्यदिदत्तमिहुतिभोप्राणाः रथैनाथरामवागर्थैरामोपरिश्रामयिते
ति २ त्वदालिंगनेनरोतनाप्रकरणस्यपृहमः· वागर्थे अद्भुतंदिनानमाविः करोतितावण
रुनेघतनिकहृदेवागनावल्लभोयानइतिमेमनअत्वदालिंगनेनत्वदालिंगनाभावेनकी
वोव्रजंत ४ इतिशिरःकमलमालिंगितुमिछुंतीवागर्थैशिरःकंरावणशिरोग्राहिण ७३

आकाशे। रामभ्रांसाप्तनं रामहत्स्वं रावणं मा स्पृशेति इत्याकाशवाणीश्रवणमात्रेण शिरसी गग 136

प नस्पृशेति: क्रांते रावणेन सह जानकी तत्रापि च अपि परमधर्मिणि कृपातरंगिणी स्त्र मे किमस्पृ

शमिति ५ सरमा नाम राक्षसी सदयं मायाविचनो यायुग्रा सायावगाम्यमा भैषी: भयं मा कार्षी: ६ अ

थ राम कौशल्य व्यजकेसापयति आकर्णिति काहला वाद्यभेद: मर्दलो मृदंग: स्पष्टम् ७ बलाभ

त्पल: इंद्रनीलमणि: तद्वन्नील: इंद्रनीलमणिवदुज्ज्वल: कृतस्ते भयमिति यद्वा कुरु रावणं

नरवल्तनरवुलसी तेरा मभूपालमौलि: समरशिरसि वध्यो न प्रियस्ते कदाचित् स्पृशा कस्य

मपि मानमा निशाचारिणस्त्वं हरहर हरभक्तसे षमायावतार: ५ जानकि त्वं न जानीषे

रावणस्यानि हारणम् मायामात्रायमा भैषी राम: कामं सजीवति ६ आकर्ण्याकर्णविशा

लनेत्रे रामागमाहनिशाचराणाम् कोलाहले काहलमर्दलानां रेपा देवसजातु रंगमानाम्

७ विरमविरम शोकं कोपमानोथ राम: सतनयपशुबंधु रावणं मर्दयित्वा बलभिदुपनील:

कोमल: कोमलांगि त्वदधरमधुरपानं कुरुकरिष्यत्यजस्रम् कामं जीवति मे नाथ इति सावि

जहोस्त्रचम् रामस्तासत्यमस्योनं जीवितासीति लज्जिता ।८।

निर्भर्त्सं कुंभयेभर्त्तिने पिचेति शाश्वत: ८ जानकी: प्राक्पूर्वं अस्य रामस्याश्रमरणं सत्यं मत्वा जीवि

तास्मि पुन: मे नाथो जीवतिमतात्पुच विज हो त्यक्तवत्यास्मि इति लज्जितासा यत्रपा भूदिति। ८

अथात्नमायामनुवर्णयति तत: पुनरपि शोकवनिकां प्रविशति मारनाराचभिन्नो रावण:

सुरसुंदरीभि: परिवृत: सीता हृदये विकारमुत्पादयितुं भोजनाकिमपरमस्मादिति। ॥

ह॰ टी॰ ७४

हे सीते नवसंततिचारित्रं अपानि ब्रत्यो धर्मरूलस्य वल्लीप्रस्तावः सफलवल्ली वा तस्याः फलं संप्राप्त संग
तेऽस्य देव द्वाषितं धर्मः परत्र फलदस्य वल्लद्वैतेति भावः तदेव फलं योतयति घनपत्राः पुरंध्रीमदीयता
र्यः त्वमदपस्य योः षट्पदवधूशायाः भ्रमरीतुल्याः यथा भ्रमर्यो रविंदमाश्रयते तथेता स्तव पादाम्
ति भावः तासां वैशिष्ट्यं द्योतयति किंभूताः अस्मदीयो यश्चंडश्चपेटपातः करतलप्रहारस्तेन पति
ता

अस्मच्चंडचपेटपातपतिता ईति कुंभस्थले स्थूलोन्मुक्तसरक्तमौक्तिकलतास्तामर्दि
तोद्विग्नताः पताकास्तावदपश्यषट्पदवधूप्रायाः पुरंध्रीरध्रुवं सीते संप्राप्तसंगतेन वसंती
चारित्र वल्लीफलम् १. सीते पश्य शिरांसि यानि शिरस्त्राधने मेहशाः पुरा नानिमदसंस्थि
तानि स्तभगोक स्याद्वर्ततायसे श्रुत्वैव परदारलंपटवचः स्मिता हतेरावणं निर्मात्यानि शि
रांसितानि तव यथिक साध्वी वचः पातु वः ॥

तावि दतिनायेत ईतिनस्तेषां कुंभस्थलेभ्यः सकाशात्
स्थूलं बहुतरं यथा स्यात्तथा उन्मुक्तानि मुक्तायेस रक्तमौक्तिकानि तेषां लतास्मन्दैः अर्द्दितास्त्र
त्रयः स्तनाश्चर्यसाताः १. सीते इति पुराशिरः कर्तनसमये अवज्ञायसे अवलोकरोषिस्मिते मत्र
कोपीति शयाहास्य शिवाजीर्णितनिर्माल्यं तन्न स्पर्शोऽहमुच्यते इति वचनामानि ब्रह्मायस्यावचसा
स्मेधिजितकामा भवंति तस्याः पुनः काशंकेति भावः ॥ ॥ ॥

देरं भोरु अविरात् शीघ्रमेव त्रिदशानां वदनग्लानिं नय संकोचय: भविष्ठी भाविनी अस्तीति शेषः कातर
त्वत आह यतो युधि सः प्रसिद्धस्त्वदीयो रामः ममशुरेणाननस्यानानस्यास्यति उच्चैर्विपदमापदं जान 138
की. हेलक्षिप्तलघुतरइदपंदषष्टानरपरः सप्तमानरस्य हि लोपात् नेविलुप्यते पुनः पठ एव मुक्तोस
र प्तमानलोपादयमर्थः चरणत्रिके अनुक्रमेण त्रिनवविलोपः दशवदनग्लानिः रामः स्थानाउच्चैः पदं यशो
रूपम् ॥२ रावणः त्ववेदग्धम् हे सीते अयं वत्सरदननः दशास्यः सोऽस्य नः कस्मादेवज्ञायसे इति भा

भविष्ठी रम्भोरु त्रिदशवदनग्लानिरचिरात्ततेरामः स्थानानयुधि शरतो लक्ष्मणसखः अयं
यास्यत्युच्चैर्विपदमधुना वानरचमू लंघिष्टे दंष्ट्रानरपरविलोपात्पुनः ॥२ दे रे लंके
शालोत्वात्रिपुरविजयिनो माश्रतीषीः प्रसादं मा मा दिनात्स्वउद्धे खलु भव सिन वै प्राकृतः प्रा
णरकः मारारे नाविनाशी वरमनलभुवा शापितोसीतियस्य क्रुद्धं मूर्द्धानमीशोप्यनु
यतिम्रशंसोयमुच्चैर्दशास्यः ॥२ वः सकः यस्य इति क्रुद्धं मूर्द्धानमीशोपि जगतामीस्वरोपि
इति रुद्रः उच्चैरनुनयति किं रे रे इत्यनादरे लंके शात्रिपुरविजयिनः सकाशात् हितात् प्रसादं मा
प्रतीषीः मास्पृह मा गृहीरित्यर्थः हेलक्ष उद्धे विमते खलु त्वं प्राणरकोनभवसि विरक्तभावः
प्राणरकानुभवं ताहयः अयं वार्थे वै प्राकृतनइव आधुनिकइवयथेदानीनतनः प्राणरकस्त्वयात्वनेति
भावः माभैव मात्रुष्युरुद्रमा कोशाति हे मारारे कामशत्रो नैव वरमाविनाशी यतस्त्वं वरं मा देहि ननपा
पिदिसंतामालस्वाह अनलभुवा वाचदा तमजेनशुहेनाशापितोसि चेदस्मै वरं ददासि तर्हि अग्रहस्पश
पथास्तीत्यर्थः वरार्थभजनभक्तः भजनात्तस्य रदास्त्वत्प्रभृति निशोकाभिप्रायः ॥२ ॥

हं॰ टी॰ १५

रामस्य दग्ध हृदयत्वमुपपादयन्नात्मनोभजनीयत्वमाह चेतसो द्वौ भागौ तद्विभागं द्योतयति रामस्येति शेषः रा
मस्य चेतसि विषये अर्द्धं चेतः यद्वा चेतसोर्द्धं अर्द्धं चेतस्तस्मिन् कर्मणि सप्तमी अर्द्धं चेतः जानकी विरमय
ति तस्मरणविर्भावात् च पुनः अर्द्धं चेतः लोकेश्वरो विरमयति तद्दुत्पन्नकोपातिशयात् किंच वितर्के
किं सीताक्रान्ते रामहृदयार्द्धे विरहानलः कवलयति भस्मीकरोति च पुनः अर्द्धं चेतसोर्द्धं यद्वा वणक्रान्तत
त्तरोषानलः कवलयति द्विविधोद्वः प्रकारो यो वैमासो हिंसा तस्य विनिकरः प्रीतो लव्यासयोयद्वएवं
भूतेप्तयोः कामकोपानलयोर्द्दहेसमेपिसतियद्वायतयोश्चेतसोर्द्धयोर्मध्ये एकमर्द्धं तषारदग्धं

अर्द्धं चेतसि जानकी विरमयत्यर्द्धं च लोकेश्वरः किं वार्द्धं विरहानलः कवलयत्यर्द्धं च सेषास्य
लः इत्थं द्विविधवैमासव्यतिकरे देहि समध्येनयोरेकं वेद्मि तुषारदग्धमपरं दग्धं करीषा
ग्निना १४ मुग्धे मैथिलि चद्वस्तेद्दृश्यमु विप्राणप्रयासोणु यिप्राणान् रत्नम्हगाद्दिमनु
घ्नदिग्राणेश्वरि गाहिमाम रामश्चुवतितेमुखं सचमुखेनैकेन चाहं पुनश्चु विध्यामित वानन
बहुविधैर्मुञ्चाग्रहमानिति १५ वेद्मिकामाग्निशीतदाहतोक्ता अपरमर्द्धं करीषाग्निना दग्धे वे
द्मि शुष्कगोमयचूर्णं करीषः पतेनकोपासेरुक्तं अतो रामदग्धहृदयोयात त्वं मां भजेत्याशयः १४
पुनरस्यानुनयति हैन्यतावि करणायपुनःपुनः संबुद्धिः हे मन्मथनदिकामुतरंगिनिप्रकरणोस्य हे
वागर्थः प्रतिपाद्यते अत्र रामस्य विप्रलम्भे प्रलापावस्था सोत्कारसोदधोकातान्त्रिणेकोल्यानिक
व्यवहारः स्यात्प्रलापोयमिति अत्र मुग्धेत्यादि कल्पना रामो वदति हे मुग्धेत्यादि संबोधयति हे मै
थिलि रामोहंपकेनतिरूपमेन मुखेनैतमुखं बहुविधैश्चुंबनमोदैश्चु विध्यामि हे मानिनि आग्रहं मे

140

जानकी. देवत्त: हे दशमुख भवदीय: नि:कृपो निर्दय: कृपण: खड्गो वा स्पृशति वा हठात् स्पर्शोऽस्य कृतम्
१६ इति रावणो नि:क्रान्त: क्रोधातिशयात् कोपमाविःकरोति देवदत्त: मया ज्ञातं मद्ध्यानेन राम: सीता
मूलं वहनन चिरायितं तान् ननु रामस्य ध्यानेनाघ मया रामेणाभूयते रामो भवामीत्यर्थ: १७
निजराज्ञमंदिरे कियत्काले नीतास्वागतमिदानीं महान्तं प्रपंच मद्धायाघन्नं जानकी महं मविष्या

विरम विरम रक्ष: किं मुधाजल्पितेन स्पृशति न हि मदीयं कंठसीमानमन्य: रघुपतिभु
ज दंडाद् उत्पलश्यामकांते दशमुख भवदीयो नि:कृपो वा कृपाण: १६ मद्ध्यानेनाभवद्राम:
सीतारत्तस्तु नस्य वैपश्यन् कुलनाशाय मया रामेणाभूयते १७ मेरीनि:सानशंखवध्व
निगजतुरगस्यंदनस्फीतनादै: सानंदं राक्षसेंद्र: कटकभटभुजास्फालकोलाहलेन
लंकामाहर्ष्य राम: स्वयमभवदयो मायया रावणस्याछिन्नाम्रुंडीं दधान: शिरसिरुह
भरेष्वेकत: पंचपंच १८ लंकाभेदाय रघुनंदनवेषधारी पापो जगाम मधुरतो जनकात्म
जाया: नाम्नोपि यस्य कुतरक्षेति तस्य रूपादमांगनापरहरणं न मन: कदाचित् १९

मीत्यवधार्य· राक्षसेंद्र: स्वयं रामो भवन् रामरूपोभूत् मायया छिन्नान् कृतान् रावणस्य मुंड: शि
रसिरुहभरेषु केशेषु एकत: पंच एकत: पंच दधान: रामवेषधारी मायारावणस्य मस्तकान् एकत: पंच
करांभ्यां दधान: काकाक्षिन्यायेन एकत: तु भय त्रगर हाने १८ एवं वियोगभूता पुनरप्यशोकवनिका प्रवि
ष्ट रावण: तत्र गत: स कामस्वेदत ग्राह्य यस्य राम नाम्न: स काशाद्भूरुणादेव मन: नाम गदलीत: अन्यांग
नापहरणं न इच्छतीति किम्न वाच्ये ननस्य रामस्य रूपात् परांगनापहरणं कुतइच्छतीति १९ ॥ ॥

जानकी रघुनंदनवेषधारिणं तमालोक्य॰ सहर्षं कुमालिंगितमिच्छति सा तावन् निःसृत्य यं राममालोक्य स्फु
ह॰ टी॰ ७६ टितस्तनीस्तु हर्षात् उत्थाय कुचतटीभारेण नम्रापि न मृते न स्फटितस्तु उत्थाना यो गोदर्शितः उद्दस्त दोर्भ्यां रा
मालिंगना योक्रते भुजाभ्यां दरदर्ढ्य तत्दलितः स्फटितयत्कुचाभोगचैलेकुचमंडलवस्त्रं तद्युक्त उन्नतम मये
ंगकुचरूपं यस्य स्य स्पष्टं ९॰ रामस्य वेषधारी रावणः सविषादं भूत्वा॰ ततोनंतरं प्रवसरे आलिंगन सं
स्मरार्त्तः रामरूपधारिणा सुराकामाजोपि रावणः क्लीवो भवाततः पापात् सीतावचनाम्रितमा

सा तावदालोक्य रामं स्फटितकुचतटीभारनम्रापि हर्षादुत्थायोदस्तदोर्भ्यां वरदलितकुचाभो
गचैलोन्नतांगी धन्याहं प्राणनाथ त्यज रज निचयं छिन्नशीर्षाणि गाढं मामालिंगस्व खेदं ज
हि विरहभरुतापावकं शांतमेतत् १॰ ततो प्यवसरे जनकात्मजायां लंकापतिर्मकरकेतुशरा
तुरायाम् क्लीवो विशीर्णमणिदंडभुजः स्मरार्त्तः पापात् ततः शिवशिवेति रघीयत द्राक् ११
हा कांश हाधरणि हा वरुणार्क वायो वेत्स्यामि धर्म कथमागतमात्मनायम् मंदोदरी रघु
शरा हतरावतसैंद्रजित्तु बिष्ट्यानितमपि वेत्स्यसितद्रामम् १२ ॥ ॥ ॥ ॥

यातः अंतरधीयत अदृश्योभूत् द्राक् शीघ्रं जनकात्मजायां रामदर्शनात् कामशरातुरायां सत्यां
शिवशिवकष्टम् ११ जानकीसरमोपदेशात् रघुनंदनवेषधारिणं रावणं मत्वा सविषादम् य
त्काले मंदोदरी तत्सेंद्रजित्तु विष्यानिलद्रतास्मिन्नवसरे तमपि रामं वेत्स्यसि उक्तं च पंचतत्वानि धर्मश्च
रविचंद्रौ च पाशभृत् रात्रिर्दिवा नरस्यैते नित्यं तत्त्वाः समुद्दीरिताः इति मनुः अतः आकाशादीनां रावणो
तत्तानसामर्थ्यात् तत्प्रार्थनम् १२ ॥

निजकेलिमंदिरस्थो रावणः स्वागतं रामत्वे राममभावे विषये वर्त्तमाने मयि स्थिते सति कीदृशे मयि कृत
कृत्ये कृतं कृत्यं येन यद्वा मत्कृते रामशिरःकर्त्तनादिके तदपि कृतमिति भावः नदृपि प्लताः प्रवृत्तयः लौ
वत्वादयः निरुंधंति कीदृशाः पापमल्लेयासोतः सर्वपापात्त्रात्रेक्षितस्वत्वमितिकामिमतम् ११ ज
नस्थान इति विषयः सीताभिलाषः स एवमृगतृष्णा तयाश्रासमंततो हताधीर्यस्य तेन मया रावणे
न जनस्थाने दंडकारण्यप्रदेशे प्राप्ते गते अत्रापि उदश्रु यथा स्याज्जया प्रतिपदं हे वैदेहि इति वचः

कृतकृत्येपि रामत्वे वर्त्तमाने मयि स्थिते निरुंधंत्येव ताः स
र्वाः पापमल्लाः प्रवृत्तयः ११ जनस्थाने मया त्तविषय
मृगतृष्णाहतधिया वचो वैदेहीति प्रतिपदमुदश्रुप्र
लपितम् ॥

प्रलपिते अथ चले कामभर्त्तर्मम वदनानां या परिपाटी पंक्तिस्तस्या विघटना वियोजने कर्त्तनमि
ति यावत् कृता वदनपरिपाटी भुवघटने ति पाठे रावणस्य स्वपंक्तिषु भुविघटनावानयोगः प्रहारः कृ
तेति. मयापि रामत्वे मायारामरूपत्वे प्राप्ते प्राप्तं तथापि कुशलवसुता सीता नाधिगतानमामा
दर्भसीरलूपाः कुशा इति हैमी लवकलत्रोरणे कामधेनो अतः कुशेन सीरेण लव्यनेन ल
वनेन कुशलवः सीरध्वजो जनक इत्यर्थः इदमेव[illegible]पद्यं ॥

हतरावणस्यप्राप्तराज्यस्यस्वमन्दिरेसीनस्यरामस्यवाक्येनव्याकुर्वन्तितद्यथाविषयायवमरगात्स्मा
हं. चतुर्दशसमावनेसिद्धवसितारराज्येप्राप्स्यामीतिमरगात्स्माविषयः सीताभिलाषफलदन्तेषुरणहूमः
टी. रामयलिस्वर्वीनितिरामोराज्यन्तद्भावः राज्यत्वमपिप्राप्तं मन्यस्वैवत् अथास्यतत्तीयार्थाप्यस्लिक
७१ स्यविद्धित्वाक्येनविषयाः स्वकं चंदनसीपुत्रलालनरूपास्तयवमरगात्स्मावकुविघमनासेन
रातुलाधीर्यस्यतेनमयाभित्त्वणजनस्थानेजनानांलोकानांगरहेगरहेभ्यांते एकवचनमुत्र

कृतालेकाभर्तुर्वदनपरिपाटीविघ
टनामयाप्तंरामत्वंकुशलवस्त
तानत्ववगता २४ इतिश्रीहनु
मन्नाटकेदशमोंकः १०

पदं लत्तणंजात्येकवचनंवैप्रतिपदंपदंप्रतिदेहीतिउदक्कः यथास्यानयाप्रलपितेपदेस्यानरसास्थि
तीतिचउदकः यस्सरसस्यमग्नाश्रयस्तदग्रेतद्रसाभिनयेनउदक्कतथुक्ते अलमन्यच्छंकाभर्तुः कु
त्सितप्रभोः संबंधेवदनस्यापरिपाटीरसाभिनयवाक् चातुर्यादिरूपातस्याविशेषेणाघटना
न चेष्टाकृतायएवंरामत्वंतनजंत्वंप्राप्तंकुशलवस्तुतां उत्तमवस्तुत्वंरत्नहेमादिसमन्ध्रुरूपानाधि ६७
गतानप्राप्तेसि २४ इतिश्रीहनुमन्नाटकटीकायांरावणप्रपंचोनामदशमोंकः १०

द्वि अथ तत्र सुवेलोकटके लंकापतेः सकाशात् आगतं दूतोंगदं जानकीवल्लभः पप्रच्छ अयं दूतोंगदः लं
केश्वरे संधिर्जनिता प्रीतिमगवानि रुद्रो दाहरणं हरिणां कशेखरस्तु रुनात् उक्ता हृषः धनाधिना 144
का थकुवेरस्त्रिपुरांतरूस्य रुद्रस्य वृंद दशाविषग्रीव सैनिकाः राज्ञो सावधानतया स्थानवंध रामदेवस्य सस
मोऽसवोभवितेति । १ अंगदस्तथाकरोति: अत्रांतरे राम कटके शयाने निशायां नो रामलक्ष्मणो निहं
तुं रावणेन प्रहिता प्रभंजनीनाम राक्षसी । अस्यायमर्थः सा प्रभंजनी रामं दृष्ट्वा इति दध्यौ विनिशो

उत्तारयोम्भूषणमास्थिमाला भस्मांगरागो गजचर्मवासः एकालयस्थेपि धनाधिनाथे
सख्यौ दशेयं त्रिपुरांतकस्य । १ उक्तवानरावणस्तानीत्तां कृपणिकासावीराटवीषु निशिनि
भरतः शयानम् दृष्ट्वा सुदर्शनं सुहृत्सुममसोन गुप्तं रामं निहन्मि कथमयमा वरं वराकी २
मागास्तिष्ठ निशाचरित्तणमपि स्थिता पुनर्गम्यतां यत्रास्ते भुजविक्रमाखिलजगद्विद्रा
वणो रावणः अत्रांगदबाहुपाशपातितां दे किमा कंदसे सितहसाक समागनेवह
रिणीकस्त्वं परित्रायते २ । घः इतिकिं वराकयरुं अद्यास्मिन्नवसरेक यं निहन्मि कीदृशी तौ उ

स्त्वाता कोशान्निः सारिता दारुणा सुतीक्ष्णाच पाणिकाकृरिकायया सा हननात मत्वेमवद्योत
पतितिर्भरतः निविडासुवीराटवीषु वीरपंक्तिषु शयानं वीरं यं न्यायरुपाटवीति हेमीन ज्ञापिहृद
र्शनास्त्वं चक्रस्य गुरुहृयया स्नात पा भ्रमणेन रामस्य विश्वतः परिक्रमणेन गुप्तं रक्षितं रनत्रावसरे प्रे
वुद्धमंगदंवीरमवगम्य धीरं त्रन गतम् यता प्रभंजनी अंगदः साटोपं हे निशाचरि मागाः तं णं स्थि
ताय त्वरवणस्त्व पुनर्गम्यतां कि मा कंदसे किमर्थं माक्रंदनं करोषि स्पष्टम् ३ ॥ ॥

145

समुद्रोव्धिरकूपारस्त्वमरः स्पष्टम् ४ स्पष्टम् ५ ततरामकटकेवानराः आशुशीघ्रमुत्पाटयतउन्मूल्यसमा
ह० नविविधवृत्तसमूहंमानाश्रितोनतोवृत्ततइतिहेमीमानानांसमूहोमानंविविधमानंविमानंयद्वाउ
७२ त्पाटयधुराधंमानिविभज्यविमानेराक्षसानारथादिविभीषणंदृष्ट्वाचपुनःहेरघुपतेश्राहीतिविभीष ५

कटकेवानरभटाल्लहोरत्तीकारमाकर्ण्यभैरवरवेदोःस्लेभास्फालकेलिमभिनीयसाटो
पमुत्पाटितामूलाग्रशैलधारिणः प्रचंडकोलाहलेनलंकामाकुलयंतोकूपारस्येवपा
रिमाःपारंगताः ४ लंकायांरावणःसूर्योदयमासाद्यवानरवाहिनीकोलाहलामर्षमू
र्छितःसमरम्भमौकटकमुत्कटप्रस्याप्यलंकाचलशिखरंपर्यंकमारुह्यपुरतःस्थितेनम २
होदरेणमंत्रिणासहरामवाहिनीमहिमानंप्रपतिस्म ५ खेलंतःकिलवानराजलनिधौ
दृष्ट्वारणेराक्षसान् उत्पाटयाशुविमानमेवजगहुःपृथ्वीसमंचक्रिरे दृष्ट्वातेचविभी
षणंरघुपतेश्राहीतिवाक्यंतदा श्रुत्वासोहनुमानुपेत्यतरसाप्रत्यादरदर्शस्वयम् ६

एवंबलस्यवाक्यंश्रुत्वाहनुमानुपेत्यस्वयमात्मानंप्रत्यादरदर्शदर्शयामासविभीषणस्थानमगमदित्य
र्थः अन्यत्स्पष्टम् लंकायांरावणःमहोदरंपृच्छति, भोमहोदरकदागतोरामः अस्माभिर्निर्वि
तेरामागमनदिने० महोदरः सीतांप्रयच्छतुरामायेतिबुद्ध्या
सहस्तमवलंब्यराजन्लंकेश्वर ६ ७८

हेरावणजीयते स्मिलितिजैत्रं तस्य रामस्य जैत्रं विरंयात्रादिनं कथं न विदितं केन प्रकारेण न ज्ञातं किंभूतं तत्
जैत्रयात्रादिनं संचलन्नस्रीभूते भूवलयं यस्मिन् तदिति सर्वत्र चलनं क्षितिधरा यस्मिन् तत्र भ्रमत्समस्तार्ण
वायस्मिन् यद्वा सर्वर्णवाः त्रसंतो ये वैरिणस्तेषां सिनेषां वधूः तासां विलोचनजलैः प्रारब्धवर्षायाउद्ग
मो यस्मिन् प्रकर्षेण लोके लुंठितो येकपयस्तेषां वाहिन्याः पदभरेण प्रहेपातिशयेन व्याधूता ध्वस्याधिनाथा

संचलद्भूवलयं चलत्क्षितिधरं भ्रमत्समस्तार्णवं त्रसद्वैरिवधूविलोचनजलप्रारब्धवर्षोद्गमम् प्रोद
चत्कपिवाहिनीयदभरव्याधूतधूलीपटच्छन्नादित्यपथं कथं न विदितं तज्जैत्रयात्रादिनः १
जयप्रयाते रघुनंदनस्य धूलीकदंबानि मिलंति शोणितप्रमत्तत्रसदीत्यबालास्तु योंदये
रोदिति चक्रवाकी ८ मध्ये कृतो नत्तमागंप्लवगबलपतेः पादमत्तम्यहंतुर्भूमौ विलासिनायोत्व
विकनकस्तगस्सां रागो वनिधाय बालारतः कुलभ्रममगुणिनमवजेनार्पितो तो हलामहणोः
को णेनावेस्यमाणालदंजवचनेदत ... कर्णीयमास्ते ९ गगनेशीलिते -- भूमिगीलिते
लितादिशः सरितः प्लवगैः पीताः सीतापतियदानुगैः १० धूलिरेणुविस्तारस्तेनाच्छादितास्मा
दित्यपंथायस्मिन् विस्तारे पटच्छ १ जयार्थं प्रयाणं जयप्रयाणं तस्मिन् सहार्थमिदं प्रदत्तछत्रगजान्तुरगा
वलीसंभवो राम देवस्य २ रावणः सो महोदरनामः कुत्रास्ते न महोदरदेवं मरणप्लवगबलपतेः सु
ग्रीवस्य प्रहस्तस्य मन्तन्तस्य हंतं हनूमतः प्रके इति उभयत्र थत्रं ज्ञासामन्यातिशयेत्तानार्थज्यानिवि
ज हृंप्रगुणितेन दन्तुं वचनेषतेन लंकामंगकमकथा कथनेस्माचिंत ४ हेरावणसीतापतियदानुगैः
प्लवगैः गगनं मिलितं गोपितं भूमिर्गिलिता प्रहपणाकृता दिशो गलिता निरालोकीकृताः एतेन

ता ८ सुन्दरकाण्ड ९ उ० १४६

ह० टी० ७५

देवमहोत्पातंपश्यमध्येदिनेपि. पूर्वाचरमचरमचरणोजनराशेर्वत्सुपलक्षितोमीनः अश्विनीभरण्युप
पलक्षितोमेषः नक्षत्रकृत्तिकाचरणांकृत्तिकासर्वैवसार्द्धंआर्द्रासहितंमृगशिरः व्याधगटहेयिसीनोम
त्स्यः कृत्तिकाकृपाणिकाकृत्तिकाखीकृपाणिकेतिहेमी मृगशिरोमृगकंसार्द्धंसरूपिरम् ॥ राव
णायतनङ्गकैरात्मनोभंगमवगम्यत्तिति. रावणः साम्प्रतंयं अयेमहोत्र रामात्मा किमर्थंवल्लासे. प

क्वचिन्मीनःक्वचिन्मेषःक्वचिज्जेमतिकृत्तिका क्वचिन्मृगशिरःसार्द्धंनभोव्याधगरह्यायते
॥ प्रतापैस्तेसोढुंरविरपिदशास्यापिनविभु र्निमज्जत्युन्मज्जत्यपरजलधौपूर्वजल
धौ हरिःशेतेवार्द्धौनिवसतिहिमाद्रौपुरहरो विरंचिःकिंवापिस्वजनिकमलंमुंच
तिनच ॥ विदेहतनयाहृष्टिर्दशग्रीवदियोबभौ खलीनेवमनोरम्येनमा
लेमधुपांगना १३ हेमप्राकारजंघेनारत्नपुत्तिड्ड
क्षलिंगी लंकामेकेविक्रटस्यदहृष्टुर्दयिता
मिव १४

पूप. प्रतापाक्रांतःशोषमाप्नुयतीतिप्रसिद्धं नदेवघोतयति अपरजलधौपश्चिमसमुद्रेनिमज
ति पूर्वजलधौउन्मज्जतिस्वस्वजनिरूपत्वनिधेस्वाजन्मकमलम् ॥ अत्रांतरेयथारावणेनवेति
तथाशोकवनिकास्थितावैमानेजानकीमारोप्यरामंदर्शयतिसरमा. हृष्टेमधुपांगनासा
मा म्यंरामस्यतत्तसाम्यमितिसङ्गमः १३ अत्ररामकटकेवानराणां. वानराणांमध्येपकेवानराःस्व

७५

प्रबोधनामयंवीरःकुंभकर्णः महोदरः यदाज्ञापयतिदेवइतिनिःक्रम्यकुंभकर्णनिद्रालयंजगाम तत्र कुंभकर्णप्रिया काचित्कुंभकर्णस्यप्रेयसी कुंभकर्णाभरणे चीत्कुर्वन्तमहोदरमितिकथयति इति किं विरमविरम इत्थं सर्वमनादरेवीक्ष्य किं मृताप्रेयसीमशकवत् कुंभकर्णगलकरंध्रेमस्तेऽन्त्यारोहेनप्रविष्टे हस्तिरथंगजसमूहं प्रेक्षमाणमहदृष्टवती सर्वबोधेहस्तिभिराक्रम्यमाणस्यास्यगलच्छिद्रे मशक

विरमविरमतूर्णंकुंभकर्णस्य कर्णेत्वरस्व तनुवनितानादैरेष निद्रां
जहाति इतिकथयतिकाचित्प्रेयसीप्रेक्ष्यमाणमशकगलक
रंध्रेहस्तियूथंप्रविष्टम् १५ निद्रांतथापिनजहौयदिकुंभकर्णः
श्रीकंठलब्धवरकिंनरकामिनीनाम् गंधर्वयक्षसुरसिद्धवरांग
नानामाकर्ण्यगीतममलंपरमेविनिद्रः १६

वत. यथानेकेमशकाः कस्मिंश्चिच्छिद्रेविशंतिएवमसुरवासेनासंगतगीतं हस्तिसमूहं प्रेक्ष्य मा
त्रायांतगीतैर्हस्तिभिरपिनावबुद्धः सकथंभवत्त्रीकारैरितिभावः १५ कुंभकर्णः यदि यदा
तथापिगजाक्रमणेनविचीत्कारैरपितदासौगीतमाकर्ण्यविनिद्रोजातइतिशे
ते षः अप्सरसामतवन्मधुरैपरममर्हैना
युक्तैरुल्लासि. १६

स्वकटकेरामः कुंभकर्णोस्यानाप्तिभयान्वानराणांलोकान्तिसदयोमारुतेराघीरणंवदति रामचं
द्रः पायात्सर्वानिति शेषः किंभूतः जंभासंभारेणजंभणातिशयेनभीमंयद्भ्रूकुटितटंतेनस्फुटानट
त् आविर्भवत्यः कुंभकर्णाट्टहासलसत्स्वासेनविलासेनप्रेरणेनपुलको व्याक्रोशोंतरालसंयुक्तेयद्धत्तुंन
स्यानिकरेणकिमिदमित्यज्ञानेनचकितायेशाखिनस्तेषांपुण्यप्ररोहः तन्निवर्तकइतिपु
नः लीलायैलोलतीचंचलामृणालीयस्मिन्नीतद्वन्मृद्वीयामिथिलसुतातस्याः संगेराजहं

जंभासंभारभीमभ्रूकुटितटनटत्कुंभकर्णाट्टहासव्यासव्याक्रोशवन्यातिकरचकित
प्राणिपुण्यप्ररोहः लीलालोलन्मृणालीमृदुमिथिलसुतासंगमस्पालहंसः पाया
त्सिंहस्पर्द्धीचलच्छिखरशिरःशेखरोरामचंद्रः १७ सुप्तोत्थितः कवलयन्सलशैलजा
लंतीव्रासवंपरिपिबन्नपिकुंभकर्णः त्वन्निजगामननदेत्यवदत्सुरायाशेगोपिवानियत्
नोसहस्रागरेण १८ उपस्थितेवीत्यतमाहरामोलंकाशिरोनिर्मितजानुदघ्नं भोमारु
तेयेन्मयेदलमेतत्किंनेत्यवादीत्सचकुंभकर्णः १९ सः यद्यापश्चिमशोणसंगाद्राजहंसोमो
दतेतद्वदयमपिसीतासंगाद्धितिभावः पुनः सिंहस्पर्द्धरूपोपायः मर्वाचलाःतुरयत्तिशिलस्याशिख
रेषिमारः पुर्वशिरः सर्यत्नस्यशेखरः शिरोरत्नेसर्यकुलकेतुरिति १७ लंकायाकुंभकर्णः प
लशैलामांससारिरयत्नेषांजालेसमस्तवक्रयवंतोसुमांसराशिमिति तीव्रासवंमुत्तिमादकमदिरा
यदात्वन्निजगामतदाइत्यवदत्तिकिंसुरायाइत्यादि १८ स्वकटकेरामः तंकुंभकर्णकिंभूतो

८०

कुंभकर्णः रावणसमीपमागत्य भो राजन् सर्वज्ञ त्वं सर्वतोऽखंडितासर्वज्ञगीयते प्रमाणीक्रियते वा स्प
ष्टम् संचरत्यवटे सतामिति पाठे. शास्त्रमेव दीपस्तस्मिन्सति भ्रमस्तामशास्त्रवर्जिनो ग्रवटे गर्ते ह 150
ये मार्गेण संचरंतिसाधव इतिशेषः रामायजानकीदेयेत्यभिप्रायः १. रावणः वल्लभा इतिवा पाठः
स्पष्टम् जानकीनसमर्पयामीत्यभिप्रायः २१ रावणः वल्लभा इति वा पाठः स्पष्टम् जानकीम्
यद्यपि क्षितिपालानामाज्ञासर्वज्ञगास्त्वयम् तथापि शास्त्रदीपेन संचरेत्यवनीश्वराः २.
इति भ्रातृवचः श्रुत्वा नथेत्याह दशाननः प्रशास्त्रनिःसंशयाः शास्त्रनिर्मातावदकस्सन् २१
उल्लिखस्फटिकाचलेद्रशिखरश्रेणीनिघृष्टांगदे दोर्भिः पीनतरैः सुरासुरजयश्रामतिष्ठेभुजे: प्र
संग्रामेममकुंभकर्णविजयः किं वक्ष्यजाडंबरश्रासाशाशिथिलो स्म हृव्रजेपुनः स्वञ्जायति
ल ह्वलयम् २२ राज्ञस्तागाविषादेमविहरवंह्निहिषः शोकशल्यकस्तानान्मान्वयेतामह
महत्मिकयामे भवंतं जनामिकः कालः कोविधाता किमरिकुलभये कोयमः केवया
स्याः को रामः केक पीडाश्वलतिमयि स्फुरणरोषिनेकुंभकर्णे २३
उद्धतोयः स्फटिकाचलः कैलासः किं तयेतिशेषः २२ कुंभकर्णो मानमवलंब्य. राज
सावजमन् उद्धतोयः स्फटिकाचलः कैलासः किंतयेतिशेषः २२ कुंभकर्णोमानमवलंब्य. राज
स्तावत्स्यागाविषादेमविहरवंह्निहिषः शोकरूपंशल्यम्महं स्मरहमिकया सर्वशो
विति. वलवांश्चासौ विद्विट् रामस्तस्मात्सकाशात् शोकरूपंशल्यमहं स्मरहमिकया सर्वशौ
र्यप्रकटनेन अहं सर्वमहं सर्वयुद्धाहोहमिकाममनेनाभिधानवित्ताम
र्णोसप्टं. कल्याणान्मान्वयंतांतामितिशेषः २६

ह. टी. ८१ रावणः सानंदमहाबलपराक्रमैः राक्षसभटैः परिवृतो रणप्रांगणे वतरतु वत्स कुंभकर्णः साटोपम्
तथा कृत्वा। अपीति संभावनायां हे कपिप्रवराः यूयं यथा भीतास्तथैव भीताः संतः किं यात कस्माद्यु
तं ततो पलायनं संपादयत न हीति अयुद्धे दृष्टांतद्वयमाह जलधरपोतोपि मेघबालोपि अल्पतरमेघो
पीत्यर्थः पोतावार्भौ नवालयोरिति हैमी कुल्याल्पा कृत्रिमासरिदित्यमरः लेढि आस्वादय
ति पिनष्टि मारयति राक्षसबालोपि अल्पबले वानरे नेपुष्येत मम तु का कथेति भावः २४

अपि कपिकुलमल्लाः किं मुधा यात भीता न हि जगति भवद्भिर्युध्यते कुंभकर्णः अपि ज
लधरपोतो लेढि किं स्वल्पकुल्यामपि मशककदंबं केसरी किं पिनष्टि २४ बाली सु
वाकुर्न च खरत्रिशिरसौ दूषणस्ताडिकाहं नाहं सेतुः समुद्रे न च धनुरपि च त्र्यंबकस्य
यानम् रे रे रामप्रतापानलकवलमहाकालमूर्तिः किलाहं वीराणां मौलिमा
लः समरभुवि वरः संस्थितः कुंभकर्णः २५

अपि च नाहं। खरस्त्रिशिराश्च दन्तावर
जातिः आतंमग्रे रामस्य यः प्रतापानलस्तस्य यः कवलस्तद्ग्रहणाय महाकालरूपः अथ
वार्थः बाल्यादिभिरल्पशतमूर्तिर्नयातामयातु रामप्रतापाग्निः तेषां भविष्यतीत्याह
रामप्रतापानलस्य कवलाय ग्रासाय महान् कालस्तस्य मूर्तिः परकोस्मीति तु मयाहितं तद्रा
मप्रतापाग्नेरतिकालो यातस्तत्स्मूर्तिरये देति भावः २५

ततो गगनमुत्पत्य सुग्रीवमिति बाहुमूले कक्षायां गाढं यथा स्यात्तथा निःपीड्य पुनरुच्चैस्तनेन ताम्रा भुजेन कं
ठदेशे दिग्धां संदधानः सन् स्तानं देयं यथा स्यात्तथा लंकायां जगाम तदनु कंठदेशस्थापनात् तेन रक्तकपिभटः
सुग्रीवः तस्य कुंभकर्णः जग्धाभयलिता घ्राणं जगाम कर्पूरेण बाहुमध्यात्स्मारात् स्यात् कर्णयोरिस्तु क्रूर्प्यस्म
सरः २६ कुंभकर्णः निरतिनयनकमलयोः सकाशात् वाष्पमुत्सृज्य आत्मनः स्वस्य वारिजलं दत्वा
स करुणं यथा स्यात्तथा लंकोपगूढं लंकालिंगनं कृत्वा कीदृशं लंकोपगूढं अपुनर्भावि यत्तु तन्मे वि
सुग्रीवं बाहुमूले लग्नवगबलयति कंठदेशे भुजेन दिग्धानि पीड्यगाढं रजनिचरपुरीं संदधानेन
गाम सानंदं कुंभकर्णस्तदनु कपिभटस्तस्य तत्सं कर्णघ्राणं जग्धा जगाम स्वाशिशिरसुंदरे क्रूर्प्य
रेण रक्तस्य २६ निःस्वस्यास्त्सृज्य वाष्पं नयनकमलयो रात्मनो वारि दत्वा कृत्वा लंकोपगूढस
करुणमपुनर्भाविनीता विश्लेषं लंकाधाधः कालमूर्तिः प्रलयकृतनवसागारनेत्रो विकर्णः स्विन्नघ्रा
लोवतीर्णः पुनरपि समरप्रांगणं कुंभकर्णः २७ नदृष्ट्वा जीविताशां गिरिविवरकुहरे चलचित्ताः
कपीन्द्राः केचित्पादांतवातप्रचलितपवनादोलिताः एवंति केचिद्दोर्दंडचंडभ्रमणनिपतिताः २८
शोणितान्युद्गिरंति प्राणान्केचिद्वीराः कथमपि दधति स्फीतफूत्काराभिन्नाः २८
तं कुंभकर्णं प्रजीविताशां नजीविते प्राणेषु यस्य [illegible]
ष्यतीति पुनर्भावि २७ ते कुंभकर्णं प्रजीविताशां न जीविते प्राणे यस्य ... गिरिविवराणां कुहराणि विवरे चरंति गच्छंति ताः गतालोको
यद्वा न जीवितस्याशा यस्मात् द्वानराणामिति गिरिविवराणं कुहरे विवरे चरंति गच्छंति न ता गता लोका
न्यद्वा न जीवितस्याशा यस्मात् द्वानराणामिति गिरिविवरबिलमित्यमरः पादांतात् वातः उद्धतः प्रचलितोऽतिवेगवान् यः पवनस्तेनादोलि
यकुहरे सुषिरविवरबिलमित्यमरः पादांतात्वातः उद्धतः प्रचलितोऽतिवेगवान् यः पवनस्तेनादोलि
ताः सन्तः खेचरंति गच्छंति स्फीता वर्द्धिता घ्रातेफूत्कारा घ्राते र्भिन्ना विदीर्णा २८ ॥

153

उ॰ उदितिनु केनापि जीयते श्रमजयेत्रिपुरांतकस्य रुद्रस्य शूलं रुद्रप्रसादप्राप्तमिति कोटितडिनाभिवयाः प्रभाला
रु॰ना॰ भिर्वीरैर्दुःसहं रक्तः कर्ईकुंभकर्णः नारायणतेः सुग्रीवस्योरसि क्षिपति स्मेत्यन्वयः रघुणा रामेणान
८२ न नत्रिशूलं दृष्ट्वा एण बाणैर्निरस्तं अनेन खंडितं २९ अनन्तरं क्रोधमनुवर्णयति कुंभकर्णः क्रोधाग्नेः
सकाशाद्योजाठराग्निस्तस्मात्सकाशात् क्रोधात् लब्धानष्टातिकोटिभटान् कोटिसंख्याकवान

उत्क्षिप्य शूलमजयेत्रिपुरांतकस्य संहारकेतुमिव कोटितडित्प्रभाभिः चोरं ज्वलंतमुर
सि क्षिपति स्म रक्षसा रावणेन स्तद्विभुर्रघुणा निरस्तम् २९ क्रोधा[illegible]ग्नेर्जाठराग्नेः क
पिशिविरगतो मुहूर्तं व्याददानो वक्त्रैः क्षिप्य कोटिकवलयति भटान् कटाकुंभकर्णः
कांश्चित्यश्चापि निष्पिष्य सनसहचरावानराकर्णरंध्रान्निर्गच्छंत्येकपतानद्भुतेर
पि दृष्टानेष्वविताना[illegible]योरस्य ३० सव्येन सांद्रशिविरं चकरेण धुन्वन्व्यात्ताननः सक
टकेनततउज्ज्वरेण सुग्रीवमेव कपिवीरवरेभुसान्हजग्राह कोपकलितोऽथ कुंभ
कर्णः ३१

रम्रख्यानवक्त्रैः क्षिप्यकवलयति कपिशिविरः कपिकटकः स्वसनसहचराउल्कास
सेगिनः पके वानराः स्वस्यास्यपिकर्णरंध्रान्निर्गच्छंतेचोरंययास्यानत्यादृष्टान्खंडि
तानपिपतान्कर्णद्वारान्निर्गतान्पुनरत्ति पुनश्च र्वयति ३० सकुंभकर्णः सव्येन कारे
ण वामहस्तेन सांद्रशिविरं निविडावमोचनं कटकं धुन्वन्विद्रावयन् सन्ततनो विद्राव
णानंतरं उज्ज्वरेण करेण दक्षिणहस्तेन सुग्रीवमेव जग्राहेत्यन्वयः स्वबेर्दयकर्तव्यात् ३१ ८२

तातेन सुग्रीवेणाहतमतेन गरुडपाशेन शत्रुं कुंभकर्णं मुक्तोपि कुंभकर्णहस्तान्निर्गलितोपि कपीन्द्रः सुग्रीवो
यावन्निःश्वसिति सचेतनो भवति तावत्कुंभकर्णः पतितोऽस्थितः स्वत्र नरसिंहपदा नरसिंहपाशेन
प्रगाढमपि बबंध ३२ तत्र भयं सुग्रीवमंगदं चेति यत्तबद्धं स्वेन रूपेण सुग्रीवरूपेणानदवनारवात्
रवः कर्मरावसंदहनीति नदनुदहनमनलस्वीकृत्य कव्यादः कुंभकर्णं विकलोऽभवत्पतदंतरावान्

तातेविलोक्य विषमस्थमथांगदं स ग्रासस्मतेन मुविपानयितेन सशत्रुं मुक्तोपि निःश्वसिति याव
दसौ कपीन्द्रस्तावद्बबंध नरसिंहपदा रदः सः ३२ दृष्ट्वा नीलनलतद्भयमांग्रलनाक्रम्य रक्तः
स्कंधस्थलोस्रवणकुहरे घ्राणवक्त्रोदरेषु तीव्रज्वालो दहति कुपितः स्वेन रूपेण वीरः ज्वा
लाभ्रुंनदन्नः विकलः प्रोथितो वानरेंद्रो ३३ तं केप्यरलमवलोक्य रणेऽनलेनकांदविनीस
हचूरामूतवारिधाराम् तूर्णमुमोचतदुपर्यथ लब्धसंज्ञो भोक्तुं कृतांत इव नीलनलौ सदर्पौ
३४ दंभोलिः कुंभकर्णं गिरिमिव नरसापातयज्जांबवंधं कंठगाढविरच्य स्वभुजग्रस्कमदं जांबवा
न्नुग्रवेषः तिर्यक्नौनेव मत्तामभवदथ मरुत्सूनुहाशिरसं गोयल्फाघातेन रोषाद्रजनिचरवर

देंद्रौ सुग्रीवांगदौ ३३ कादंबिनीमेघमालानमस्तायवानस्त्रमुत्तवधावारिधारानतां लब्धसंज्ञः प्राप्त
चेतनः कुंभकर्णः ३४ जांबवान् उग्रवेषः कोपातिशयात् जांबवान् जानुबंधं यथा स्यात्तथा जानुव
मारेंतरसा बलेन कुंभकर्णमपातयदित्यन्वयः दंभोलिर्वज्रः गिरिमिव किंकृत्वा गाढं यथा स्यात्तथा
कंठं विरच्य गाढरोता स्वभुजयोर्गुरुमदो यस्तन्मथनौ नीलौ निर्मुक्तोऽभवत्तदंगे जांबवद्दगो मरुत्सु
मुक्ताबध्यहाशिरभवदिति ततो रजनिचरवरः कुंभकर्णः गुल्फाघातेन तं जांबवंतं निरस्याति ध्यानस्थो ३५

ह. टी. ८९

माहेषोहृनूवनारोहनुमान् समरेवतीर्यस्थानेशत्रुस्थानेजगामेत्यन्वयः किंभूतः रिपोः
सकाशात्परिशंकितेननिर्भयेनरघुवरेणलोकितः परिवर्जनेयद्वारिपोः परितः शंकाद्भूता
यस्मात्तेनकस्मादिवकालः शल्यावसरः नकस्मादिवउग्रस्मासोनरसिंहस्वकुं
ठनरसिंहइव ३६ हनुमत्सपाणिपद्मेनगेंद्रः गिरिर्बभावितिशेषः कस्समरेकथंभूतेन

आलोकितोरघुवरेणसलक्ष्मणेनकालांतकादिवरिपोः परिशंकितेन स्था
नंजगामहनुमानसमरेवतीर्यमाहेशउग्रनरसिंहइवालमणात्तः ३६ मैना
कोमेरुशृंगमस्थितइवहनुमत्पाणिपद्मेनगेंद्रः कल्पांतेमंदराग्रेजनइवसम
रेमकरः कुंभकर्णो अग्निकव्यादवीरः प्रहितमनिलजेनाक्षिनकुंभकरेण
लांगले नांजनेयोद्गततनिरुपमामर्करंशाकचकर्ष ३७ अत्रांतरेरघुपतिः
शरयुगमतैइशाककुंभकर्णनिधनायरणेमुमोच भिन्नाविभेदहृदयेंध
रिणीमध्येकोमद्धीनमहृतमरवंडयदस्यचान्यः ३८

मेरुकल्पांतेकल्पानामतिसमर्थानामपंतोयस्मिन्मंदराग्रेमंदरगिरस्तिग्रम्स्तनस
थनार्थमंदराक्रमणाय अर्जुनोभगवानिवकुंभकर्णोमुद्गरइव ३९ रामः पं
इमिंइप्रदंनंशाकर्णीत्रं शरद्वयकुलमाह भिनेत्यादिपदद्वयेन ४०

हनुमान् नुहिने उत्तरदिग्भागे हिमवत्पर्वते यं दंभसिद्धयसम्भ्रमं कपालस्य जन्तलेऽपुच्छनिहतो
हनुमत्पुच्छताडितः ३९ प्रयत्नेन रोमाणामवीर्यमधिकृत्यकबंधमनुवर्णयति देवा इति लल्म
णः प्रतिनिधिस्तुल्यः सर्वस्य हृष्ट न तः कुंभकर्णः ४० स्वदेहाद्गात्रसंशरीरात उत्क्रांतः उत्
नोपि ग्रस्तरोभिर्वरणार्थमाकृष्यमाणोपि विमानं नाहरोहत्यन्वयः प्रनारोहत्सोतः भर्ता रा
उद्यम्य रुजनयवंडेव पेटवातामद्गीपपातनुहिने रजनीचरस्य मग्नं भविष्यति यदं भस्सिभी
मसेनोवभ्रामपुच्छनिहतो गगने कबंधः ३९ देवाः सर्वविमानानामपनयन रवेः संदनाया
तिहर रेरे शास्वामरेशेशाः परिहरत रणशागणं रावणसो स्ववज्रसत्ताजनादि प्रतिनिधिरव
धिः सर्वविस्मायकानात्लंकातं केकहत्तर्निपतति नभसः कौंभकर्णः कबंधः ४० उत्क्रां
तः स्वदेहात्स्ववरस्त्ववधूरोभिराकृष्यमाणः प्राणत्राणाय भर्तुः पुनरपि समराये नया
नारुरोहसंगीतेनारदप्रमोदितुम्बरवे स्तूयमानो विमानं वीरः संग्रामधीरः शिवशि
वस्तकथं वर्णितेकुंभकर्णः ४१ मनुष्वद्वारिद्गा शानमखमुरवाल्लंकानखजः पुरद्वारेय
स्याः समयत्नं पर्सपस्तनुहिनम् प्रकोपव्याकंपाधरततरमुजेवीन रहैः समाक्रांता
मेयंपिवामीवदशग्रीवनगरी ४२ इति श्रीहनुमानन्नाटके एकादशोंकः ११ ॥
वरास्पशास्त्ररत्नणायपुनरपि संग्रामेष्वपि नारदाद्वैनारदमुखेर्गंधर्वैः कीदृशोः स्वहृष्टमीना
नियेषांते न्हदवः मुरजरवाम्त्वयेषांतैः ४१ लंकाधिस्वरस्यारावणः सविस्मयं ते प्रसि
द्धाः शानमरवमिवमुरवोयेषांयस्यालंकायाः पुरद्वारेवहिद्वारे पुरद्वारेन्नगोपुरमित्यम
रः समाक्रांतानासर्वतोवरुद्धाप्रकृष्टकोपेनयाव्याकंपयोविशेषवर्णस्समेनततः कंपः रक्तान्यध

ह.
टी.
८५

रावणः सक्रोधं। तूर्णं सर्णे कटकं पुरमिंद्रजितंडः कारसमरयत्ने धुंधुंबहूर्णोऽतिस्म। इंद्रजित सत्वरं कुं
भकर्णवधामर्षमूर्छितः सीतापतिवधे बद्धलक्ष्यः समरचत्वरे वतीर्णः। इतो लक्ष्मणोऽपि धनुर्गु
णटंकारैर्दिगंतराणि तालमापूरयत् कोपानलज्वालावलीभिः सकलकाधियां लंकां क
वलयन् घोरसमरे नासीरे वर्तते स्म। सेनामुखेतु नासीरे इत्यमरः। रावणिः लक्ष्मणमवलो
क्य। अहमात्मनि सौमित्रिः सौमित्रिं शपति यो मदीयः कोपस्तस्यात्समपि कारणं न जायते ये
नैतमुपहन्यामिति ननु चेन्नयि कारणं नास्ति तर्हि सो कथं तत्राह चेचलबुद्धीनां ते

नाहं सौमित्रिकोपस्य जाने त्वमपि कारणम्। नूनं चेचलबुद्धीनां स्नेहकोपावकारणौ
१ त्वद्दाः संग्रामेऽनेन विजयतु हरयोऽमित्रशाके भंके भापुषमहे हे पुलंजोदयति परमसी
त्यायकानिः पतंगाः सौमित्रे तिष्ठ पात्रं त्वमसि न मम रुषां नात्र हं मेघनादः किंचिद्भ्रूमंडली
लानियमितजलधिं राममन्वेषयामि २

लक्ष्मणसदृशानां स्नेहकोपो अकारणौ निर्मितौ य ति
द्वाम्नः विस्तलत्येरिति योयद्वाय मर्थः नूनमिति ज्ञातं चंचलबुद्धीनामसमीत्यकर्तृ रणमाह शाहे
हः कोपोऽकारणो विस्तु निमित्तो न स्पृशुभाशुभमकर्तृ तान् १ अपि च। त्वद्दाश्च स्वबलाहरयो
ऽमीवानराः एतोमद्भुपास्थिते संग्रामे विजहतत्यजनकुत अत आह। पुषमहे हे पुरंति त्वज्ञात
निद्रानमाह भिन्नेति हे सौमित्रे त्वमपि तिष्ठ रणाद्दुपरमकुत इत्यत आह मम
रुषां पात्रं त्वं नासीति। तर्हि किं करिष्यसीत्यत आह रामभिति २ ॥ ८५

वानराः सुग्रीवादयस्तेरावणिनो पश्यंति समेघनादः घोरबाणैस्तान् सुग्रीवादीन् संहरति सेतस्वन्वयः
प्रदर्शने हेहनुमन् वाष्पांजलकरणं ग्रंथकारस्वनयुक्ते नजलदेनातिरित माघात्वादिति वाष्पानावाक
णेवाष्पेनेत्रवारिणपथ्यामुवेतिधरणिः ३ कालजलदस्य प्रलयमेघस्येव ध्वनिर्यस्य सः फणिपा
शेनानागपाशस्तदाहूतेः नागपाशास्त्र कैविति तोयमलक्ष्मणेः अपातयद्धवंधवागर्थः शक्रेप
विनामेरुमंदरगिरि वर्किंतोर्यमलक्ष्मणौ अपातयन्नापातयदित्यर्थः अहोकिमर्थंत्वयं अत्रा
सुग्रीवमारुतिनेलांगदवीरमुख्या वाष्पांधकारजलदांतरितं प्रचंडं तेरावणिं गगनमेऽत्र
मास्थितंनोपश्यंति तान्संहरति सम सघोरबाणैः २ मायारथं समधिरुह्यनभःस्थलस्था
गंभीरकालजलदध्वनिरुग्रगर्जं बाणैरपातयदहो फणिपाशबंधैस्तामेरुमंदरगिरी
पविनेवशक्रः ४ शाश्वापयोमदयितं सरामः सलक्ष्मणो रावणिबाणजालैः रणेहतोयं
मुदमहहंतो चक्रोदयेन्दत्यतिचक्रवाकी ५ क्रूरातिदशास्यात्मजयोविमानेमा
रोप्यपुष्पकमवाप्यदशाननस्य आज्ञानिनाय सरमा जनकस्यपुत्रीं सीतां विदीर्णहृ
दयासिदिवंगतासि ६ तरेएवं वैरमनुस्मृतीसत्तरोवरस्याचक्रवाकी ७ इयंकस्यापिस
मस्याज्ञानुपयुक्ता ५ सरमा· हतिवंधनं दशाननस्याज्ञां प्राप्य जनकस्यपुत्री पुष्पकंविमा
नमारोप्य गगनेतासि सादरंयथास्यात्तथा रणक्षोतपरणयोः रसिदिति धरणिः गतश्रान्तेपोयेनन
त् आसिदिवंनिनाय आसिदुक्तोदिव संग्रामभूमिं वोत्तिष्ठीयारणनाकयोरितिहलायुधः अ
सिपदेनातिभीषणत्वमुक्तं किंभूतां सरमा सीतां पर्यहृदयायस्याः सरमागतासि सादयेंयथास्या

श्री

श्रीः
ह.टी.
८५

159

जानकी॰ग्रहहेनिखेदे भौवादीनां सा बाणीमन्तनाजाना सा कायात्वयासहेमे मांप्रतिकर्मणिप्र
ष्टीतिग्राल्लपितानइतिकिंहे सीते त्वं सधवा स्याः भव कदाचिद्दवड्गःखमाप्राप्नुहीति कुत इत्यपेक्षायां
मांकुः कोऽहं रामस्य ग्रोहूं चकौ कुचाग्रे यथोः एवंभूतौ कुचौ यस्याः सा उक्तंच अभोगमग्रशिरसो
यस्याः स्तः सततं कुचौ सा नारी सधवा नित्यं न काचिन्नदरिद्रिये निवाररवेः सा भवत्तु नामान्तनाशकु
नोपद्रुतइत्याह ७ वाक्यादिकमयप्रयन्त्येनकथं ज्ञातमित्यत आह अथापि पतावत्यपि मंडकेसति

किंभार्गवच्यवनगौतमकश्यपानां वाणीवसिष्ठमुनिलोमशकौशिकानां जानान्तता ५
ग्रहस्त्याल्लपिता त्वया मे स्यामग्रहूं चुकुचासधवेति राम ७ हा राघव प्रियतम स्मर
तीरुवामो वाक्यलयानयनमय्यन्तेकिमेतत् नाथाण्यित्मधुरनिर्मलदृष्टिपातैः स
भावयस्यपि विलाससगिरा भुजाभ्याम् ८ प्राणेश्वरः प्रतिगिरं न ददाति रामो हा वत्सल
त्वमप्यममापनयेनतुष्टः महत्सलत्वमयिनोजरमादधासि भोः तोमुवं मम कृते यदि

दृष्टिवाग्भुजैर्वीमां न मां संभवाय स्तिन त्वर्त्वयसीति उक्तं च यतः संमानितापिनतयाप्तुदमभ्युपैति
मात्रानुजेन जनके न तथाग्रजेन आख्याति तेहरमणीरमणेनत्वंगृहेमणयथामधुरनिर्मलदृष्टिपाते
रितिव्यवहारे ८ रामस्तुकालत्वमणमुपलभते॰ हा कष्टं वत्सलत्वमणममापनयेन अपनयानयाभा
वत्वेन तुष्टः प्राणेश्वरो रामः प्रत्युत्तरं न ददाति रत्नोत्पलगतनाशाणधारणमपनयः महत्सलः मयि
मान्दत्वे हृष्वशत्रुमप्युत्तरं नादधासि तन्मया तत्तं मुवं धात्वा मम कृते दिवंगतो वा चिन्तकेः ९

हेमाएः यावन्मा इति मां स्वर्गेष्वनवलोकयंतौ इमौ रामलक्ष्मणौ स्वर्गात् ब्रह्मलोकं ना
धिगच्छतो न व्रजतः तावत् झटिति शीघ्रं प्राणमिति शेषः दिवं व्रजतेत्यन्वयः एवमुक्तेः स
ति साधुगिरा सीते विषादं मा कार्षीः रघुजीविष्यतीति सरमोक्त्या संगरेणांगसंग्रामेण सह
जनकजा स्वासानिलं मुमोच उच्छ्वासं त्यक्तवती रामावलोकनरणं चेति भावः संग

स्वर्गादिमौ झटिति मानवलोकयन्तौ न ब्रह्मलोकमधिगच्छत एव तावत्
प्राणा दिवं व्रजत साधुगिरा मुमोच स्वासानिलं जनकजा सह संगरेण १ हाहाकारेति श्र
व्यविभवनजनितरावणेः कर्मघोरं क्रोधाग्निर्धूमवान् दीप्तिनरिपुकुलस्त्रासयन्नातसं
द्रम् पत्नाघातप्रचंडप्रचलितपवनधूलिशैलेंद्रयानैः संप्राप्तावेनतेयः श्रवदमृत
रसोज्जीवयामास रामम् ॥

रांदृप्य हते विमाने सरमया रावणभयादित्यभिप्रायः । अत्र वैकं ठाह्रहृद्ः क्रोधाग्नेः सका
शात् याधूमवानीधूमातिशयस्तेन दीप्तिनं रिपुकुलं येन तत् नीयचरणार्थेन रावणसैन्यं त्रास
यन् श्रवदमृतरसः उत्तिजीवनायेति जीवनाय गर्भितो हेतुः रामं संजीवनात् संजीवयामा
सेत्यर्थः वा गर्थे राममनुलक्षीकृत्येत्यर्थः रामे दृष्ट्वा स्वयं संचेतनो भवदित्यर्थः तदेव
मानमश्रवणाचेननवात् ॥

ह. टी. ८६

गाबलिः स मायां रणसंकटमुपलभ्य सप्रपंचम् देवीराः पश्यतवदन्सन् इंद्रजिन्मेघनादः स एष ॥

ब्रह्मवेदस्तस्योपदेशात् अथर्वमंत्रोपदेशात् प्रहाब्रह्माप्रजापतिस्तस्माज्जातः वरमाणशक्तिदानता

न निकंभिल्ला त्रिकूटांतःपाती गिरिः अवटे कुंडे न वाभिचारकर्मणा मायारथमुत्पादयितुं जगाम

त्यभिप्रायः १२ समरनवचरे रामः गुर्वी मूर्छा मासाद्य दीर्णो रामशोकासीनाखड्गेन द्वादीर्णं विद

यापेविरच्यसमग्रेजनकस्य पुत्रीं हा राम राम रमणेति गिरं गिरं इति खड्गेन पश्यतद्वन्नितु रे

श्वी रामायामपीपीशिवशीवद्रुजिद्राजवान् १२ द्विधाकृतोनापुनरादद्राणे मायारथस्योव

रवर्मनाच ब्रह्मोपदेशात्सतिकुंभिलाद्रेन्यग्रोधमूलं वटमाजगाम १३ दृष्ट्वा मायाजनक

तनयां खड्गेन रामवंद्योगुर्वीं तलमुपगतो दीर्णमासाद्य मूर्छां नेमाद्रायस्पृशनरत्न

रुजश्रुतनोग्रप्रामक्रन्दोत्संगेस्मरवसिनगिरं व्याहरन्निमरोदीत् १४ सिंचन्मेनवि कचत

लिनीगर्भनिर्भृक्तवाराधाराजा रावैर्मलयजरसैरामधर्मा प्रमाणं यस्मादेतावमपि पदवी

मास्थितोब्रह्मशापादित्याला पैर्विलपति हृशा लक्ष्मणस्त्वकवाक्याः १५

लितं सीता पवित्रिताभिमानात् गोविंदे द्वारां लक्ष्मणस्मरति अजोभूत्त स शापत्वतो पश्रवाणशुतिबाणीज्ञा

नदग्धदत्तमुच्यत्तयो वा १४ लक्ष्मणः मलयजरसैः सुदन्तोदनाद्यैः किंभूतैः प्रफुल्लकमलमक

रंदयुक्तैर्यावारागत्वा सोधारै वसारो येस्तुते रामं सिंचति सीताविये गतापशांत्य र्थमिति भावः च नवो

क्याह पश्याहेतुनारामदुःखदर्शनात्सानंदवज्रवाकोलक्ष्मणविलापेत्तेहरिति कृतं यस्मात्त्वमपी

स्वरोपयाति धार्मिकोपितांपदवीमन्वच्छन्नाहृपांब्रह्मशापात् त्वमग्धोभवेतिजामदग्न्यवचनात् हास्थि

तत्रनिकुंभिलाद्वैरावणिः कुंडइति शक्रोभकुंभदलनः कुंडजित् अईचंद्राकारेकुंडे पलंस्वदेहमांसंमिलितंयं 162
तरसावलेन १६ सत्रीगमणोलक्ष्मणः शनेश्वरास्त्राप्यदशरथेनार्पितेरामतस्पणेरेसंहारास्त्रमनु
स्मृत्सानंदः शोकमपहाय. दरेमायारथारूढशेटवाकुशाग्निनमेघनादमायोविभिद्यायातायम
लोकंप्रस्थापयामि घोरांधकारः अमीयानांकान्तर्ये रूपध्वांतः सौमित्रिरावणस्यपाणियुग्मम
कुंडेविभीतकसमिद्भिरयाईचंद्रेशक्रोभकुंभदलनः पलमांसहाव. हनुमानेशत्रुंजयेरथवरे
ईसमुद्रंतेत्रेयंत्तावभंजनरसाहनुमानुपेत्य १६ होः संभ्रमास्फालकेलिस्फुटविकटरवध्वल
द्घोरांधकारः संहारास्त्रानियाज्यस्वधनुषिधरिणीपाणिनाहत्यवीरः क्रोधांधोरावणस्यज्व
लदनलशिखामुक्तिरस्यानियुग्मेलिलाचितपसौमित्रिरपहृतशिरोमेघनादस्यसाद्रिम्
१७ द्वादशोकः १२ लंकेश्वरः रावणवधात्सरणवक्त्रचक्रस्तत्रैकवीरनिधनातिपतिसशोकेम सौ
मित्रिवत्सितचाईपथेनलंनीतिलिताद्युयोहनुमतातरसागृहीता १
मेघनादस्यहृतशिरःछित्वाविनेयेयत्स्वयः सर्वाजेयतमत्रहृदतेकीदृशेहृतशिरः साद्रिसमुकु
टकुंडलैरेवसमाकीर्णमुकुटेनाद्रिरुच्यते इत्यलंकारशब्देनो० इतिश्रीहनुमान्नाटकटीकायां
द्वादशोंकः १२ रावणः सशोकसक्रोधश्च. चक्रेसमरः दशवदननात् अईयथेश्रेतरेवतर
सावलेनपकस्यासाधारणस्यवीरस्यनिधनेयतः सकाशात् १ रावणः शक्तिग्रहणमवलोक्य
सक्रोधब्रह्माणंहनुमद्वचनः ब्रह्मासभयंनारदंसस्मारप्रविश्यनारदः तातकिमिति स्मृतोहं
ब्रह्मावत्सयावत्सौमित्रिः समरभूमौतावदेकवीरघातिनीशक्तिः ॥ ॥

ह. टी. ८५

लेलणं नभिनजितस्मिन्नु नरभिन्ने लंकेश्वरो मां नितरां निहंतीति मत्वा स्मरतः पवनस्तनुं स्थानांतरं
नयन्निहंति नितरां मा त्विपतति· ग्रुरोरात्वेपोहननातिरेकाद्ग्रुकनात्· नारदः यद्वा त्रापयति नत
इतिनिः त्रास्य· इाकशीघ्रं भगोत्रावमानेकीदृशात् स्मरतः लंकाधिपतेः दृढकरतलप्रहारा
यस्मिन् नस्साकेनापिमिषेण स्थानांतरं विधेयं हात्राणः सकाशात् विधेः संबंधिनी वा अत्रेयं कथा
तुष्टेन ब्रह्मणास्मै शक्तिर्दत्ता अनया त्वत्कृपया मत्सवीरोपिनाशीष्यतीति २ रावणः राक्षसेंद्रः अ

प्र.उ. नारदोऽपि त्स्मेगाभयाद्गैर्षीत्वं कायते दृढचपेटभवप्रहारात् स्थानांतरं स्मरतः
पवनसुतनुजग्राहरामविपुरवविधित्व शक्तिम् २ दृष्ट्वा पाक्तिग्रहणमथिकेराक्षसेंद्रः क्रु
तांतक्रोधाग्न्या नज्वलितहृदयाग्निस्फुलिंगो ग्रवः तद्येवस्मादिपतितानिधनेलक्ष्म
णस्याग्रमे अभिनावतः स्थलमपिगगनाम्हनलं कूर्मराजम ४ ॥

धिकं यथा स्यात्तथा कृतांतस्येव यः क्रोधस्तेनाधातो वीजितस्तस्मात्सोज्वलितो हृदयस्य तस्य स्फुलिं
गे लक्ष्म दृष्टो नेत्रादिभिरुग्रो वेषो यस्य एवंभूतो यातःकृत्वा· तन्मनताकृतं स्वशक्तिग्रहणं दृष्ट्वा
तद्द्विपवउग्रमेवेः कृतालक्ष्मणस्य निधनेतास्विधनंनिमित्तशक्तिं निक्षिपति स्म पाक्तिमिति शेषः
सापि लक्ष्मणवक्षःस्थलं भित्त्वाभूतलं प्रतिकूर्मराजं गगनाविभेदेत्यर्थः भूतलभेदेन कूर्मराजस्या
ग्रयंतयाकूर्मभेदनमात्विष्यते नत्वास्तवमिति भावः अतदे
वभेदनप्रकारं विष्टृणोति शक्तीति ॥

८८

नौ

शक्तिःकोपमाःशरावणस्यकाशात्भुजगपतिपुरंजगामेत्यन्वयः किंभूतानिशैठानियानुग्राणितेजां
सितैःप्रलयायपवीरतयायत्समुदिता यद्वाशैठानिशौर्यगर्वितानितेषांमनुष्याणांतेजांसितानिशल्यानियस्याइत्यर्थः देवदे
त्येन्द्रकोपप्रयासान्नयासकलजनभवंहाहाकारप्रलापंकारयन्ती भुजगपुरं किंभूतैर्ब्रह्माद्यैः
स्थिरोभवेमादिवाक्यैःस्तूयमानम् ४ यत्रान्तदेशान्तात्तरादागत्यहनुमता.एकरावणहतरामा
वपंकयास्यामइतिमत्वाजानपःभयःपुनरपिप्रगोचरीभूयस्थितेसति यत्रवानराःप्लवन्तःमंतीत्येवंसंभ्र

शक्तिप्रौढोग्रतेजःप्रलयसमुदितारावणक्रोपमानाज्जंतीदीपयंतीज्वलतिदशदिशोलक्ष्म
णंबोधयंती हाहाकारप्रलापंसकलजनभवंदेववृन्दैकपद्मब्रह्माद्यैःस्तूयमानाभुजगपति
पुरंकारयंतीजगाम ४ पश्चात्तापगतेविभीषणबलेलीनेलवंगेश्वरेमूढे जाम्बवतिप्लवंग
मगणेसंभूयभूयस्थिते शक्तिप्रौढमहाप्रहारविधुरेमग्नेगतेलक्ष्मणेरामेविलपत्य
होहनुमताप्रोक्तंस्थिरैःस्थीयताम् ५ अंजनीसुप्रजायन्तेमातरिश्वात्तरान्तरः हनुमानवान
रश्रेष्ठःकच्चिज्जीवतिवानवा ६ नैवराजनिसुग्रीवेनैवरामेनचांगदे आर्येणदर्शितःस्नेहोय

क्रीस्थीयतांधैर्यमवलंब्यतामितितत्त्वबोधम् ५ विभीषणःराज्ञोज्वलज्ज्वलत्कंकेरेकान्ताशिविरंप
र्यटन्नप्रौढशक्तिज्वालावलीकवलितान्वानरभटान्पश्यतिस्मकापिजीवन्तेवानराचेति.तत्रजांबु
वंतमेवापश्यत्उपविष्टंमूर्च्छारहितंजांबवान् भोविभीषणयेनहनुमताअंजनीमातासुप्रजास्
वतमेवापश्यत्उपविष्टंमूर्च्छारहितं जांबवान्स्वप्रजाःसन्तुरवानितियोज्यंपुंस्त्वेविसर्गलोपः ६ आर्येणभवता
तुरवतीत्वंपुनःमातरिश्वावायुःस्वप्रजाःसन्तुरवानितियोज्यं
परःस्नेहःवायुसुतेदर्शितस्तथान्यान्प्रतिइति इतिकिंसैतेपेशस्मः ७

165

जंववान् भो राम त्वमसि संदष्टविभीषणः एवंभूत रणे राज्यप्रदानादिकं नायेदं एतेन हनुमता शौर्यातिशये
नग्लानिः ८ ततः स तं जांववता सह विभीषणः – द्रोणाद्रिस्थितामारुतिं विलपंतं रामचंद्रमनुसरति
रामः विभीषणमालोक्य ९ भुक्ते कृत भोजने मयि जीवति त्वं प्राणान् जहासि किं किंचित् तर्कं वि
तर्कयोनयति. वनवासादिक्लेशभीतः सुरलोकसुखाय किं वा अथवा सापत्न्यभावं प्रकटीकरो

तस्मिन्नजीवति जरद्युषि हन्त मध्ये हन्त बलम् हनुमति गतप्राणे जीवेत्कोपि मृता वयम् ८
गिरीन्द्रास्तेन्यमी वीरा त्वयि वत्स दिवंगते मरिष्यामि ससीतोऽहं यास्यते क्व विभीषणः ९
भुक्ते मयि प्रथमम् अत्ति फलानि वत्स सुप्ते करोषि शयनं मयि जीवितत्वम् प्राणान् जहा
सि सुरलोकसुखाय किं वा सापत्न्यभावमहह प्रकटीकरोषि १० तावत्सलज्जमुप
यि गतः समीरसूनुः यस्त्वा रणेपि परिहृत्य पराङ्मुखोऽभूत् गोपायतीह भरतोऽस्मि स
मानजः किं यस्त्वां मयि त्वयि पथनुरुद्धन शक्तिपातात् ११

पि किं अथ मन्नासहायो न श्यति
तिसापत्न्यं सपत्नस्य शत्रोः कर्म सपत्नेन स्वाज्ञातो विकारः सपत्नभावः इति नारत्वैः सर्वैः तदंति १०
रामः अलमस्य हृत्या यौवनशास्त्र भवेणोति सशरं धनुः त्यक्तुमिच्छति हनूमान् निजापराधेन स
कृत्वा भरतबाहुवर्णिना कर्णेन तु साभ्यस्तयं सत्वरं गाढ स्थानमभिनीय रामपुरतः स्थितो देव
यंप्रप उत्प्लुत्य वंदनं गाढ स्थानं यदंबरं समासाद्य विक्रमाविः कृतो स्फुटं दैन्यकोपातिशयतो वंदने

हु.टी. ९८

९८

गोत्राचलाम्न विभागगिरयः द्वीपपर्वताः इति एतावेतत्पवपरिमाणमात्राया: कटकोविस्तारोयस्मिन 166
स्मिन् ब्रह्माण्डरूपभाण्डकोशे तत्र तत्राब्धिगिरिद्वीपभुवनादीनां मात्रैव न तावानं त्वमिति भावः विस्ता
रे कटकः प्रमाणं निधनंजयः १२ सोमाकृते नयापि सन्मानं देवमेने देवादप्युत मानयन्ति अत्र
निषेधे वा शब्दः एवं तु सत्तो मानमप्राय्येष्वप्रयायदि तत्रापि कदाचिदेकवारं नम्र सततं जनितान्यथा दि ✓
तामुग्रं स्नानं वनाज्ञाति जनोऽधिकं हेयोपादेयतया गृहीतं गुणं कुतः माज्ञोति न कुतोपीति २

सप्ताम्भोनिधयो दशैव च दिशः सप्तैव गोत्राचलाः सूर्याद्यानि चतुर्दशैव भुवनान्येकं नभो
मण्डलम् एतावत्परिमाणमात्रकटके ब्रह्माण्डभाण्डोदरे कासीमास्य निरागसो रघुपते
किं कार्मुकं तज्ज्यते १२ ‒ ‒ ‒ ‒ ‒ ‒ ‒ ‒ ‒ ‒ ‒ ‒ ज्ञागर्निलकाभवः ‒ ‒ ‒ ‒ ‒ ‒
यद्वाऽर्जुनो वा कथं चिन्मानेन नाज्ञातितेषामनु जनितगुणानेव कृतार्थिकत्वम् स्वर्भा
नुर्भानवीयान् हरति यदि पुनः शीतरश्मेर्मरीचान् ब्रह्माण्डस्येह खण्डे तदपि रघुपते किं
गृहे शातवमेति १६

स्वर्भानुः राहुः भानवीयान्मरीचीन् शीतर
श्मेः चन्द्रस्य हरति यदि स्वर्भानुः तत्र दृष्टान्तयति यदि स्वर्भानुः राहुः भानवीयान्मरीचीन् शीतर
श्मेः स्वहरत्याच्छादयति तर्हि कुत्र ब्रह्माण्डस्य खण्डे रोदस्यां किं गृहे प्राप्तं पतिनैतीत्यर्थः
एवं रावणेनापि यदि देवानमानं जनयितत्वात् हि भव
त्साहाय्यं गत इति भावः १३ ॥

अथेहन्नमनः इति लक्ष्मणोर्दर्शयति॰ कालांतरशोध्येण किमिति भावः हनूमान्॰ लक्ष्मणं विष
मस्थमवलोक्य पपप॰ १४ किमत्र वितर्कैः॰ हेउग्रहं इदं रामचंडकिरणैर्नु निवारयामि॰ स्पष्टम् १५
रामः आत्मगतं यद्युक्तमनेन महावीरेण तन्नदिनानीमेव कृत्वा दर्शयति परे तु तत्करणादकाले
विमहाञ्छलयः स्यादिति विचार्य प्रत्याह ततस्मादद्यैव राजा वेवसुषेणसंख्या वैद्यमानयमन्नैव
विम्स्त्वः कथमानीयतामित्यत आह यतोसौ भिषक् वैद्यः शत्रोरप्यन्यथा न वदति इति रामकि
किं न या क्रियते वीर कालांतरगतश्रिया अरयो येन पश्यंति वेधुमिर्यां न भुज्यते १४ पाता
लतः किमुत धारसमानयामि निपीड्य चेदममृतं किमुताहरामि उद्दंडचंडकिरणं नु नि
वारयामि कीनाशपाशमनिशं किमु चूर्णयामि १५ वैद्यं सुषेणमधुनैव न तदानय
त्वं लंकापतेरनुचरोपि यतो भिषक्तः नैवान्यथा वदतिरामगिरा हनूमान् पर्य्यंक
स्थमविरेण नमानिनाय १६ ह्रियोस्थित रघुपति भिषजां वरिष्ठं पप्रच्छ तं तत्करणात
हरणाय चारम् व्याजहार सुमतिर्भिषरुचारं जन्या जीवन्तसौ द्रुहिणशैल विशल्यवल्या १७
रापर्य्यंकस्थितमेव तं शीघ्रमानीतवान् १६ ततः रोगप्रचारं शीघ्रं विशल्यकरणं स वैद्यः रक्षा
णामेव न तु दिवातत्रापि हिमवत्समरुचापवनतमसितत्रापि द्रुहिणशैले याविपपवक्षीत
येवनाम्नयाजीवति १७ तत्र वानरभटाः द्रुहिणाद्रिगमनाय रामपुरतः स्वस्वपराक्रमा
नुरूपं समयावधिं प्रोचुः नलेति ॥

त्रिरात्रं नाक्षिने वालिं रोगात्र त्रयमितिसेयं एवं सर्वे मभयं रामः आर्त्तः संकुचितमुखकमलः समरसंक 168
टे भगवतो रौद्रदृष्ट्वा तारस्यमास्ते ः सांशंकं मुखकमलं विकाशं पश्यति हनूमान् करुणं सतर
ण हरउस्थानमास्यायोजलिपुटमभिनीय देवं तंणं संलभ्यतो आत्मा यावदेनमिषक रुद्रामरणं लंकां
प्रवेश्यागच्छामि तथा कृता १८ तत्रात्मजं … नयतेन इशावधिमाह इतःस्थानात् त्रुटि एमिरिः योज
नलक्षित्रयं पुनरेतिगतानन्नैव मैं दहि विरोविराजम् सुग्रीवनीलौ पुनरेकरात्रं बीरांगदायामचतुष्टये
न १९ नीतालंकां सुषेणः पुनरनिलसुतः प्रार्थयामास रामं देवाज्ञां देहि वीरा त्वदह्निकरणायस्थि
ताः संति सर्वे लंकाएणा षष्टिः … योजनानां हनूमान् तैलाग्रे सर्षपस्य स्फु
टनस्वपरस्त्र गतां घचैति १९ धाता त्मानं प्रणम्य प्रभुर्भवति सततां बलभंतस्य वाक्यं नीता योध्या
गमिष्यस्य विलंकुशालमानयिष्यस्यपीति चंडोद्वीनेचकार दुर्तमथजननीं लक्ष्मण स्यो
सपै पलंभं व्यालं समूलं कवलयति भुजं वामभुजं तस्युषीति २०

नानं लंका षष्टि सालेष्वपि लक्ष योजनपरिमितो सीत्यर्थः अतिदूरस्यवलात् विचिकित्सते प्र
त्याह अहं तत्र गिरेगमनाय मिश्रागच्छामि नतु कदा गच्छसीत्यत आह किंविशिष्टोहं तैलाग्रे दीपवर्तिशि
लासकाशात् सर्षपस्य गौरराज्जिकायाः स्फुटनं स्वपरपरत्र अवधिस्य यावद्दीपाग्रे सर्षपः स्फुटति तावद्गच्छा
मीतितात्पर्यं १९ रामः सहर्षं तथा करोतु वीरः हनूमान् आत्मानं बाहुरूपिणां बान्तस्य लक्ष्म
ण स्वजननीं इति स्वन मुपलम्भं दृष्ट्वा उत्थितवती तिकिं व्यालः कालसर्पः समूलं वामभुजे कवलय
ति २०

साक्षुमित्रा सा कौशल्या नृतिः स्वप्नज्ञानवान् सत्वासौ वसिष्ठगुरोर्हितस्थ मुनिर्वसिष्ठः ॥ २१ ॥ तत्र द्रोणादिशिर
ह०टी० रेहनूमान् द्रोणेनाम्ना तु हिमगिरिरिति ब्रह्मणोगिरिरिति तज्ज्ञेयं तत्र शैलेस : सर्वा वल्लीरेव रत्नानि दृष्ट्वा
९ किंभूता वल्लीः तुहिनाकिरणा स्वरः तद्वास्ता उद्यतीप्रभायासां ताः एतेन सर्वासां सामग्र्युक्तं किंभूतानि र
त्नानि दृष्ट्वा श्रमलेत्यादि तदत्तानेभ्रान्तान्तरन्वेषणाय भ्रमितादोर्भ्यां गिरिमेवोद्दाहरत् तत्रापि च गिरिर्नेतु
त्यपानननो मल्लितवान् नदास हनूमान् तानवायुसत्स्मार अयं वा युतुनेउयगतः तदा तद्बलेन वायो

शोवाच कोशलसुतानुरतोद्रुतं सात्वमेव समानि वसिष्ठगुरोर्हितस्य पार्श्वेन योज्यसमारंधनुरा
ददानेशामितवकारभरतं मुनिराज्यहोमेः ॥ २१ ॥ दृष्ट्वा सर्वास्तुहिनकिरणोद्यत्प्रभा लत्रशैलेव
ल्लीरत्नान्यमलस्वादिरागा रभा स्वतिवीरः भ्रान्ता दोर्भ्यां गिरिमेहरन्तोसपातेवतातसस्मा ६
रायं द्रुतमुपगातल हृलेनोज्जहार ॥ २२ ॥ कृत्वा श्रीखंडकाडसत्नगरकुसमपुंडरीकं मडणाल
कर्पूरोशीरगर्भं प्रचुरबहुलतद्रुतनारिकेरं जुहाव तत्संसर्गाहितेस्तज्वलदनलतिमेशैलमादा
यवीरः शामलं ग्राजनेयः स किमिति भरतं स्मशारेणाजघान ॥ २३ ॥ [illegible]
[illegible] बलेन सह तं गिरिं हनूमान् जहारेत्यर्थः ॥ २२ ॥ तत्रायोध्यायां प्राप्तिमंडपे
३ कुंडसमीपस्थो भरतवसिष्ठाः कृत्वा श्रीखंडकाचंदनखंडनारिकेरपवसर्पणं कृतिं जुहाव कृतवान्
तत्र हवणं कृत्यवसरे श्राजनेयः प्राप्तः सभरतः तं हनूमन्तं इति शरेणाताडयामासेति किंभूतं संकि
दृतिवाक्यस्याथमर्थः तत्कः येन कालः कुरुधेन सा मित्रायाधुजः कवलितः सोयं किं अथवा ययन्त ५०
कृतारचंटारसुरं बलस्य कालान्तलबुद्ध्यैव शिष्टोव्याचष्टे सो यं किमिति भ्रान्ता ॥ २२ ॥

हनूमान् भरतदोर्दंडमुक्तप्रचंडकांडप्रहारमूर्छितो विधिलिखितानलरपंक्तिलोपान् प्राणान् वरिमतु
मिच्छन्न चिरजीवीति विधिलिखितानलरपंक्तिः संमूर्छितो ललाटपट्टोयस्य स हनूमान् केशरेण लो
म्नारधानो भुवि निपात किंभूतेन केशरेण लांगूलस्य शोभ योग्रभागस्तत्र भवेन २४ तत्र वसिष्ठभरता
दयः सर्वे सविस्मयम् लक्ष्मणेन सहितेन लक्ष्मणं चेदं रामनामचच कारातस्य हनूमतो वचनात् वृ
श्रेवावशेषभरतेषु ललाटपट्टो हा राम लक्ष्मणकुतो हमिति ब्रुवाणः संमूर्छितो भुवि पपात गिरिं
दधानो लांगूलशेषु रक्तहेन सकेशरेण २४ सर्वे निशम्य सहलक्ष्मण रामनाम तत्रोपगम्य हनूम
त्पदयोर्निपेतुः हृत्तेचनस्य वचनाद पनीयशल्यं मूर्छां जहारस मुनिर्गिरिजौषधीभिः २५ जिज्ञासया
भरत बाहुपराक्रमस्य रामस्तु तस्य युधि लक्ष्मण शक्तिभेदे प्रोनोहमित्यथ गिरिं नयते कुमारे वाक्यं
जगाद हनुमान् भरतस्य रोषः २६ श्रुत्वेति तस्य वचनं भरतः शराग्रे साद्रिं कपिं समधिरोप्य गुणोति
योज्य मोक्तुं धनुर्घटिति कुंडलितं चकार तत्प्रावनं परमविस्मयमागतः सः २७ ॥
तं सीताहरणसेतुबंधलक्ष्मणशक्तिभेदान्नौषधिप्रयाणरूपे तु पगम्य ज्ञात्वाशल्यं ललाटस्य बाण
मपनीय उड्डीनस्तु निर्विलसिष्टः मूर्छां हनूमतो ज्ञानिम २५ हनुमान्स्ताभ्यसमयः गा पायती हम भरतेना
स्मि मानुजः किमिति रामेणस्तु तस्य हनुमान्भरतमिति जगादेति किं हे भरत हस्मां तोस्मि गिरिं तु नय
ते रामं प्रतिश्रापयन् नु गिरिं तनयत रामं प्रतिश्रापयन् नु गिरिं प्रापणमेव किमुक्तेनान्यच्छौर्य तत्राह कु
मारे स्तु कुमारां गमिति भारवाहकतायोगात् २६ भरतः राम लक्ष्मणयोः समरसंकट तु पलम्यरागतेन

हनूमानमनसारामकटकंजगामेतिभावः २८ दिग्भागेपूर्वदिक्प्रदेशेउत्तालहृष्टिर्यस्यसूर्योदयभ्रमा
वेशात् पर्वतोद्योतेनसूर्योदयभ्रमात् सरोवरस्थविकसितकमलवनमालोक्यप्रातरागोकपाल
ज्ञावानरोदीत् तदनुदिग्भागानवलोक्यसूर्योदयमपश्यन्प्राप्तत्तात्पर्वतोद्योतेनसूर्योदयभ्र
मात् कमलविकाशद्युतिहर्षेणसहस्रवाहिनीमाजगाम २९ यत्ज्ञाविर्वद्योतमितसिंहावलो

उगीष्ठिवासान्कुशलंगृहीतासंसहज्जवाहभरतस्यवाभिः मनोदरिद्रस्यययादिगंतेतया
हनूमान्शिविरंजगाम २८ अद्रिंहृद्वावनाराः प्रलयसमुदितद्वादशार्कानुसारं द्रोण
शैलात्प्रधानः कटकनिकटतामागतोप्यदिरोद्रदिग्भागेनोत्तालहृष्टिस्खलनवशसहर्षी रमा
स्यायवीरस्तारं श्रीमानरोदीत्तदनुसहनुदावाहिनीमाजगाम २९ हत्वामायामहर्षी
द्रजनिचरवरंगंधकालीनदंष्ट्रं ग्राहीरूपंप्रसह्यप्रबलत्रमथविलग्नासान्मर्दयित्वा जि
त्वागंधर्वकोटिंकटिजितनमालिंज्वालमादायशैलंप्राप्तः श्रीमान्हनूमान्स्तुनरपितरसानं
दितलत्नुरस्नात् ३० कतन्यायेननास्यगमनमादिनग्राहद्रोणाद्रिसमीपेमायामु
नीन् राक्षसान्नाम्नाकंथिकालीरजनिचरवरंग्राहीरूपंसरसिमकरीरूपधारिणंप्रबलंयया
स्यातयारावणप्रहितान् राक्षसान्समुद्रोपकंठेमर्दयित्वापुनरिंद्रेणानहबलजित्तासयाप्रहिता
गंधर्वाणांकोटिःअर्द्धसमुद्रेजितान्तनुरस्नात् सामोग्रेतत्सा २
शीघ्रंबलेनवा ३०

ठ रामादयःसहर्षे.रावणस्यरणसंगरेयोभैरववैरःपरत्रासनदक्षेनयउल्लासःआनंदलस्यसंहर्ताश्री
कंठोरुद्रःवैकुंठरुद्रःषड्रथिकोमहज्ञानेदोयस्मात्तदेशालङ्कननात् महउद्धवउत्सवइत्यमरः अ
न्यत्स्पष्टम् ॥१॥ अथवानरान्लक्ष्मणमंगलमाशास्तेसगंडुगोपालनामाहनूमान्लक्ष्मणस्यविशा
रदलक्ष्मीमूर्छाहरणरूपाशेषांदिशान्तुङोषधानयनेनप्रयच्छतिगंडान् कपोलमध्यान्तेषांपस्ययेला
तिददातीतिगंडुगोपालः गावःकिरणान्पातीतिगोपः यद्वाजलानिपिबतीतिसहस्रगुणमुत्स्रष्टु

योमेदंह्विविदादिवानरचमूचक्रस्यरत्नाकरः संहर्तारणसंगभैरवरवोल्लासस्यलंकापतेः सी
तातंकमहान्धकारहरणप्रद्योतनोयंहरिः संप्राप्तःपवनात्मजःपटमहःश्रीकंठवैकुंठयोः ॥१॥ क
पिकपटभटानांगंडगोपालनामासमरशिरसिधीरोयोजनानायासूनुः दिशतुविशद
लक्ष्मीलक्ष्मणस्यात्मनःश्रीचरणनलिननत्यानित्यसत्योदयश्रीः ॥२॥

मादन्नेहिरसंशविविसमननात् ग्रेवेयंकथावालेनहनुमतापलमन्माडजिह्रानंदविसंडलेग्रस्तेपु
नर्ब्रह्मणेत्रस्यर्पितउक्तमथिभैरवसहस्रनामस्तोत्रे महेशोगंडगोपालीखट्वांगीगीतनायक
इत्यादिसकः आत्मनोरामस्यचरणकमलनमस्कारेणनित्यसत्योदयस्यश्रीप्रकाशकःसमप्र
तिस्तइतिकपिकटकभटानामथेयःसमरशिरसिधीरःयद्वायमर्थःगंडगोपालनामाकपिकटक
भटानांविशदलक्ष्मीदिशतुसमुद्रेणकेनतजातीयाःआद्य
तइतिध्वनिःलक्ष्मणस्यात्मनोभ्रातुःरामस्यचरणादिकंपूर्ववत् ॥२॥

172

ह. टी.
१२

रामः हे कपे हनुमन् प्रत्यतेक्रियमाणस्य लक्ष्मणविशल्यकारणरूपस्योपकारस्यानेन प्राणानदास्या
मितेत्वया क्रियमाणस्येति वादत्रे षु प्राणेषु पुनस्तदभावात् शेषस्य कैकस्य समर्द्र लोचनादिरूपस्या
पकारस्य वयं ऋणिनः एवं ऋणत्वकरूतिसंबन्धभावः ३३ हनुमान् देवमेवं प्रस्तावमास्तां यदेवापि मानुपक
रिष्यति रामः सदयं ऋणेष्वितिमदंगेषु वोपकारे हनुरायदसिसान्तवमास्विति आशुश्रीरूपउपका

पकैकस्योपकारस्य प्राणान्दास्यामि ते कपे प्रत्यतेक्रियमाणस्य शेषस्य ऋणिनो वयम् ३३
ऋणेष्वेव जरां यातु यत्वयोपकृतं कपे नरः प्रत्युपकारार्थमापत्सु लभते फलम् ३४
तो आलिंग्य हनुमन्तं गिरिं जोषधीभिः सौविहायसशरं धनुरादराजः रामारविंद
नरणिधौ विनि [illegible] धरात्मा लोकापतेः कुपितकाल इवोपतस्थौ ३५ ईष
न्मात्रमहं वेद्मि वेदनां वेत्ति राघवः वेदनाराघवेंद्रस्य केवलं व्रणिनो वयम् ३६
इति श्री हनुमन्नाटके लक्ष्मणशक्तिभेदो नाम त्रयोदशोऽङ्कः समाप्तः १३

रः स्पष्टम् ३५ [illegible] लक्ष्मणः धरिणीधरः शेषस्तदात्मा शेषावतारत्वं तिस्पष्टम् ३५ क्रोधारुणेक्षे.
स्फुलिंगज्वलन् खदिरांगारनेत्रो धनुर्गुणटणत्कारमभिनीय रामममितस्थौ रामः सहर्षं सवाष्प
सपुलकं च लक्ष्मणं गाढमालिंग्य हा लक्ष्मण वत्स प्रौढ शक्तिभेद खेदं जहिमम हृदय पर्यंके हा मे
चनाद कुलकमलिनीप्रालेयवर्षवत्सपत्नावती मपि वेदनां न वेत्सि लक्ष्मणः
ईषदर्थे वेदनां च स्फुरयति वेदन दुःखं स्फुरणे वेद्रस्य सवत्वयं केवलं व्रणिनः इति वय १२

अथाप्तीदिति अथाहीत् अदीदहत् विशल्यां शल्यनिवर्त्तिकाम् स्मारं स्मारं स्मृत्वा स्मृत्वा भयहेतोः हेत्वाच्चे ब्रवो
धम् । पौलस्त्येति हे हनूमन् स रावणः मम गिरा मदीयवचनेनैव त्वया इति वाच्यः इति किं हे पौलस्त्य तावकमतिं
त्वदीयां बुद्धिं स्मृत्वा विचार्य मनो मोदते परंतु प्रणयेन प्रीत्या हरप्रसादपरशुर्न देयः तेन दत्तेन परशुना रावणो
धिकं यथा स्यात्तथा नाम्यति ग्लानिमियति यद्वा पकं पदं पौलस्त्ये नास्माकं प्रणयः कृतस्ते तत्तावकमतिं त्वदीयां
बुद्धिं रावणस्त्वमपि स्मर एवं इति भावः अन्ये देहीति चेत् मत्तो मही हि जन्मभ्यो दत्ता तं भूरसातले दत्तं स हि त्वमेव कथय

ततः प्रातःकाले रावणो लोहितास्यं हनूमन्तमाहूय समादिशति रे लोहितास्य वानरवाहिनीं गत्वा राममिति ब्रूहि
अये राम जामदग्न्यं निर्जित्य यस्त्वया हरप्रसादपरशुर्गृहीतस्तं रावणाय प्रयच्छ ततस्तव सीतां प्रयच्छामि
लोहितास्यः यदाज्ञापयति देव इति गगनमुत्पत्य रामशिबिरे ततो रामं नमस्कृत्योपविष्टः रामस्तं रावण
दूतं ज्ञात्वा पृच्छति अये लोहितास्य किं करोति राक्षसगणः लोहितास्यः देव अयापीत्तो लंकामयमयम्
दृष्ट्वा तं मत्तरहितशस्त्रा सौमित्रे रयम्पु पानिना योषधिवराम् इति स्मारं स्मारं त्वदरिनगरीभित्तिलिखितं हनू
मन्तं दृष्ट्वा दशानितिकं कुपितो राक्षसगणः । रामः विहस्य किमर्थमागतोसि लोहितास्य देव भृगुपतिं निर्जित्य गृ
हीतं हरप्रसादपरशुं रावणाय प्रयच्छ ततस्तव सीतां समर्पयिष्यति लंकेश्वरः रामः विहस्य हनूमन् पश्य पौल ।
स्त्यप्रणयेन तावकमतिं स्मृत्वा मनो मोदते देयो नैष हरप्रसादपरशुस्ते नाधिकं नाम्यति यद्वाच्यः सद

भवं तं निर्जित्य वलभिद् एकपं हीयतामिति अयमर्थः सर्वत्र परशुर्देवः रावणाय चेद्दीयते तर्हि तस्याति कोपः स्या
त् तथापि दीयते परं त्वेष इदाय इति तः इष्टी रसनला भावे तस्य देयत्वाभावत् २ हेलोन्नामितेति जनकजावि
ह्लेषघ्ण्यन्मनो यस्य स चासौ कोसल्यासुतश्चेति तस्य दैन्यपाटने हृषीकरणौ यदृविदितस्ः स्तवोपम २

रामायेति हे नीतिज्ञे कार्याकार्यविदग्धे प्रतिपन्नाः शात्रव एव हन्तास्तेषां दाहार्थं शिखिनेग्निरूपा
हना य कतमं सीताहानं स्वर्गप्रापणं वा पदं स्वकीयबुद्धिस्थानं सम्प्राप्तं स्वकीयः सिद्धांतः सम्प्राप्ता
९३

अथ रामाय देवराजः शार्ङ्गजयं रथवरं वितरति स्म रामोपि हनूमंतं रथध्वजाग्रमारोप्य स्वयं
रथारोहणं नाटयति तथाविधं तमालोक्य लोहिताक्षो निष्क्रांतः लंकाशिखरस्थो राव
णः अये लोहिताक्ष कोसौ द्राघाग्रे ध्वजे वर्तते लोहिताक्षः देव हेलोल्लंघितवारिधिर्ज
नकजाविश्लेषदुःखात्मनः कौसल्यासुतदैन्यपाटनपटुर्येनाश्च भूमंडलः निर्दग्धाखिल
राक्षसेंद्रनगरः सौमित्रिसंजीवनायोत्खातो धरणिपर्वतस्य मरुतः पुत्रो ध्वजे वर्तते १ ॥
रावणः सत्वरं मंदोदरीमंदिरं प्रविश्य अयि मंदोदरि रामाय प्रतिपन्ना हन्ताशिखिने दास्या
मि वा मैथिलीं युद्धे राघवसायकैर्वा निहतः स्वर्गं गामिष्यामि वा नीतिज्ञे कथयस्व देवि
कतमः पक्षो गृहीतस्त्वया सम्प्राप्तं पदमस्मदीयमगमन्मात्रशेषं बलम् ४ ॥

इति पदं निर्णयलोकयोरीतिर्हैमी वलं सैन्यमगमत् व्यतीतम् किंभूतं बलम् मन्मात्र
शेषम् अहमेक उर्वरित इतिभावः ४ ॥ ४ ॥

अयीति खेदेनूपलक्षणम् अर्थान्खरत्रिशिरोदूषणानां हततोऽतः यो विवेकः स्वर्गयामि सीतां दास्यामीति वा 178
नदानीं भगिन्यादिदूननश्रवणेन जातो यो विवेकः गमितो नष्टोपि कथमिव जायते कथं जात इति लो-
कोक्तिः ५ धिगिति स्वर्गग्रामटिकास्वर्ग एव ग्राम तत्र विलुंठनं रत्नसंचयस्तस्य लुंठनं प्रसभाहरणं तत्र परैः

मंदोदरीविहस्त अयि प्राणनाथ लंकेश्वर दृष्टादैसंभगिन्याः अतखरनिधनं मातुलस्यापि ना-
शं तालानां भेदनं यत्कपिवरदहनं वत्सहग्रीवसख्यम् कर्माण्युद्यानभंगे जलनिधि-
तरणं यो न जानस्तदानीं सोयं नष्टे कुलेस्मिन्कथमपि व गमितो जायते ते विवेकः ५ एव
णः सापत्रपं साभ्यसूयम् धिकू धिक् शक्रजित प्रबोधितवता किं कुंभकर्णेन वा स्व-
र्गग्रामटिकाविलुंठनपरैः पीनैः किमेभिर्भुजैः धिक्कारोऽयमेव मे यदरयस्त-
त्राप्यसौ तापसः सोप्यत्रैव निहंति राक्षसभटान्
जीवत्यहो रावणः ८ ॥

विलुंठं रत्नसंचय इति विस्पष्टः मे रावणाय अयं धिक्कारः यतः स्वर्गत्र अरय एव तत्राप्यरिषु
तापसोऽयं सोपि तापसमात्रोपि अत्रैव मत्समीप एव तत्रापि राक्षसभटान् कुंभकर्णमेघना-
दादीन् जीवति अयमेव धिक्कारः ८ ॥

ह्न॰ शोकमिति गाढोपगूढं गाढालिंगने हे कांते मयि करुणां दैन्यं मा तरुणाय मादीपय यः एकः निर
५४ तिशयवीरोहं प्राणरंकः प्राणलब्धः किं नेत्याह राक्षसेंद्र इत्यकत्वा इतिशेषः लंकां संत्यज्य

मंदोदरी सकरुणम् शोकं लंकेशमागाः करु विरमभुजभीर्विगाढोपगूढं देवा
क्रांदेहि येहं समरमवनराम्यास्मिहब्रविया पन् रावणः विदीर्यमाणहृदयः मै
वकांते स्वकांते तरुणायकरुणां प्राणरंकः किमेकं लंकां संत्यज्य शंकां शिवाशि
वसमरायोद्यतो राक्षसेंद्रः १ ॥ १॥

भयमपिसंत्यज्य समरायोद्यतोभूत् यद्वा शंकास्यामस्तीति शंकातां शंकावतीलंकामितिवा ५४
१॥ १॥

कः निरतिशयवीरोऽहं प्राणैरेकः श्रीरामलक्ष्मणौ ; किं नैनिरासमेवं : उभे केनि शोषः ले कांक्षं समजस्य कां
भयमपि संनजस्य समारायो घनो भवन् यद्वा शंका लस्या मिति शंका वनो लंका मिति चाद्रिप्रा भा
वात् २ अथ रामस्य नयावानरभटाः एते प्रसिद्धाः कपीन्द्राः उभेरण उत्तरभागान् लंकां लवनेनः ध
ति उल्लुत्य रोहंतिवा उद्यमानः उच्चैः रवलाय्रत्नगं ताराभिर्दीप्यमाने दशग्रीवकिंभूताभिः राव
णभंगरर्शनायेसंघं तानि यदि कालाहलेयाकोलाहलान् यातायाव कुलोमसद्भकृतरावः तमर्ये

उद्यदिक्यालकोलाहलबकुलमद्यावग्रहोग्राभिरत्नांगताराभिर्दीप्यमानेदिशिविदिशि
दशग्रीवम्रक्रीडयंतः एतेनिःशोषसेतग्रथनसमर्थिकैः शाखिणः शैलपादैरुत्तमानः
कपीन्द्रा रजोनिचरगरीमभुनेरेणल्लुवंते ८ अलंयत्सवगाधिपेन विदितं यो लत्स्व बलस्थटे
संबुद्धिशाललेहनदावविपदासीदतिभूमीरुहा:॥रावणेन॥ उत्पाटप्रहितःस्वशो दय
लभिरवरोलेकेंद्रहस्तावलीपिष्टोयंनिजकुंभनिर्जरजलैर्जंबालपिंडायते ९

वग्रहोनिरोधस्तेनोग्राभिर्ईवर्दर्शनादंदंष्ट्राशंसिनीभिरित्यर्थः ८ सुग्रीवेण तेनास्वेणभूमीरु
हाकृताः सीदंतिभस्मीभवंति नहेतमाहकिंभूतामभ्रमीरुहाः संचेटोवाणरावणवद्धोमेला
पलतातोयभूनलेलेनदत्तादावविपत् रावाणिदः स्वयंपातेरावणेनाप्रियेमलासिकूटस्थस्वशिख
रउत्पाटयसुग्रीवायप्रहितः अयंशिखरः निजग्रात्मीयोयः कुंभस्तत्रनिर्झराः प्रस्रवणास्तेषांजैले
र्हेतुभिर्जंबा लपिंडवत् दृश्यते कुंभलटकेंद्रस्य हस्तावलीभिः पिंडंनघोलयति
लंकेंद्रहस्तयंत्रापिष्टः पिंडीकृतः पुनः पुनः कंडवत् तस्ततोनातिविक्रमंगात्पिंडीभूतः सबद्धालः शिख

178

८

नैषधटीकाग्रीसर्गः १४

ह.ना.
२८
२

उत्पाटनप्रयोजनमाह यथास्त्रिकूटशिखर उत्पाटितस्तथा एतेन रावणेन स्फटिकशिखरी स्फटिकगि
रिः उद्धृत्य उत्पाटय समंतात् अन्त्यंलग्नमभिव्याप्य त्रुटितो यो वस्तुधाबंधस्तेन विधुतः विशेषेणकंपि
तः विदधे कृतः सोपि स्फटिकशिखर्यपि अग्र्यापि येनोत्पाटनेनाशेषामपि शिखरिणां पुरस्ताद्ग्रे अग्रं
रावणं त्रिपुरहरो रुद्रः तदयोन्यपव्यतिकरः नोयस्तति व्यतिकरः को यातिशयेन हर्षातिशयः तमनुत्रा
सयति शिलायति स्मारयतीत्यर्थः यथा सह उत्पाटने रुद्रस्तुष्टस्तथैतेषाम प्युत्पाटने इयिताभवं तेनशक्तिय

२ तथैतेनोद्धृत्य स्फटिकशिखरी सोपि विदधे समंतान्मूलत्रुटितवस्तुधाबंधविधुतः अग्रं येना
द्यापि त्रिपुरहरहर्षव्यतिकरं मपुरस्ताद्ग्रे शामपि शिखरिणामनुत्रासयति ८ भेरीमर्दलपणा
वनालतिकरस्तानोत्सवता हतानिः स्वानस्वनपूरीकर्णकुहरोनिर्यन्नगर्याबभौ शुद्धार्थ ६
दशकंधरोरथगतो माणिक्यमौलिर्यशोदीप्यादीपितमस्तको जनकजारामो विधेराज्ञया ११

तिभावः ८ रावणः सन्नद्धो धैर्यश्शोभाबहुलं नाटयति दशकंधरः विधेः कर्मणः आज्ञया प्राकृतेकर्मप्रेरणे
येति यद्वा विधेर्ब्रह्मणः शक्ति दानादिब्रह्मसंबंधात् नगर्याः सकाशात् युद्धार्थं निर्यन्निर्गच्छन्
न बभौ विजयत्वयः यशोविजयिनं देवदीपः तेना दीपः प्रकाशितो ब्रह्मलोको येन तत्स्यैनविजयी
तिभावः तद्गमनेपि नत्रप्रतापगमनतात् ब्रह्मा वा तत्शिरोविस्तृभंजिकास्वापिमस्तक इतिशाख
तः जनकजायाराभायस्या वागर्थैर्जनकजायाः सकाशात् आराम आक्रोउनेयसम्भूदिति सप्तम ११ ८५

खरतांतीक्ष्णतांगमनमाकाशंप्रतिस्राप्तंदृष्ट्वाप्राप्तंयद्वाएकमेवपरंगे आकाशेयेगादेवगणास्तेषांतमः
प्रहृत्वेश्राप्तेयेनगगनेयत्रावलोकयतितत्रैवनमंनीलिभावःगाकाशेगगनेद्वीपेगगेशोनिगणोपिचेतिशा 180
श्वतःनमश्रद्धाभावेइत्यस्याभत्ययोनमः ११ आकाशेगावृणवधप्रत्यासन्नितानंदोदेवानामन्मादृशानय
ति. उक्तंचरसेरथोःश्रोद्धानेरायनोविरहायोहृद्भ्रमः सउन्मादइति. दशेप्रहृतेयदायस्मिन्नवसरेनीलोवा
नरःलंकाधिपस्यासौस्तम्भटस्यतस्यकोदंडाग्रभागेस्थितोभृकुटितिशेषणःकिंभूतःचर्वतोयेवाष्पाःक्रो
धाश्रूणि गिरिप्रश्रवणानिवानेरकलितानिकरैवितायामर्गतत्सानदान्वितोगिरिर्यस्मिन्तस्येवंभूतंगि

नीचैर्वैर्वाश्यरिमितःपवनोबनेषुमंदीचकारतरलाःखरतांकरेषुरत्नःपतिंगगनमाप्तमवेत्य
सानत्वान्नयायत्रःस्थितनगतरंगभंगाः ११ यदानीलोलंकाधिपस्तम्भटकोदंडशिखरेस्थितस्त्र
चवाष्पाकलितमगतस्मान्वितगिरिगिरिः तदैवदेवानामतिरजनिदिङ्मंडलंतेषांधनुर्भंगो
भंगास्तत्रुपरिगिरिसितज्जलधिः १३

विर्नीलोरावणधनुरग्रेस्थितइतितात्पर्यार्थः तदादिग्मंड
उलंतेषांस्वस्वदिगाकाशेस्थितानांदेवानामतिपवमजनिज्ञातायवंकीदृशीधनुर्भंगोभंगोभ्र
मशोस्तितदुपरिगिरिसितज्जलधिःसमुद्रइतिरावणस्यधनुःत
स्मिन्खरेभंगास्यानीयोनीतःप्रणामवात नीलहसे
गिरिसितगिरौजलधिस्थानीयामर्गतत्स्मा
गिरिप्रश्रवणान्त्रयमेवोन्माद १३

रावणस्य साश्चर्यं रजनिचरपतेः रावणस्य वक्रचक्रं मत्वेव स्मर्तुं भिन्नभावं विचित्ररसाश्रयं बभू
ह॰टी॰ व चित्रत्वमेव विवृणोति रामसाश्चर्यं सविस्मयं साद्भुतरसमिति सपटु सोत्साहं सवीररसमिति उ
९६ त्साहाद्भवेद्वीरः सव्याधं सविषादं सकरुणरसमिति विषादः संचारी कुतो मया सीतानीता अपि बलात्
ति घातयिष्यंति किं करोमीति विषादः उक्तं च रसोदधौ विघ्नदृष्टाद्यनवाप्तेः प्रारब्धतो सिद्धितोऽपराधाच्च
मन्युत्तापेन विषादो विज्ञेयो युक्तं बंधः साशंकं सविप्रलंभशृंगारं शंकाख्य संचारी राम: सीतामागत
मुक्त्वा इति शंका उक्तं च रसोदधौ स्त्रीयामपराधचौर्यक्रूरनृपचार्यादितो मनसा शंकाख्या निष्टेत्यत्र योग

तत्रा रामे सपट्ट भटग्रुरुवे सव्याधं देवतोर्ये साशंकं रामयुद्धे कपिषु सविनयं लक्ष्मणे साश्रु प्रवल
साश्रयं भ्रात कृत्ये सभयमनिलजे सत्रपं चात्मकृत्ये ति दृष्टश्चक्रं रजनिचरपतेर्भिन्नभावं
बभूव १४

स्तु दृश्यभावो न विज्ञेयः अत्र सविनिष्टृत्ताणे सविनये सदैन्यं सकरुणमिति दैन्यं संचारी रु
न्मदादि दशनोद्दीपितानुभवः यथा हेतं साश्रुश्रं सरौद्ररसं रौद्रः क्रोधः स्थायी क्रोधानुभावमस्त्व·
अत्रैव लक्ष्मणदर्शने सति मेवना देवत्सलरसोयातः एतेन पुत्रो हतइति उद्दीपनं वात्सल्यादश्रु
णि अत्र रसदयं वक्रहृदये ज्ञेयं सात्रपं सहास्यरसं हास्ये त्रपा संचारी सा च विभीषणगतात्र त्रपा तो पिहा
स्यं भवतीति प्रसिद्धं सभयं सभयानक रसं भये स्थायी सत्रपं बीभत्सरसे त्रयानुभावः सा च
जुगुप्सातो भवति जुगुप्सात्र स्थायी एवमद्भुतवीरशांतशृंगार
करुणरौद्रवत्सलहास्यभयानकबीभ
त्सा यथाक्रमं ज्ञेयाः १४

इंद्राग्निकेशरवेन्माउहैर्गोदंदशान्गणान्निर्बंगान्बधावामैर्दशाभिर्दोर्भिर्दृशाचापान्विधुन्वन्नलन्दलितोग्रैर्द
शभिर्दोर्भिर्दशशरान्मारदानःदेशस्तस्य रवेर्बुहृष्यकृष्णभावेंद्योतयति अत्ररसतंत्रयगौरवान्मोपाध्यं
ते कीदृशोराक्षसेंद्रः कीडनस्ततत्वेऽउामर्षगतेनास्यामितिध्वनिः अत्रदंद्वःनत्वनत्वमस्वंवेन्नेषांश्री
र्षस्तनस्तादिकंदशधोच्यम् १५ रामरावणयोः कत्तुस्यानीयाक्रमाः १६ तत्रमारोनामराक्षसस्तुमतू

वद्धान्गणान्दशोद्वैर्मत्रवदुयसटावेशिनांबंधेनवाणोर्दोर्भिस्त्रापान्विधुन्वन्दशादशाचैरान्दलितोराद श्री
दानः तेऽजीडस्रकुप्यात्रलरदभिभवर्जितानर्जितोघत्रिघन्मायन्मुरवश्रीरवतरतिरणप्रांगणे
राक्षसेंद्रः १५ रणांगणेकुंडलिनोप्रवानःपरस्परंसायकभिन्नदेहः कव्याशल्याइवकामिनी
नांकुंभाग्रलग्नाहृद्भुर्गजानाम् १६ अथ्याहृढस्तुयावद्व्रजतिनशिविरंवाजिनःसर्वमंहंधावतस्व
डितस्तस्यमेरिकवलामादयुग्मेननधीरः मारःकव्यादवीरःशिरसिकरतलोत्थापितेनागदेन
कुंठेनाताडितोड्राकुशिवशिवसमरेपश्चिमाह्नेन यावत्[illegible] १७

सेकुलयुद्धेः यावत्कव्यादवीरोमारः खंडितस्यमध्यतःक्रान्तस्यवाजिनोपश्चस्यसर्वंअर्धं अथ्याहृढः अविकु
लवलात्शत्रुसैन्यात्सकाशात्शिविरस्यकटकेपादयुग्मेनखंडितः अर्धंप्रदेकेतत्त्वरणयुगेननअग्रे जे
तिनगच्छतिधावतामर्द्धंतावत्अंगदेनागदेनद्राकुशीघ्रंसमरेपश्चिमाह्नेनकृतान्तपश्चिमभागेनकृता
शिरसिप्रताडितः किंभूतेनपश्चिमाह्नेनअग्रेगदेकरतलोत्थापितेनशिवाशिवकष्टकष्टम् १७

ह. ना.
टी.
८१

अंगदः मरुच्छरीरात्शिरस्तोसिअल्पशरीरान्वानरान् आलोक्य जये विचिकित्समानं रामं संबोधयति. हे रा
म अब्धिर्यावान् मानतो गाधतो यावत्तावत्तत्समानेन कलशशिशुना किं पीतः अपितु समस्तानब्धिर
त्यन्तरोगात्स्व इति चतुर्भुजः हरिर्विंद्रुः तत्स्याकारान् स्वप्रमाणान् गिरीन् किं प्रहरति अपितु स्वयमस्तोऽद्र
यस्तु गायत्रिपर्वतयोः खगाइति हेमी ने षोस्तयेस्तवान् किंभूतान् खगान् अद्रितुंगान् सूर्यतोन्नतान् अ
द्रयो द्रुमशैलार्काइत्यमरः नत्वनस्मिन्स्यलावे ग्रामा गोनुमशक्याः सम्प्रहादयः प्रथितवपुषो गिरियोद्ध्याः
तिग्मस्वभावाः स्वभावतेजस्विनः अंगास्पंद्रादयो पि सत्तु भवेतु तेषां सर्वं षां ग्रासग्रहणे कबलादने र

यावानब्धिः कलशशिशुना नावलाकिं च पीतस्तुल्याकारान् प्रहरति हरिः किं खगानद्रितुंगान् त
द्ग्राम्याः प्रथितवपुषः संतु तिग्मस्वभावास्तेषां ग्रासग्रहणरभसं राम ते नामधेयम् १८

रभसं सत्वरं ते नामधेयं अस्तीति शेषः रामोयमिति शब्देनैव तेन ष्टा भविष्यंतीति किमत्राल्पदीर्घविचार
णायेति भावः कतिचित्पुस्तकेषु रावणवाक्यमिदं तत्र पश्चाम्नातीति पाठस्तत्रायमर्थः यावानब्धिस्तावान
गस्त्येन पीतः तावता सर्वपानेन किं कानो हानिर्जाता भवता तु बहु पवत्रैद्रायि गिरीन्प्रहरति तेन प्रहर
णेन किं कानो क्षतिः मत्पुत्रेणबहु पवतथाव यापि गिरिसमाः शौर्यादिहीनाः केचन राक्षसा हतास्तत्त
स्मात् अपितं धनुर्ये षां ते तिग्मस्वभावाः स्वभावतीक्ष्णाः मादृशा राक्षसाः संतु तिष्ठंतु परंतु अस्मन्नस्त
नरानेव राक्षसान् पश्यति मत्वमाह हे राम ते षां तिग्मस्वभावानां ते नामधेयं तत्संग्रामागत्या ते सेनं च ग्रा
सग्रहणायरभसं स्मरं नेनाकिमपीत्यर्थः रभसः स्याद् भन्ययोरिति चरकः १८ ॥ ॥ ८१

रावण: विकत्थनं करोषि अतो वद त्वया वीर: को जित: सत्तम् ॥ ४९ ॥ अत्रान्तरे अंगद: रुमिति कोपेन भवन्मित्र जरत्कलिंग: हे रावण ते रामादयो येषां नम: स्तुति योग्य एव की दृशा: वर्णितास्ते अवह रेण मध्ये विचारणीयचरितास्त एव लोके महान्तस्ते प्रसिद्धा: अविचारणीयत्वमाह स्त्री ताडिका तत्र हनने पि अत्रवेडयशो ये षांते स्त्रीवधादपकीर्तिर्वाऽनुत्पात अत स्ते तिष्ठन्तु न ह्यते

स्त्रीमात्रेण तत्ताडिकानुनिस्तनो राम: सविप्र: शुचिर्मारीचो मृग एव भीतिभवनं वाली शत्रवीनर: को वा कुत्स्य विकत्य से वदरे सो वीरस्त्वया को जितो दोर्गर्वस्तान्याचि ते पद्दिश न: को दंडमारोपय ॥ ५० ॥ येषास्ते न विचारणीय चरितास्तिष्ठन्तु हुं वर्णितास्ते दुस्त्रीदमने प्यखंड यशसो लोके महान्तो हि ते यानि स्त्री णि कुत्र त्र मुखान्यपि परान्यास ख राघोधने यद्वा कौशलमिंद्रस्न निघने तत्राप्यभिज्ञो जन: ॥ ९ ॥ अथो: पर्वत कंड के ने महती क्रीडा कृता येन तं रे रे मानव रामं मां सरभव देवेश्वर रावण ज्याघोषकुह ताडिकां न मस्त्र राणां मेन केसद्गुणे पश्यानीति समग्र धीर कुटिल: शारवाम्रगाणां च ५१

येषां किं कथ्यते ते चे ह्री ध्यमेव श्रोत्रकामो सि तर्हि स्त्रणयानि प्रसिद्धानि त्रिशिर: शिरांसि अर्थात् खर दूषणयो: शिरसी च कुत: सकाशात् परशिरो देहा ङ्किन्नानि आसन् तत्त्वमेव वद बालिहननेपि यस्मा वीर्य तत्त्वापि जन: अर्थात् त्वमेवाभिज्ञो सि बालिना त्वं वद्ध: स तु रामेण हतस्त्वतिभाव: २ रावण: भव चेत्त्वं स्मरसि अहं कर्ता भवामनुब्यामिति विमृश्य: नहि ज्याघोषकुरुम्नीतोस मयो

ह॰टी॰ ९८ न

रामः तथापि ते रावणेन तज्जघानलज्जावनम्रवदनारविंदः सन्मनाक्स्थितः रावणो विहस्य रेरे मा
नव राम त्वद्दूतम् २१ रामः ति विंशाकेश्वरे रेणा तसाधमपश्य कृपणेन त्वदेहं यथा सा तया
दैत्यपतेः सकाशात् यस्त्वं स्त्रियं स्वस्त्रियं तामहस्त्राभिन्नामकृतनिर्लज्जतासनेन व्यथयतीति भावः २२
वक्त्रौ निषेधादन्यां गृहं नमायाते सासीता सप्तभिर्द्वीपैः सप्तभिः पृष्ठाघावरणैः सप्तद्वीपास्वि

योमया समरे घोरे निहतस्त्वं बहुर्वेद्यः पुनरघः किमयतो व्यथयत्यपलज्जितः २२ न
हयेनः सर्वेन्द्रपतिमेरुपमयदवधीर्कयो न्यस्तु वीयुधिमुजमरता कः परिभवः जितता
कारागृहविनिहतेहैहयपतेः पुलस्त्यो यद्विंतामकृत कृपणेन व्यथयति २३
यो रामोन जघानवन्तस्तिरणोतं रावणसायकैः सप्तयो विदधानवस्ति भुवनव्यापार
चिंतापरः हृदयस्य प्रतिवासं वसति सा तस्यास्त्वं हया वको मयास्तं भुवनावलीविल
सितार्द्वीपैः समं सप्तभिः २४ सप्तोढरावणकृपाविहितानावलेयः सजोवमम्बवहदसंगर
वढकच्छः आपन्नभीतिहरणव्यवसायिनारूप्राणेन त्वस्माविपुलसत्वसहायभाजाम् २५

यामावरणे पुंसे वांतर्जलावनादिति वैजयंती पुनः कीदृशी भुवनावलीविलसिता वेलीय
ते सर्वमस्मिन्निति विलं प्रकृतिः तयासिता आह्वानास प्रकृत्या वरणे त्यर्थः लीङ् विलयने शत्य
स्य विलमिति रूपम् अन्यथा द्वीपानां त्रिभुवनातनयातितादानार्थक्य प्रसंगः स्यात् तत्र
ननेकस्माम्न तापलयः स्यादिति भावः २४ अनेन विप्रलंभोन्मादावस्था दर्शिता सरामः

९८

रामः आमा रुधिरलघुके शिरसि देहे यान्तु शुक्रदस्येजीवेष्यान्मामतः पुमानितिविम्ब श्यानु प्ववरुधिरोग्रद्य
ने तमुलङ्गिमाः सर्यनलायाः साहचर्यात्तान् हपयोपि रावणस्येदं रावणं रावणस्यामिष्टमिसर्यः २१ राव
णलंध्यापिसावत्तम् हे रामरणेषु प्राणत्राणाय याधीः लज्जा प्रशंसन्ते संधयेसा क्षौवीनामेवयथा विहतसभा
सुलज्जाप्रशंसैरम्रवितल्लाहनाय मरवाणं मोनस्वीकारस्तथा कानयोच्छादनायसंधिरिति २२ गगनमंड

वाणेयंममतड कामशिरसि स्नानः स्वस्तनीसिकाप्राणयाम परा त्रिशिरसोदवादशास्याकु
ति मारीचेववलिं विधायतदनु नाचपवारांनिधिमोक्के रावणमामिषमग्यते भोदीयतोमेशि
लो २६ क्षौवानामेवपुहेषु प्राणत्राणायरामधीः लज्जा प्रशंसमेस सनद्मरवाणमिवमूकता
२७ रेकालतमकाललब्धविभवः स्वैरंसकामोभव शंभो भक्षयतन्ममेनः शवशिरोमाल्येनिजांगमुकुः
किंवतेनचविरंच्य सेचिनुजगत्सर्गायबीजंक्वचिसितदः करवालभीषणभुजोगुहायलकेश्वरः २८
श्रुघवाजानकीरामकामयष्यतिमेहरे रणेवादाहरणेरूधोमधुरानधरान्मम २९ मंदोदर्यो
पिसुंदरीपरिवृतालेकावलशिरमारुह्यपश्यंतिरुदस्तुसमद्रमध्येपकेनचरणेनोपस्थि
तोहेवास्तनभोमंडलगतेविदशदर्पहरं चनिर्वापयामिविरस्तानिममप्रियायामंदोदरीतर

लमवलोक्य श्रुनेवसरशौर्यः पतस्या शोषहननैर्मम्यहे विरंच्यजगत्सर्गायष्ठनः स्रष्टयेबीजं सचिनुगो
पयतिः शोषंनरवानरान् हनिष्यामीतिभावः २८ राममाह्निपतिः प्रकरणेस्पष्टम् वागर्थः प्रतिपाद्यते
वानिष्ययेहे जनकीरामजानकीरमयतीति हेराघव श्रुयदारुणेरसोममाधरान् कामयथेच्छं रुधः प
श्यन्तिद्वितीयावाशाहामहरणेकोदृशो रणेमदिरवीरसारणे २९ तत्राशोकवनिकास्थितविमानमारो

ह.टी.
मी.
९८

नवमेदोहरीसमये ह कस्मागतं अनेनरामेण दृष्टाननोपिस्फुटमसंशयं ईषज्जयः ईषत्करोजयो
यस्य ईषज्जयंतं घोतयति यहायंबालनरोनिसर्जबलकः बाणैस्ताडकामंतर्द्वेयेयस्तेयोग्निस्तस्य स
मिंधनेसमिंधनादानेसामधेनीयघसंमाहारकोमंत्रः सामिधेनीतोअकृतस्वतेजोग्निंप्रदीपनक
त्री यघोमंत्रः सामिधेनीतिशास्त्रतः कोणपारात्तसास्तेयांकोटिमनुत्पादयन्नसतकमपिस
निर्वचनीयबलेरत्तः कोटिमघायेनसणश्तिभावः ३१ रामभुजदंडः युधिधनुष्यां कृष्टेसतिर

उस्माटयत्कमपिकोणयकोटिमंतस्तेजोऽकृतायानसमिंधनसामिधेनी स्तलाडिकाम
कृतबालनरः ईषत्कैरीषज्जयः स्फुटमनेनदृष्टाननोपि ३१ आकृष्टेयुधिकार्मुके
रघुपतेर्वामोब्रवीहृत्तिणंदानादानसभजनेषुपुरतोयुक्तंकिमित्यनव वामानयाड
नेनलोयुक्तंवामित्यनव वामान्यः पुनरब्रवीन्ममनभीः पृष्ठेजगत्स्वामितंतेतेरावण
वक्त्रपंक्तिमितियोदधात्स्वोमंगलम् ३२

घुपतेवामस्यवाणः आयुधि हस्तः दक्षिणः आयु
धि हस्तं अब्रवीदित्यन्वयः पाणावायुधिनहृयोरितिकौशेषेआयुनिधीयतेरेखाहाहारेणासिन्निति
वहुस्थेरवलेयंयघजातिः स्वरयोगवियोगाभ्यामर्थोवहुस्थेरवलेतिविज्ञालक्कृतोदानसभोजने
[illegible] युधृतनः पुरोवती अधुनाइमयाएकतोगमनं किंनवयुक्तंवामा
न्योदक्षिणहस्तः पुनर्वामंअब्रवीत् रेवाममभीः भयनकिंतरावणवक्त्रपंक्तिंतेनेएतुमागतोस्मीतिशे

९८

म

ज्ञात

तदा रामदेवः कौतकी गुढोत्सवी इति शेषः वीरा ललंभोगाय योग्यो वाहूयस्य सः यद्वा वीरो रमणीयो यो
भोगी नो वा सत्त्वकि सद्वाहूयस्य बद्धमनंतरिपुभिः [illegible] यद्वा वीर [illegible] भोगी नो वा [illegible]
[illegible] कमिशोर्य यस्य सः ३३ तत्र मंदोदरी जानकी च अथ नंदलिष्यामी
ति प्रतिज्ञा पूर्वकं अग्रलतनगावलविनिसनिमंदोदरी च कोर कवधूरिवासीत् यथा च कोरी रात्रिमेवे

कुशिकसुतपत्तपर्या दृष्टिदिव्यास्त्रमंत्रो नृपतिसहसशोढा वीरभोगी न बाहुः दिनकरकुल
केतुः कौतुकोल्लासनव त्रं बद्धमनंतरिपुकर्मा कौतुकी रामदेवः ३३ देशावृत्तात्त्वमुपयात् सह न क
तयार्कः श्रीराघवेसमरमूर्द्धि कृतप्रतिज्ञे मंदोदरी जनकजा सलनगावलविम्बकेच कोरवधू
रिवचक्रवाकी ३४ एकास्मिन्निनिपातितेपि [illegible] शिरसि क्रोधोपशांति कुतः किं तस्यान्न तया
यस्य ईदृ निधनं न स्फुंचयत्नारिणा तेनोत्पूर्धवद्धतेतो फलमिदं तस्मात्तरमयात्तमाते छिन्ने छि
न्नमवेत्य रावसमयनेस्वइनेयं ज्ञास्यसि ३५ इति चंद्रकरामृतानुभवानंदात् तथा मंदोद
रीरात्रौ रावतस्तानां वलातिशायतात् जानकी चक्रवाकी वासीत् यथा चक्रवाकी [illegible] दिवैवेछति
रात्रौ प्रियोगागमात् तथा सीता रवलातिशयरामराम प्रतिज्ञा भंगभयादिति भावः ३४ रामः स्वस्व
छेत्तः प्रत्तनयायमाछिधीम्यादित्तवायय शिरः कर्त्तनेएकस्मिन्नेव शिरसि कृते अन्यापि
र अग्रभावारत्तुतयाभावः छिन्नं छिन्नमर्हानम् ३५ ॥
॥ ॥ ॥

न

189

ह.ना.
१००

रावणः अत्यंतक्रुद्धं तरसा श्रीरामवाणादिताडनव्यग्रः एकैः करैर्भ्रूसंभ्रमं तूणं आदाय अन्यैरन्यैः करैर्भ्रंशं न
मस्तिर्तिपत्तसत्तत्रुगपदेवं दोर्विंशतिं चपलयति ३६ रामः सावष्टंभम् । रामो रणेन वभिवीरणे
नैवपवरावणमल्लकानेवकर्णे बाणसाफल्ये विशेषणाद्वयं भयः कर्णेनानंतरं सरामः पुनः अ
भिनवाननवीभनानालोक्य विस्मितः सन्मुहूर्तं विश्राम्यागस्त्यदत्तं ब्रह्मास्त्रमादेगस्तीन

धनुर्निसिंसादिप्रहरणगलच्छेदिकपिनोद्घाम्याः स्वान्तर्द्वैबवुपतिशरव्रातदलि
तान् करैरेरैकैकैर्नमस्तिभ्रशमारायत्युगपत्तियन्नन्यैश्चपलयति दोर्विंशतिमपि ३६
कलांनोयन्नकेनानैरिववृत्समरशंगणेरामचंद्रो बौलेनजीर्णशासेनेवमिरपिद
शग्रीवमद्ध्रैनचैव विछेदालोक्यभयःसपुनरभिनवान्विस्मितःसन्मुहूर्तं विश्रा
म्यागस्त्यदत्तेनरनुरिपुवधायादद्वेब्राह्ममस्त्रम ३७ पैतामहेरघुपतिः समरे तिकोप
द्वाणममोचहृदयेदशकंधरस्य मिता स न हृदयशोणितपोणगात्रः प्राणानिवेशम्य

वान् अवेचैको याब्राह्मणसवरोदनः यावद्दशमोमयस्योमर्धीनिपातितानावदन्यानिशिरांसि
हतानात्यकतानिभविष्यतिशति । ३७ पैतामहं ब्रह्मास्त्रं सबाणः तद्दृदयंभित्वाग्रस्यरावणस्यप्रा
णान्नीताधुवविशेषोत्यनयः ३८ मंदोदरी सकलसुंदरीभिः परिवृत्ताग्गलदविरलनेत्रजलप्रवाहैःसी
तापतेर्विरहानलतसहलकापतेः प्रतापानलेनिर्वापयंती हाहाकारैर्घोरफत्कारैः कुर्वती पतिविकृ

१००

ग्रथविग्रलंमेकीर्तिनमार्गवःकरोति। हेप्रियत्वंमेनमः किंभूतायभिन्नानियानिरंगगजवंधूनांसिंधुरा
णांगजानांशिरांसितेभ्यःसंपतितेषुशीलेषुयेषांतैर्मौक्तिकैःकृत्वाशाश्वतयाविश्वजयप्रशस्तिर्वचना
लिखनेनत्वत्कृतायावर्णावलीतस्याःशिल्पिनेलेखकायगजकुंभच्युतमुक्ताफलैरेवात्मजयप्रशस्ति
विलेखनीत्यर्थः नाकांतःप्रतिकान्तास्वर्गांतःपुरस्थमृगदृशांगकपोलेषुयोविलसत्कुंकुमस्यपत्र
स्याकरःचित्रेनत्रयःश्रीविन्यासःशोभातिशयःतस्यविनाशायभीषणभुजस्तंभायतस्मै ४९ रा

भिन्नैरावणबंधुसिंधुरशिरःसंयातिभिर्मौक्तिकैःशश्वद्विश्वजयप्रशस्तिरचनवर्णावलीशि
ल्पिने नाकान्तःप्रतिकाकपोलविलसत्काश्मीरपत्रांकुरश्रीविन्यासविनाशभीषण
भुजस्तंभायतुभ्यंनमः ४९ भूयिष्ठानितवाननिकुरवतिभुजेभूयोभिरालिंग्यते
चारित्रव्रतदेवतापिभवताकान्तेनमंदोदरी हालेबोदरकुंभमौक्तिकमणिस्तो
मैर्मिमेकावलीशिल्पेवागधमर्णिकस्यभवतोलंकेंद्रनिद्रारसः ५०

प्राणेशलंकेश। मंदोदरीतेभयिष्ठानिबहूनिकुर्वंतिकान्तेनभवताप्रियोऽभिर्बहुभिर्भुजैःआलिंग्य
तेइत्यन्वयः पतिव्रतादेवी। हेलंकेंद्रभवतोऽपिनिद्रारसोज्ञातःहाकष्टंशालिनोनिद्रारसाभावात्
कृतप्रमेवधोतयतिलंबोदरोगजवदनोगणेशस्तस्यकुंभयोर्यैर्मौक्तिकसमूहास्तैःसमयमेकावली
हारभेदःएकावल्येकयष्टिकास्ममरःतस्याःशिल्पेनिर्माणेवाचाप्रथमर्णिकस्यसक्कस्यते
वारंवारमिद्यानवरत्नंकरिष्यामीतिवाक् उत्तमर्णाधमर्णौद्वौप्रयोक्तृग्राहकौसमावित्यमरः

ह.टी.
१९

मृयास्यबलं घोतयंती दैवं प्रमाणयति यस्य रावणस्य हा भ्यांभुजाभ्यां त्रिलोकी जिता वशीकृता नतयोरेव य १
केनहरगिरिः समुद्धृतः एकेनैवान्येलोका जिता इति इष्टव्यं सोपिरावणएतं रामं प्राप्य व्यर्थभुजः सन्
येन दैवेन विनिहतस्तस्मै दैवायनमः इति ४१ कालस्य सर्वतो दुर्निवारत्वं घोतयति दुर्गमित्यादि
पंचकैः पदैः ४२ शिवशिव कष्टकष्टं नानि शिरांसि लुंठंति च वाहपायेन तस्य्वालयंतिविल

एकेनैव समुद्धृतो हरगिरिर्दोर्भ्यां त्रिलोकी जिता यस्याष्टादशभिर्भुजैरवसरः शास्त्रस
न्नासादितः सोप्येनेहि भुजैर्मनुष्यमहृत्क्रव्यादवीरो रिपुं प्राप्य व्यर्थभुजो रणे विनिह
तो देवायतस्मै नमः ४१ दुर्गं त्रिकूटः परिखासमुद्रो रक्षांसि योधो धनदश्च वित्तं सं
जीवनीयस्य मुखस्य विद्या स रावणः कालवशाद्विनष्टः ४२ शिवाशिरांसि शीर्यंते
यानि रेजुः शिवाशिवशिवतानि लुंठंति गृध्रपादैः अयि खलु विषमः पुराकृताना
नां विलसति जंतुषु कर्मणां विपाकः ४३ जनकतनयास्तनाराग्रीहृतदेशा कंधरेण
दनुविरहज्वालाज्वालाकेलीकृतविग्रहः रघुपरिहृढो नयोर्नाईनतिर्यगवेद्धितेम्
कलितहगंभोजद्वंद्वः समाहितवास्थितः ४४ ॥

सत्याविर्भवति ४३ ततो लक्ष्मणवायुपुत्रौ विमाने जानकीमारोप्य तत्र रमानीतवंतौ जानकीस
भ्रममुस्थाय लज्जां नाटयति. राम. रागीपुह्रोत्सारुवान् रामः जनकतनयोस्तवालेकांतः स्वाशि
विरे आनीय यद्वायोजनकतनयास्तत्रारामवान्जातः एवं भूते दर्कं धरे हते स्पष्टम् सा मुखवेशाप

१९

ग्र

हनूमान्‌· मातर्जानकि· चापालिंगनेनभग्रेयदंगंतेनमदनमिवान्यत्कोदेहिनोयहस्तेमुष्टिनिवि
ष्टायः पंचशारः शारपंचकस्तविभ्राणयद्वापंचकंपंचासंकेरावणादेहंहत्वाघोरः पंचकशरैः वीरश्रीविज
यलक्ष्मीलस्यानरवुत्तनेरिवनामिनिप्रसिद्धम्‌ ४५ जानकीत्याग्रंतः बीजमाश्रयंस्य ग्रमस्यांकुरेज्ञा
नेबीजवदन्नुपलब्धिप्रसंगः स्यात्‌ मोक्तजनयितामेत्तदर्शतिसंक्षम्‌ इतिरघुयेनस्वरणकमलयोः
शिरोमधुकरेणमकरंदमनभविनमिच्छति· रामप्रपत्स्यसाशंका हेमहात्मोजनायद्यपिप्रिया

चापत्तिंगनभंगरोगामदनंचस्लेकहस्तांबुजेमध्येमुष्टिनिविष्टपंचककें रविभ्राणम्‌स्यत्क
रे वीरश्रीनरवरत्नेरिवनवैवीणाबरैरं किंतवीरोमवास्थितेः प्रणमतेप्रोन्मथ्यलंकाम
हे सोः ४५ नापैरस्युधाकरस्तनभ्रतोक्रोधानलोभोधरः सारःसारविवेककोशभवनेहर्षस्य
बी जाश्रयः कालव्यालविषस्यगारुडकान्तिर्द्वयेदुमाराममहः कैवल्यप्रतिमूर्तिरेनस्तक्ष
नेरामस्यसत्संगमः ४६ नत्वरामोरतिलेभनप्रियाविरहार्दितः
यत्सत्येमनसिस्वस्थेरम्यानारमणीयता ४७

पतिव्रतात्वयापिचिरंपरमंदिरस्थादिव्यमेनरेणकथमोस्पृश्यमर्हतित्यकर्णरामवाक्यादेव
नरैतिब्रह्मादयः तेदिव्योपकरणेनाटयंति ननुचिरभीष्टप्राप्तौकथमसंधैर्यमित्यतआह
रामस्तत्वतनस्यासीतायोरतिंयत् नलेभनतस्येमव नत्वनितिच्छुस्वेत्वाप्रियाविरहार्दितोपिनत्वे
ति तरसौंदर्यादिचेन्नरम्यानावस्तूनांरमणीयताऽनवः स्वस्येमनसिभवतिनतुव्यग्रमनोरा

193

ह.टी. १०२

ज्ञानकीसतरं ज्वलत्पावकमुपगम्य भो भगवन् पावक स्पृष्टम् ज्वलतीव्रदहनांतरालेदेहं
विलेप अथ ब्राह्मणभटैः ० कमलभूर्ब्रह्मा हुताशनस्य जिह्वाज्वालास्तासां पंक्तय एव लीला
सरः क्रीडार्थं लीलासरसी तस्मिन् सीताननमेव सरसीरुहं आलोक्य यं सीता शुद्धेति अवि
दधात् अथ देवतावान् कीदृशो मरुद्भिः सुग्रीवादिभिः फूत्कारव्याहृतैः नभोमंडले रभसात् तरयाथ

मनस्विवत्सिकायेज्ञागरे स्वप्नमार्गे यदि मम यतिभावो राघवादन्यपुंसि तदिरुदहममें
गं पावकपावकत्वं हलललितफलभाजो वैदिकैमैकसाक्षी ४८ तत्र कालहुताशन
स्यवहतोजिह्वालिलीलासरस्यंगारेसरसीरुहं कमलभूर्वालोक्य सीता शुद्धेयजन नंनः
कात्मजेत्यविदधायावान्नु [illegible] कीदृशोमरुद्भिः फूत्कारवैरभसातावान्
भोमंडलम् ४९ वह्निं गतायाजनकात्मजायाः प्रोत्फुल्लराजीवमुखं विलोक्य उवा
च रामः किमहोत्सवादीनेगारमध्ये जलजं विभाति ५०

सविस्मिते कीदृशस्य कालहुताशनस्य सत्यं यतः किंभूते जिह्वालिलीलासरसि अंगारे अंगा
रप्रचुरे अत्रैवानुशाह्नः ननु विद्धधातोः कथमडागमः अत्रोक्तं कविकामधेनौ धातवः शा
ब्दप्रत्ययोपसर्गधातुसंज्ञास्तुः धातुत्वाद्वडागमः कीदृशो सुग्रीवान रेभिस्ताविनोविप्सवः ४९
रामः सानंदः स्पष्टम् ५० जानकीसान
त्रम ॥ ॥

यथार्थमुद्रामुद्रनिर्णयं स्फुतःत्राप ५

सीतायांविनोदार्थंविपुलाप्रीतिस्तयाबहुतरंभवतयत प्रस्वेदांबुतत्कारणात्त्वत्कृतमास्यकमलंय
स्यभर्तेरामेणसनिलपमपिदिव्यादरेश्रियापयोजात्यितास्संभ्रमेणसादरमपिशीघ्रमागम्यतत्रापिदृढ
भक्तिमतीस्तनीरामपादौनस्पृष्टवत्येवेति । अद्भुतमित्यर्थएवप्रयोगः । अस्पर्शोहेतुर्योनयतिमणिकं
कणोज्वलकरोति अहल्यावत्स्वरूपस्पर्शमात्रेणकंकणमणयोपियोषितोमाभवन्निति भावः
५२ अथयस्त्रीवीरोरामंज्ञापयतिदेव । अयास्नाःपिन्नज्ञपतितोमहत्त्वद्योतयतिइयमियमितिआ

श्रीरामेदयिताविनोदविपुलप्रीतिर्विभूतीर्भवत्प्रस्वेदांबुकरणाहृतस्यकमलेदिवोत्थि
तांजानकीमागमाशुससंभ्रमेवबहुतरंभक्तिंदधानापुनस्तत्पादौमणिकंकणोज्व
लकरानैवस्पृष्टवत्यद्भुतम् ५२ इयमियंमयदानवनंदिनीत्रिदशनाथजितःप्रसव
स्थली किमपरंदशकंधरगेहिनीतयिकरोतिकरद्वययोजनम् ५२

दरेवीक्षात्वयितिनिमित्तंअपकरेकरद्वययोजनात् नासिकिंनकिमपि ५२ रामः ० नमाननेऽममा
किमाज्ञापयति महाभागामंदोदरीसाधुरामसाधुअतःपरंममकागतिः रामः महाभागेखल्व
राक्षसीनांसहगमनेधर्मः अनस्त्वयाविभीषणालयमास्थायलंकावलराज्यंचिराद्भुज्यतामि
तिविभीषणोलंकाभिषेकेनाटयति ततोरामआत्मानंपुष्पकविमानेजानकींचारोप्यसमर
भूमिंदर्शयति प्रियेजानकिपश्य ५२ " "

ह.टी. नागपाशबंधनं रावणशक्त्याभवत्यादेवदेलक्ष्मणे इंद्रजिन्मेघनादः केनापीति स्वनापीति स्व
१०३ नामकथनं त्वा ध्रुवभयाद्रक्षिः अर्थान्मयेति ५३ अथ हनुमद्रूपकृतिश्रावयन्रावणमयमाह
हेति प्रहरति शितज्वलितः कृशोल्पतरः कपिरिति श्रुत्वा सव्रीडोभूत् वाहिनीपतिः समुद्रः त
टिनीवाहिनी सिंधुरिति हलायुधः स्पष्टम् ५४ जानकीं च विस्मये ओ प्राणनाथ नाथनतथा
विद्धं नातरात्र्य यामिहागतः राम सहर्षं प्रिये जानकि हनुमद्रूपकृतिमुक्तास्तु ग्रीवापक्ष

अत्रासीत्फणिपाशबंधनविधिः शक्त्याभवद्देवरे गाढं वक्षसि ताडिते हनुमता द्रोणाद्रिर
त्राहृतः दिव्यैरिंद्रजिदत्र लक्ष्मणशरैर्लोकांतरं प्रापितः केनाप्यत्र मृगाक्षि राक्षसपतेः
कृत्तो च कंठावली ५३ हंतीनि ज्वलितः कृशः कपिरिति व्रीडावनम्रानने नालीलाले
खितवाहिनीपतिरिति श्लाघ्याचलत्कंधरः रामस्यायसि तीर्थयाकलुषितः पश्य प्रि
ये तत्कृते विश्रामस्पनिलात्मजे दृशमुखः कौ का मव स्यागतः ५४ निवासः कांतारो
प्रियजनवियोगाधिरधिको धनुर्मौर्व्यां त्राणं त्रिपुररिपुधुरीणः फलभुजो अकूपारं पा
रे वसति स च काश्यप्रतिकृतिर्न मित्रः सुग्रीवो यदि तदिह यत्नी राघवकथा ५५

तिकथयन्नात्मनः कृतं ज्ञातामादिः करोति कांतारे दुर्गमे. वनेनान्यसंगोपि निवसतः त्वद्वियोग
मनो व्यायासः फलभुजां मांसाशिनां धुरीणो मुख्यः वनेनानामत्र सभक्तत्वमुक्तं स च विष्णुः
अकूपारं पारे समुद्रे पारे वसति यत्र निपातः अत्रमाह शश्वस्याधोका प्रतिकृतिः कः प्रतीका
रः परं तु यदि सुग्रीवो मित्रं न स्यात् तत्तदा राघवस्य मम कथा एतावती बनस्थो रामसंज्ञामीराव १०३

अत्रांतरे चंद्रोदये वर्णयन्नाह विपक्ष हे प्रिये पश्य चंद्रमा उदेति वियोगिनीनां सूर्यः तापकारि
त्वात् वर्हि स्तु कामपव भुजंगस्य शिरोरत्नं यथा स्वशिरोरत्नं दृष्ट्वा सर्पः अपहृत्य निलया
कामस्य चंद्रमिति हरशिरोभूषणं कालकूटेण तेनानुरूपयोगो हि योगिदाहकत्वम
के ता रा एव मौक्तिकानि तेषां हारस्य मध्ये गुंफरत्नं रतिकोचानां मध्यमणिः एतेनास्य
दर्शनात् कामकेलौ रम्यतिशयो द्योतितः चिंतामणित्वं संयोगिनां नां केलिदीपकत्वमुक्तम् ५८ ॥

पश्येपादेति वियोगिनीदिनमणिः शृंगारस्तामणिः प्रौढांगनाभुजंगमस्तकमणिश्चंडी
शचूडामणिः ताराओक्तिकहारनायकमणिः कंदर्पसीमंतिनीकांचीमध्यमणिस्त्वको
रत्नहरिणीचिंतामणिश्चंद्रमाः ५९ प्राचीनस्य तिविरहव्यथातिभीतः काकस्यः कनकुगे
कालिमीलनीलः संस्पर्शेशशिनि विरायलग्रदृष्टेः प्रेयसाः स्थगयति लोचने कराभ्याम्

नः प्रेयसाः लोचने कराभ्यां स्थगयस्याच्छादयति नेत्राच्छादने हेतुमाह संस्पर्शेशशिनि चिरंलग्नाद्द
ष्टेः प्रेयसाः आत्मानच्छादके हेतुमाह प्राचीनाः सर्वकालीनाः स्य तायाम्तगते निदानाविरहव्यथात
याभीतः छादनेवैदग्ध्यमाह कनकाकुं तु कार्ये निलायनाज्ञानार्थं अतिनिमीलनस्य लीला
क्रीडनेयेनसः कनकमृगवत् शशांकमृगमयियाविष्णीतिभावः ६० अत्र राज्ञोस्तंब
स्तुताः सर्वे यथास्थानं प्रान्तरागात्य विभीषणः देव किमिति ।

अत्र लोकरीत्यासत्त्वाभावे रामगुणस्मरणात्स्वयोतयन्नाह हे रघुवंशशुभ्यंत्लकाकिंमुदे किं सखा
यकसेवि दिनि किमनिच्छायां तन्त्वन्त्यहस्वयंतः सर्वतउपकर्वाणः पयोधिस्तेन सेविता निगरहोद्या
नानि यस्यासानोपकारगंभीराः कुर्वाणोनापरःसाक्षीति प्राप्यतः अत्रापि रत्नदानउगीविधायि
लवनेसेवनादिनानोपकारतामृत्यानिच्छाद्योतयति अत्र देवेन भवता रावणस्याछिन्नैर्दशभिः शिरोभिः
क्रमात् पवैकेनशिरसाउद्गस्यशांतहृदयःमोदिताःतार्विताःकृताःसहस्रनयनत्वात् अत्रेच्छायामाशङ्‌
किंकुर्वाणपयोधिसेवितगृहोद्यानामुदे सर्वतो लकेयं रघुवंशविक्रमकथाबीजप्ररोहस्य
ली देवेनाद्यदशाननस्यदशभिः छिन्नैः शिरोभिः क्रमादेकैकेनशातशतमखस्यामोदिता
हृदयः ५८ वाजिव्रातखुरप्रहारदलितक्षोणीरजोभिः पुरः सांद्रैर्जीर्णकपोतकंठरुचिभि
र्व्योमेदमास्तीर्यते किंवानेकपुरीइगंडविगलद्दानांबुधारार्थनैः संग्राममप्रथयंत्यमीयपरिम
लप्राग्भारिमंदानिलः ५९ कोपेच्छापीडनेच्छास्यादितिहेमीरघुवंशशाहोत्रापिरघुवंशस्यनवयावि
क्रमकथासैवबीजंतस्योत्पादनकर्त्रीतिअतोस्यांरछा ५८ रामस्यकालयोगोपकरणःछत्रचामरादि
भिर्विभीषणसंभाव्यपुनरयोध्यायांराज्यभोगायप्रस्थितःतत्रसुग्रीवं हेराम अग्रस्मन्महखुरप्रहारैर्द
लिताक्षोणीकृतायास्तोणीतस्यारजोभिः इदमग्रतोहश्यव्योमछाद्यते किंभूतैः हृद्गकपोतकंठस्येवरुचिर्ये
षांतैः किंवान्यदपिअमीपरिमलवाहिनोमंदवायवः संग्राममप्रथयंतिसर्वतःकथयंतिपरिमलमायकात्
किंभूतंसंग्राममनेकेयेकपीद्राःगजास्तेषांगंडेभ्यःसकाशात्विगलंतियानिदानांबूनिमदजलानितेषां ५४

148

नतः समुद्रे इसेतुमासाद्य जानकी भोप्रापणार्थिना यायार्थं ऽत्र । तत्कृतकं साश्चर्यं दृष्टेरामे विस्मिते सति व्या
हृतेन समुद्रदर्शनान्निवर्त्तितेन मुखमेव चड्डाय यासां समुद्रतच्चंद्रदर्शनं तद्व्यंजलत्यिकल्लोले वा
ष्पादितस्य सेतोः प्रकटनाय मुखव्याहृत्तिरितिभावः सप्तम् ८ रामो विदर्शयति तेसेतुशैलाः स
मुद्रवेलागिरयः पुरस्तात् दर्शपनेकिंभूतानि शिशिनिशिज्वलद्भिः ओषधीनां निविडैः स्तदंभांस्थिता:

दृष्टोयं सरितांपतिः प्रियतमः क्वासौ स सेतुः क्व वा सेतुः क्वेतम ऊर्म ऊः सकुतकं दृष्टे परे वि
स्मिते यत्रासीदयम ङ्नाङ्किमिति व्यग्रेनिजप्रेयसि व्याहृत्वा स रघुधानिधिः समभवन्मं
दस्मिता जानकी ८ स्त्रानापीनादरीभिर्जलधिमथ चिराद् दृष्टमैनाकबंधुप्रीतिप्रो
ढाश्रुपूरद्विगुणमहिमभिर्निर्झराः स्रवयंतः ये विन्यस्ताः पुरस्तान्निशि शितिशिनिविडै
रोषधीनां ज्वलद्भिस्ते दर्शयंतेन दंभः स्थितकपिशिविरस्माः रिणः सेतुशैलाः ११

समुद्र जलस्याः ये कपीनांशिविराः अमोच नालान् सारयितुं शीलं येषां तेके ये विन्यस्ताः सेतुबं
धनार्थं कीदृशा दरीभिर्जलधिं स्त्रानापीनानि र्झराः प्रस्रवणान् स्रवयंतः स्रावो स्त्री निर्झराद्रयो विनि
धराणि कीदृशीभिर्दरीभिः चिरान् दृष्टोयो मैनाक पर्वबंधुस्तस्मिन् या प्रीतिस्तया प्रौढा ये प्रश्रवो
स्तैर्द्विगुणो महिमा यासां ताः यद्वा दरीभिर्जलधिं पूरयंत इति योजना पूरणे हेतुः चिराद् दृष्टेति किं भूताः

[illegible] ५८

ह.ना. टी. १०५

यदायमपांमनीसमूहः हारावल्याः वलयस्य च लक्ष्मीं वितनुते विस्तारयति अत्र हेतुमाह इरापाय
तिं पीत्वेति येषामेवंभूतानि त्रिदशयुवतीनां नेत्राणि तेभ्यः सकाशात् स्पृष्टलब्धयोगपांमयमर्थः यदा
मेरुल्लोकं तिस्रो सीमन्तदेवस्त्रियः केनापि कौतुकेनैनं पश्यंति ततः सीयंक्तिरेव हारावलीत्वं नेत्रसम
यः वलयानि तदेतः यानि मरकतानि तदैतो लक्ष्मीं वितनुते तदा समेतं महानाटकइव महत्त्वमिव विभव
ति सेतौ हेतुमाह माणिक्याश्च स्फटिकाश्च कनकग्रावणश्च तद्युक्तैः शिखरैः अभ्युत्थानानि मितः श
रीरः माणिक्यादिषु देवस्त्रीप्रतिबिंबक्षेपनेन नृत्यमिवद्दृश्यत इति भावः महानाटकोपिकीदृग्भवति

यदा इरापातित्रिदशयुवतीनेत्रसलिलभामपांमणी हारावलयलक्ष्मीं वितनुते तदायं
माणिक्यस्फटिककनकग्रावशिखरैरभ्युत्थानान्सेतुर्विभवति महानाटक इव ६२

महानाटकाः हारावल्यावलयेन च लक्ष्मीं वितनुते बहुगणाबद्धबाहुप्रेतरंगहारकोमलः तदंतरा
लयपंक्तिस्थविक्रियावलयं भवेदिति संगीतमुक्तावल्याह इरापातीत्यादि पूर्ववत् पुनः किंभूतो नाटकः
माणिक्यं यः स्मितैर्भावः कटाक्षैः स्फाटिको मतः अंगहारैः संजातो हेमजश्चातुर्विधः इत्यपि सं
गीते एतेषां ग्रावाद्यभिनयनानि तेषां शिखरैः राशिवेः अभ्युत्थानान् पूर्णः युवाभिनयनं हार्द
मिति धनंजयः किंभूतः सेतुः नतत्रमाणबद्धः करुवज्रपाममर्जैवपत्वमनुभयथावर्गनी
यमयैवं व्याख्यातं अस्मदग्रजपूज्यपादैः ६६

१०५

रामः० प्रत्यागतैर्नामाभिमुखमागतैः समम् ६३ अंगदः प्रकंपमानस्वदेहः सन्नुत्पत्य पितृहंतार ९ सा
मवलोक्य क्रोधनाद्यन्तिः दोर्लभास्फालकेलिमभिनीयत यतः दोमाहिकं यतः इतियद्यपि त्रैलो य
क्ये शोस्ति तथापि गुरो र्बालिनः वचः वैरमाज्यं न वैरं वाचा वचो नित्यमिति विद्मः ६४ पश्यतत 200
दभिमनेन वयाभिमानिनं सैन्यं सभवानपि रंगावतारे वतरत येन नवयातनतो हतः पितृनिधनेनाशु

जगाम रामः सह सीतया सांगु रीमयोध्यां सह वानरेंद्रैः प्रत्यागतैस्तैर्भरतादिभिश्च राज्येभि
षिक्तोऽनुनिमिष्ठे राज्य ६२ रामचंद्र तया हृष्टेयुयज्जनन्मयाकृतम् यतस्त्रैलोक्यनाथो
सि न चन्माज्यं गुरो र्वचः ६४ नाथ श्रीरामचंद्र तदभिमतमहोलक्ष्मणेनापि मूर्ध्नि
रंगावतारे वतरत भवान् प्रहृतो येन तातः सुग्रीवेणांजनेय प्रमुखभटचमूचक्रवाले
न सार्द्धं वामे केनांगदो हं पितृनिधनमनुस्मृत्य प्रभासितोस्मि ६५ प्रहतांगदस्य महमैास
मरभ्रातिस्तोते त्रुत्तभुः कपिचमूपतयः स रामः सौमित्रिरप्यनपराधिनमाहतेतमत्वा
कृतांजलिपुटः पुरतो बभूव ६६ आकाशवाण्यभवदेनमहोस वाली दासो हनिष्यति
पुनर्मधुरावतारे प्रत्वावलोक्य रघुनंदनवानराणां कारुण्यमंजलिपुटेन रणान्निवृत्तः ६७

अद्युस्तत्त्वचकेन दोर्लाभजेन सुग्रीवादिभिः सार्द्धमश्नामि ६५ सः करुणः रामः लक्ष्मणोपितं
वालिनं निरपराधिनं आहतमत्वा पुरतोंऽगदो ग्रकृतांजलिपुटो बभूव ६६ आकाशे पतेरामं
मधुरावतारे कृत्स्नपिरांवाली एव दासव्याधरूपी केवर्तो दास धीवरो इत्यमरः इतिवाणी
श्रुत्वा रघुनंदनयो र्वानराणां च कारुण्यं यथा स्यात् तथा जलिपुटं अवलोक्य रणान्निवृत्त इति ६७

ह॰टी॰
१६

अंगदः । पितृवधप्रतीकारो भविष्यतीति सानंदं कोपमपहाय प्रणतिमेत्य रामं स्तौति पतेत्तमनो
हारिबम्रुक्कं कंपोत्र सात्विकः यद्यपि शेषशिरः कंपेन त्रिलोकी वनश्यतीति तथापि तत्र परिस्याता
रुविर्द्धाभावाद्व्रह्मांडभंगतक्तः ६८ हनुमान् दीपिकादीपकेनात्र प्रतापवर्णनं स्पष्टम् अ
ग्रयष्टिर्दीपिकादंडः ६९ हे हितिनिपते राघव तस्याल्लवकीर्त्तितटाकः अनंत्यभासितटाकोनन

अकर्णमकरोच्छेषं विधिर्ब्रह्मांडभंगधीः शृण्वन्नाकर्णय रामस्य शिरः कंपभयाद्दिव
६८ कूर्मः पादोग्रयष्टिर्भुजगपतिरसौ भाजनं भूतधात्री तैलापूराः समुद्राः कनक
गिरिरियं वृत्तवर्तिप्ररोहः अर्चिश्चंडांशुरोचिर्गगनमलिनिमा कज्जलं दह्यमानाः शत्रु
श्रेणीपतंगा ज्वलति रघुपते त्वत्प्रतापप्रदीपः ६९ कैलासो निलयस्तुषाराशिखरीवि
द्दिग्गिरीशाः सखाः स्वर्गंगा यस्य हदीर्घिका हिमरुचिश्चंद्रोपलो दर्पणः तौ राधिनिवसन्नेकं
किमयं रेषोवस्तुशेषत्वि बायस्य स्यादिह राघव त्विन्नियते कीर्त्तिस्तडागस्तव ७०

तायां नात तडागोपि भ्रश्याधमेइति धरणिः कस्या यस्याः तत्र षारशिखरी हिमवान् विदिः उपवे
शनस्थाने विदिः स्तंभोपवेशनादिति विष्णुः हिमरुचिश्चंद्रस्य चंद्रोपला श्चंद्रकांतिपाषाणस्य
दर्पणो मुकुरः समीके तडागः शोषानेनतः शोषविषयोग दीप्तयः शाद्बलाद् मोप्यर्थः यस्य
यस्यादिति पाठः तव कीर्त्तिस्तटाका तडागः स्यात् अस्तु
यस्य तडागस्य कैलासो निलयः
नितरां लीयते येन स जला ॥ कैलासोनिलयःस्या ६

१६

तत्स्तंभः हिमवान्गिरिः बहिस्तंभः गिरीशोरुद्रः भवानतदपिश्मातादेवः महद्दीर्घिकाः तदनंतरालकं
उः चेदस्वंद्रोपलस्वर्दर्पणः तदंतग्रीवाणः चंद्रोपलेतिज्ञातव्यं एकमेवदर्पणेणग्रीवमुकुराविति धन
जयः तवकर्णकंजलग्नसुखानिमिति हिमीशोपदीमयः शेषः सेतुरेतस्य नाम्नैवानेनतवात् ॥१॥ हे
रावणहंतः तवकीर्तिरेव हंसी भुवलयं क्रांत्वा प्रत्यासमर्पभावात् ब्रह्मलोकं गत्वा ब्रह्मलोककमि   म्गात्वा
तिवद्य मारणार्थी वगमाङ्गृघ्नते साथितत्र यावांगत्वा ब्रह्मणोयामरालो हंसः तस्य संगवशात्   202

क्रांत्वाभुवलयं दशास्यमदन त्वत्कीर्तिहंसी गता सापिब्रह्ममरालसंगमवशा
तत्रैवगर्भिण्यभूत् यावाक्वामतरंगिणी पारिस्तवेकुंदरा
वदांतवया मुक्तंभाति विशोकरंततमि
दशीतद्युतेर्मंडलम् ॥२॥

गर्भिणी अभूत् तया कीर्तिहंस्या गंगासमीपे शीतद्युतेर्मंडलं मुक्तं जनितं तदेतज्ज्ञातिकिंभूतं
मंडलं कंदवदवदातमुज्ज्वलं पुनः किंभूतं विशोकरविशोक मलेनालंकृत नवः अंकरानालस्था
नीयायस्य जननत् ततविशालयद्दा विशा प्रजानां कुरंग्रान तदोयस्मा ततः लोकाह्लादकं करोस्मा
नदेवदयारितिविश्वः एतेनैतज्ज्ञापितं गर्भमोचनादंकंगंगाकंदाः जन्म कर्माणिच पुंडाकरंना
लः चेद्रः प्रवदतिसर्वकीर्तिरेवात्मना इति ध्वनिः ॥२॥ ॥ ॥

एतेन कीर्त्तेः रानेत्यनुक्तं १२ अयं व्यंजकः एतेन कीर्त्तिदूरगामित्वशालित्वमुक्तम् १३ हे राम
रू.टी. त्वद्भुजयोः डिंडिमायाडमत्कारेण शब्देन रामो विश्वजयीति बोधः डिंडिमा एव डमत्कारो धाम
१० नशब्दः त्वद्भुजस्यासौ प्रतापानलस्तस्य ज्वालाभिर्जर्जरा विदलीकृतायाः कीर्त्तेरेव पारदत्व

राम राम महावीर केवयं गुणवर्णने यत्कीर्त्तिकामिनीभाले कस्तूरीतिलकं नभः १२
लक्ष्मीस्तिष्ठति ते गेहे वाचि भाति सरस्वती कीर्त्तिः किं कुपिता राम येन देशांतरं गता १३ रा
मत्वद्भुजदंडडिंडिमडमत्कारप्रतापानल ज्वालाजर्जरकीर्त्तिपारदघटीविस्फोटिता
विंदवः भोगींद्राः कति नाडकाः कति कति क्षीराब्धयः कत्यपि प्रालेयाचलपांचजन्य
शंखाः करकाकर्पूरकुंदेंदवः १४ अत्युक्तोपि दिनप्रकुप्यसि मृषावादं न चेन्मन्यसे तद्ब्रूमो
भुजकीर्त्तनेन रसना केषां न कंडूयते राम त्वत्तरुणप्रतापदहनज्वाला
वलीशोषिताः सर्वे वारिधयस्ततो रिपुवधूनेत्राम्बुभिः पूरिताः १५

टी सा विस्फोटिता खंडीकृता अभीतस्या विंदवो जाता इति शेषः के मी भोगींद्राः इत्यादयः हि
मगिरयः पांचजन्याः शंखाः करकाः घनोपलाः घनोपलस्तु करकः शुभ्रानिति नामशेषे
१४ अत्युक्ताविति स्पष्टार्थः १५ त्वद्योतेति हे रघुपते इत्यनुक्त
रीत्या यशो वर्णयतो मम नमः ॥ ॥ ॥

१०

इत्यर्थे चकारः इति स्तने गोचरं स्मरणगोचरमभूदिति इति किं यस्मिन्नभसि तस्मिन्नवितानस्य द्योतदी
प्तिमात्रेनोति शशी जीर्णकर्कटिकागर्भप्रभामाश्रयते ताराद्यः मशकभावमायांति त
त्वनभः प्रमेतद्वयशासिन्नमरवदाचरेत्ततः कारणात्त्वाचः मेदुरिताः वर्णसामर्थ्याद्योगग
न आकाशानं त्यक्तानं यशसोपमानेत्युक्तम् ७६ हे रघुपते दिग्मण्डपवयोपिनस्तासांहृदेन

त्वद्योतद्युतिमात्रेनोति स्तविताजीर्णनाभालयच्छायामाश्रयते शशी मशकतामा
यांति ताराद्यः इत्थं वर्णयतेन नभस्त्वद्यशो याति स्तने गोचरं तर्ह्यस्मिन्नमरा
ये ते रघुपते वाचस्ततो मुद्रिताः ७६ कृतामेरुमुल्लूखलं रघुपते हृदेन दिग्योषि
तः स्वर्गगामुशलेन शालयइवाक्कीर्णयः खंडिताः तासां राशिरसौ तुखार ७
शिखरीनाराग्गणस्तककणः शेषस्तर्णतधाम्नुबिंबमस्तणज्योत्स्नास्वतनासवः

मेरुमेवोलूखलं कृतासुर्गंगेवमुसलेनन कीर्तयः शालय इवकलमा इवखंडिता
निस्तुषीकृताः तासांकीर्तीनांअसोतुषारशिखरी हिमवान्राशिरभूत् ताराग्गणस्तक
णः यथा तंदुलकणा भवेतितद्वत् शेषच्छासोमर्णस्तधाम्नुस्तनस्यविंबस्यामस्तण
निविडा ज्योत्स्नास्तास्ताएवतेताआसवः धूलिस्थानीयाः ७७ अथांगदोर्दंभरवच्छप्रशस्तिमनुवर्णयति ।

205

ह.टी.
१.८

हे राम यत यस्मात् समकालमेव एकदेव रावणस्य यशःप्रतापा देवपुष्पवंतौ सूर्याचंद्रम
सौ तव तुभ्यं संप्रदानार्थं समुद्गतौ सम्यग्उदितौ एकयोन्यापुष्पवंतौ दिवाकरनिशाकरा
विस्मरः चकारात् अपरेः रावणस्य चापौ धनुरेवशेषः शिवोमृदोगर्वापिशेषोनंतः य
तावपि समकालमेव समुद्गतौ द्वितीयचकारात् शेषग्रहणं. सर्पानंतशिवाः शेषाः इति
शाश्वतः सूर्याचंद्रमसौ रुद्रानंतौ च एकवास्थितौ प्रलयमेव कुर्वंतीति दनिष्टशंकेत्य

समुद्गतौ यत्समकालमेव यशःप्रतापौ तव पुष्पवंतौ
रामाविचापय स्मदस्त्रशेषस्तत्वद्गुणौ येन दनिष्टशंका
तै १८

तेभ्यस्त्वत्तुभ्यौ योऽनिष्टलस्यशंकैवत नत्वद्गुणमेव तौ यथे जातं न तत्वद्गुणमाश्रित्य संदेव नष्टा
इति भावः प्रतापमदचापास्तु शरीरयर्थेतापवत न ह्यातिरेकेणयशास्तः स्थितिरस्तितद
पि सीतापहरणान्नष्टम यद्वा स्यष्टमेव यत् समकालमेव तुभ्यं रावणयशःप्रता
पौ समुद्गतौ अविचापौ मदस्त्र समुद्गतौ तेभ्यो यदनिष्टं तत्त्वान्येन तत्वद्गुणौ ध्यमे
वशेषः समर्थौ जातौ तन्नाशोप्य वापि ख्यात इति
शेषः १८

१.२

किंचित्तच्छायाकोपकलातस्याविलासस्ययोविभवस्तेनव्यावल्गाविगतंव्यावल्गानंयस्याःसामूर्त्तिर्य
स्यनस्तेवुद्धोहेतच्छकोपविलासागाधरामनवभ्रंजः प्रत्यर्थिनांवाचरोंद्राजिदादीनांविदेया
त् हननात् निशाचरबलेरतः सेनंयदिभ्रसिद्धुकंदंतःफेरवःशिवायस्मिनतत् प्रकारात्फेरुः
शिवात्तगालस्तोतिविश्वः सप्नविशेषणैः सैन्येवशिनष्टि रटंतःकफेरवोयस्मैतत् कंकाःकफे

किंचित्कोपकलाविलासविभवव्यावल्गमूर्तेर्भुजोविद्वेपादकरो
निशाचरबलेप्रत्यर्थिनोयस्तुरः केदत्फेरुरटत्कफेरुविपटद्दारुस्फु
टद्गुग्गुलप्रक्रीडत्फणिनिष्पसत्फाणिरटड्झिल्लिभ्रमद्दीपिच ।१८

रुर्वज्रांगइतिविश्वः पुनः किंभूतेविपटंतिभज्यमानानिदारूणियेनततत्पातेनवृक्षपातप्रसंगा
त् स्फुटंधूपितोयत्रनाल्लिरोग्रहणाद्देवीनामसोसवेगुग्गुलधूपः प्रक्रीडंतःकपयोयेनतत
इदंकस्येदंकस्यतिपारस्वालनकौतुनेनिःश्वसन्तिमारेणफणीशेषायेनततत् रटंत्यत्रा
क्रोशंतोभिल्लोरात्तस्यायस्यतत् भिल्लीरत्तःस्त्रियामपीतिचरकः भ्रमंतोद्वीपिनोगदधा
यत्रतद्द्वीपीनाव्या[illegible] वृगटधयोरितिहैमी ।१८

ह.टी.
१०५

रावणबलमुपदिश्यतद्विजयिनोरामस्यबलमुपदिशतिद्वन्द्वेतिहेमहेंद्रस्मसावाहिनीसासेना
विज्ञानकारिणः ज्ञानेरामादात्मानिधनज्ञानेसतिविक्रियमाणस्यरावणस्यभुजयुगंदृष्ट्वाय
मात्मविलावंसैन्यंउग्रभावंप्रनयत्प्रापयामासपटचविलावसाकायस्योद्रसेनायांरेवार
पिमयूखाः शिशिराजाताःसेनरेणुवकुलाच्छादकतयाधर्मीभावात्किंशिरतंपुनःपश्चात्येराव

सैन्यंज्ञानविकारिणानहिमवेदृष्टद्वंद्वोबाहिनीयैर्दृष्टारणलंपटंभुजयुगंदृष्ट्वान
लावकं यस्याश्रितबलंस्थलीकृतमरिन्नाथःप्लवंगेश्वरैः क्रांतोभूरिभ
येनयेनयन्नशिशिरायसामयूखारवेः ८ प्रस्थापनेवा
नरवीरसेनानिकालयोग्याभरणप्रदानेः भूनाकिराजं
सहबंधुवर्गैरामःससीतासहलक्ष्मणश्च ८।

णादिभिलावकं
भुजयुगंदृष्ट्वातेषांबहु
जेनभयेरतिभयंनभवेद्वाकिंनभवेदेवकर्मणिसमसीकीदृशंभुजयुगंसुरणशरणंलातीतिसुर
णलंभीताभयदमितिकिंभुजयुगमित्यपेक्षायामाह प्लवंगेश्वरैःसुग्रीवादिभिर्यस्यबहुजयु
गस्यबलंआश्रितमस्थलीकृतश्चासौसरिन्नाथसमुद्रश्चयथास्यात्तथाक्रांतःरातोवाउनोर्णइत्यर्थःकृ
मपादविलेपेइंद्रजयीरावणःरामासायनष्टइतिभावः ८ भूनाकिश्चभोजीत भूतेवकर्माननाः सपृष्टं ८। १०५

ग्रयोक्तानुवादपूर्वकं सीतानिःकासनमनुवर्णयति। रिपुवधाद्देवोर्निर्वासितापुनरयोध्यातो
वाल्मीकेराश्रमंप्रस्थापिता अत्रेयंकथा अयोध्यराज्येनरामेणकदाचिन्नक्तंचरः प्रेष्यमदीयंवृत्तं
लोकेकीदृगितिप्रष्टुंप्रयुक्तः प्रेष्येनतेनोक्तं सर्वंशुभंपरंतु चिरंरक्षोगृहस्थासीतास्वगृहमानी
तेत्यसत्यमिति ततःकिंवदंतीभीतेनराघवेणगर्भवती लक्ष्मणेनवाल्मीकेराश्रमंनयावेदोहदे

रामोदाशरथिर्दिवाकरकुलेनस्त्रीगणनाज्जानकी नीतासाहदशकंधरेणब
नतोलंकालयंछद्मना रामेणापिकथंविदुःसंगमवशाद्भोनिर्थिली
लयावधार्यपवनमलयारिपुवधादानीयनिर्वासिता ८२ वनेवि
भोनेजनकस्यकेसांप्रोक्ष्यचनसाःपरिदेवनानि सुखेनलंका
समरेहतेमाममजीवयन्मारुतिराजवैरः ८३

नपूर्वमेवहतेत्यक्तवानिति ८४ नवत्यक्तसीतालक्ष्मणेविलपतिलंकासमरेसुखेरणेवहतंमा
हतिहनुमानजीवयत् अतएवाजवैरः कृतवैरोवेति इदानींदुःखेनमरिष्यामीतिभावः
दुःखंयोतयतिवनइत्यादिसर्वम् ८५ इदानींनस्यारामवीर्यद्योतयितुमाह पश्यरघी
ति प्रसवनकालेप्रत्युरपिस्त्रगःमृगीनजहाति। ननुतत्रान्तरकस्मेनमृगेंइस्याःसिद्ध

ह॰ टी॰ ११० स्वशोकेन भीतोपि देहपातमप्यंगीकृतवान्मृगस्त्विह तितस्यानुरक्तेरभावात् अयं रामस्तु न्यक्ता 209
वानेव तत्र विचिकित्संति अयं रामः सरघुः रघुवंशजन्मा तेषां निर्दयत्वाभावात् इयमप्य
जनकजानस्यात्महि रहशालधारणत्यागात् आवां रामलक्ष्मणयोर्मध्ये यदि सरा
मपतत्स्याविरहेन जीवति तर्हि विधानिर्दयोस्ति सीतानिवासनाद्रामलोकांतरप्राप

यस्तु रथिनमृगीमृगोमृगेंद्रध्वनिचकितः प्रसवेत्तृणेजहाति अयमरघुर
जानकीयमावां यदि न सजीवतिनिर्दयोयवेधाः ८४ यद्ग्रंथनुरीश्वरस्य
समरेयज्ञामदग्न्योजितस्त्रकायेन गुरोर्गिरा वरस्त्वमतोसेतुपयोधौकृतः
एकैकं दशकंधरत्वयकृतो रामस्य किं वर्ण्यते दैवं वर्णययेन सोपि सह
सानीतः कथाशेषताम् ८५

कताश्च ८४ यदितियेन तस्य रामस्य एकैकमसाधारणं वृत्तं किं वर्ण्यते कर्मानंतत्वानि
यमात् अतो दैवमेव वर्णय येन दैवेन सोप्येताहृग्बलोपि रामः सहसैव कथाशेषतां प्रा
पितः रामो वनीयरावणं हत्वा वैकुंठगत इति कथैव शिष्टा पतेन कृतराज्यस्य वैकुंठ
गमनमुक्तम् ८५ अथैतन्नाटकमुपसंहरन्नेतच्छ्रवणफलमाह रम्यमिति ॥ ॥ ॥ ११०

JC

कारणाबाणास्तेषां सौंड्रेनशराबीणेन व्याप्तं धनुर्वेदवेदगर्भमदितिब्रह्मांडपद्मांडुपात्रे तन्त्रा
तिपुरुषं रणशिरसि पाठवाब्धि रणमार्गमाधस्वरूपमेव ८६ श्रीरामनाटके कार्त्तिचतुर्द
शसंख्याकैरंकैश्चतुर्दशसंख्यानि भुवनानि प्रतिब्रह्ममोक्षधजे प्रापयति एकैकश्रवण
देकैकलोकस्य मोक्षः स्यात्किं पुनः सर्वश्रवणेनेति भावः किंभूतं ब्रह्म केवलं नित्यमुक्त

रूपं श्रीरामचंद्रश्च बलभुजप्रकृत्तांडवं कांडसौंड व्याप्तं ब्रह्मांडभारे रणशिरसि महा
नाटकं पाटवाब्धिम् पुरुषं भक्तराजेनेयम् विरचितमिदं यः श्रृणोति प्रसंगान्मुक्तो
सौ सर्वपापैर्हरिभटविजयी रामवत्संगारेषु ८६ चतुर्दशभिरेवांकैर्भुवनानि
चतुर्दश श्रीरामनाटकं धत्ते केवलं ब्रह्म निर्मलम् ८७ रचितमनिलपुत्रेणाथवा
ल्मीकिनाब्धौ निहितममृतबुद्ध्या प्राङ्महानाटकं यत् सुमतिनृपतिभोजेनोद्धृतं त-
त्क्रमेण ग्रथितमवतु विश्वं मिश्रदामोदरेण ८८ चतुर्दशोंऽकः समाप्तोऽयं नाटक

अत एव निर्मलमविद्याशून्यम् ८९ ननु हनुमतः शाक्कालकर्तृत्वमेतस्याद्यतनीनाविर्भा
वत्वेन कथमत्र ग्रन्थमवतारयति अमृतवदतिसरसमिति बुद्ध्या वाल्मीकिना क्रमेण कथा
प्रसंगानुसारेण भोजेनोद्धृतम् त्रेयं कथापूर्वमेतद्धनुमता नरवरटंके गिरिशिलास्तु लि
खितं तत्तु वाल्मीकिना दृष्टं तदैतस्यातिमधुरत्वमाकलय्य रामायणप्रचाराभावशंकया

ह·टी·
१११

हनुमानुक्तः त्वमेतत्समुद्रे निधेहीति तथैतेनाब्धौ स्थापितं ततो गंधर्वीवनारेण भोजेन ज
लत्तानेरुद्धृतमिति· माथुरकुलसंभूतिः शुद्धचतुर्वेदिबोधविख्यातः हैमौरसो विज
यते कमलायतिरीश्वरप्रेमा १ तस्यैव रामसुत्रेयेर्मोहननाम्नार्थरत्नानां मंजूषा कापि
पिहितार्थाभिधानशीलेन संविवृत्ता २ यत्नेकृपार्थोक्तिश्रमैकविपत्तिप्रियो रामः तुष्टानिज
परमभक्तिं दृशा तु हृदयावान् कृतकरः स्वकल्पम् १ इति श्रीमोहनदासमिश्रविरचितायां हनु
मन्नाटकटीकायां चतुर्दशोऽकः १४ समाप्तिमगाद्धनुमन्नाटकः सटीकः शुभमस्तु याले
खकपाठकयोः श्लोकिनाटकमनुवाल्छिवादिना दयालुना रसाद्रु· सिद्धिचन्द्रसोमिते द्वि
विक्रमार्ठकेन: तिथौ हरेः पुरन्दरांशगेरवौ करोदिति हनुमतोऽक्षरेणैव बहिशामपीत्रजाता
ना १







